

Yeni Anayasa'ya Doğru:

Kurumsal Reform ve
Demokrasi Kültürünün Gelişimi

Fuat Keyman
Bekir Ağırdir
Senem Aydın-Düzgit
Özge Kemahloğlu
Işık Özel

türkonfed
TÜRK GİRİŞİM VE İŞ DÜNYASI KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE AND BUSINESS CONFEDERATION

YENİ ANAYASA'YA DOĞRU: TÜRKİYE'DE KURUMSAL REFORM VE DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ

Fuat Keyman

Bekir Ağırđır

Senem Aydın-Düzgit

Özge Kemahlıoğlu

Işık Özel

türkonfed TÜRK GİRİŞİM VE
İŞ DÜNYASI
KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE
AND BUSINESS
CONFEDERATION

TASARIM: SİS MATBAACILIK

SAYFA UYGULAMA:

KAMBER ERTEM

KAPAK TASARIMI

HASAN KÜÇÜK

BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK:

DR. BETÜL ÇELİKKALELİ

YASEMİN ÖZBAL

DOĞU DURGUN

BASKI: SİS CB BASIMEVİ MATBAACILIK LTD. ŞTİ.

<http://www.ersis.com.tr>

ISBN: 978-605-64879-7-2

İSTANBUL, ARALIK 2015

© 2015, TÜRKONFED

Türkiye'nin sivil, demokratik ve birlikte yaşama kültürünü güçlendirecek yeni bir anayasaya ihtiyacı bulunmaktadır. Yeni Anayasa süreci, toplumun tüm kesimlerini ve renklerini kapsadığı sürece başarıya ulaşabilir. Sivil toplumun, Türkiye'nin bir demokrasi ve refah toplumu niteliklerinin gelişmesine katkıda bulunması açısından, tüzüğümüzdeki **“Demokratik, laik bir hukuk devleti anlayışı içinde, sivil toplumun kurumsallaşması ve özel girişimciliğin yaygınlaşmasına çalışmak; sanayici ve işadamlarının sorunlarına sahip çıkarak toplumun öncü ve girişimci niteliklerini geliştirmek”** misyonunu TÜRKONFED olarak yerine getirme çabası içerisindeyiz.

Nitekim, siyasi partilerin TBMM Başkanının davetine icabet etmeleri üzerine, 19 Ekim 2011 tarihinde kurulan “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” çalışmalarına başlamış, komisyon TBMM’de grubu bulunan tüm siyasi partilerin eşit sayıda temsiline dayanmış ve komisyonun çalışmalarına sivil toplum ve düşünce kuruluşları önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anayasa sürecini toplumsal barışı sağlamakta çok önemli bir fırsat olarak görmeliyiz. Bu işi ciddiyetle ele alacak, birbirimizi dinleyecek, farklı alternatifleri derinlemesine tartışacak, yapılacak değişiklikleri içimize sindirecek bir sürece ihtiyacımız var.

2012 ve 2013 yıllarında yayınladığımız **“Orta Gelir Tuzağı”** rapor dizisi bize genel olarak sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirmek için demokratik kurumların, ekonomik kurumlar kadar önemli olduğunu ve işleyişlerinin demokratik kurumlara bağlı olduğunu gösterdi. Bu çalışmaların en önemli vurgularından biri, Türkiye ekonomisinde her bir bölge için dinamikleri göz önünde bulundurularak oluşturulacak bölgesel politikaların yanında ekonomi-demokrasi dengesinin vazgeçilmezliği olmuştur. Yani, kurumları ve denge ve denetim mekanizmaları yeteri kadar güvence altına alınmış, bireysel ve kolektif özgürlükleri evrensel ölçülerde genişletilmiş bir demokratik yönetim sisteminde, demokrasi kültürünün de arzu ettiğimiz toplumsal derinliğe kavuşabileceğini ve **“Orta Demokrasi Tuzağı”** na düşülmediğini gözlemliyoruz. Her iki tuzak birbirini besleme potansiyeli taşımaktadır.

Ülkelerin kalkınma süreçleri kentleşmeyi, sosyal kurumları ve kültürel değişimleri içermektedir. Bu raporda da demokrasi; bir toplum yönetim tarzı olarak ele alınmış ve toplum yönetiminin kurumsal ve kültürel alanlarına yoğunlaşmıştır. Bu denklemin sürdürülebilir bir şekilde kurulması, demokratik ve kapsayıcı bir anayasayı gerektirmektedir.

Özetle, Türkiye'nin önünde yer alan hedefler düşünüldüğünde, “Orta Gelir Tuzağı” ile mücadele edecek politikaların uygulamaya konulduğu, ilgili paydaşların karar alma süreçlerine dahil edildiği, yerel yönetim anlayışının güçlendirildiği bir yapı başarıyı getirecektir. TÜRKONFED olarak, bu raporda olduğu gibi yaptığımız tüm çalışmalarda yeni anayasa süreci başta olmak üzere, tüm bu hedeflere ulaşma yolunda destek olmayı hedefliyoruz.

Bu rapor, İstanbul Politikalar Merkezi Direktörü Prof. Dr. Fuat Keyman liderliğinde hazırlanmış, Bekir Ağır, Senem Aydın Düzgüt, Özge Kemahlıoğlu ve Işık Özel’in katkıları ile zenginleşmiştir. Kendilerine teşekkürü borç biliriz.

“Yeni Anayasa’ya Doğru: Türkiye’de Kurumsal Reform ve Demokrasi Kültürü’nün Gelişimi” raporu, Türkiye’nin demokratikleşmesi sürecine katkı sağladığı ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

Saygılarımla,

Tarkan Kadooğlu

TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı

ÖZGEÇMİŞLER

E. Fuat Keyman

İstanbul Politikalar Merkezi Direktörü ve Sabancı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesörüdür. Türkiye'nin önde gelen siyaset bilimcilerinden Keyman, demokratikleşme, küreselleşme, uluslararası ilişkiler, Türkiye-AB ilişkileri, Türk dış politikası ve sivil toplumun gelişimi konularında uzmanlaşmıştır. Keyman, Bilim Akademisi üyesidir. Akil İnsanlar Heyeti üyesi olarak Kürt meselesiyle ilgili çözüm sürecinde çalışmıştır. Sabancı Üniversitesi'ndeki görevi öncesinde, 2002-2010 yılları arasında Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü ve 1994-2002 yılları arasında Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde ders vermiş, ayrıca 1997 yazında Carleton Üniversitesi'nde Misafir Öğretim Üyesi olarak çalışmıştır. Wellesley College ve Harvard Üniversitesi'nde doktora sonrası çalışmalarını tamamlamıştır. AB Çerçeve Programı ile Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Türkiye Konseyi'nden birçok prestijli hibe almıştır. Peter Berger ve Samuel Huntington'ın Çoklu Küreselleşmeler, CIVICUS ve Türkiye'de Sivil Toplumun Haritalandırılması gibi çeşitli projelerin araştırma direktörlüğünü yürütmüştür. Keyman, Türkiye'de sosyal ve siyasal eğilimler, Anadolu şehirlerinin kentsel dönüşümü ve birlikte yaşamak üzerine kapsamlı araştırma projesi yürütmüştür. Keyman, ayrıca Journal of Democracy, European Journal of Social Theory, Theory Culture & Society ve Review of International Political Economy'nin de aralarında bulunduğu prestijli uluslararası dergilerde çok sayıda makale yazmıştır. Türkiye'de Demokrasi, Kimlik ve Dış Politika (Şebnem Gümüşçü ile beraber, 2014); Avrupa'da Küreselleşen Türkiye 2: Türkiye-AB ilişkilerinde Enerji, Göç, Sivil Toplum ve Vatandaşlık (2014); Avrupa'da Küreselleşen Türkiye: Gelişmekte Olan Türkiye-AB ilişkilerinin Siyasal, Ekonomik ve Dış Politika Yönleri (2013)'nin arasında bulunduğu 20'den fazla kitabın yazarı ve editörüdür. Keyman doktora derecesini Uluslararası İlişkiler ve Karşılaştırmalı Siyaset üzerine Carleton Üniversitesi'nden, lisans ve yüksek lisans derecelerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden almıştır.

Bekir Ağırdır

1956 yılında Çal/Denizli'de doğdu. 1979 yılında ODTÜ/İdari İlimler Fakültesi İşletme Bölümünden mezun oldu. 1979-2003 yılları arasında çeşitli sanayi şirketlerinde yöneticilik yaptı. 2003-2005 yıllarında TARIH VAKFI'nda önce Koordinatör, sonra Genel Müdür olarak çalıştı. 2005 Yılından bu tarafa da KONDA Araştırma ve Danışmanlık Ltd. Şti. Genel Müdürlüğü ve Yönetim Kurulu Üyeliği görevini sürdürmektedir. Demokratik Cumhuriyet Programı kurucu üyesi, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Başkan Yardımcısı, T24 İnternet Gazetesi yazarı ve NTV yorumcusudur.

Senem Aydın-Düzgit

(PhD, VUB; MSc, LSE; BA, Boğaziçi Üniversitesi) İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doçent ve Jean Monnet Kürsüsü sahibidir. Constructions of European Identity (Palgrave, Aralık 2012) ve (Nathalie Tocci ile) Turkey and the European Union (Palgrave, Haziran 2015) kitaplarının yazarıdır. Birçok çalışması West European Politics, Cooperation and Conflict, Journal of Language and Politics, International Relations, South European Society and Politics, Politique Européenne and Alternatives gibi uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmıştır. Aydın-Düzgit aynı zamanda South European Society and Politics dergisinin eş-editörü, İstanbul Politikalar Merkezi kıdemli uzmanı ve Carnegie Endowment Rising Democracies Network üyesidir. 2014 yılında Bilim Akademisi Genç Bilim İnsanı (BAGEP) ödülünü almıştır. Ana araştırma alanları Avrupa Birliği genişlemesi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri, söylem çalışmaları, kimlik politikaları ve demokratikleşmedir.

Özge Kemahlioğlu

Özge Kemahlioğlu 2009 yılından bu yana Sabancı Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi programında çalışmaktadır. Karşılaştırmalı siyaset, siyasi partiler, seçimler ve yerel hükümetlerin politik ekonomisi konuları üzerinde uzmanlaşmıştır. 2006 yılında Columbia Üniversitesi'nden Siyaset Bilimi alanında doktorasını almıştır. Princeton Üniversitesi Niehaus Center on Globalization and Governance'da araştırma görevlisi, Florida State University'de yardımcı doçent ve Rice Üniversitesi'nde ziyaretçi öğretim üyesi olarak çalışmıştır. "Agents or Bosses: Patronage and Intra-Party Politics in Argentina and Turkey" (ECPR Press, 2012) adlı kitabı Arjantin ve Türkiye'deki siyasi partiler ve partilerin klientalist ilişkilerini incelemiştir. Dr. Kemahlioğlu'nun siyasi partiler, seçimler ve politik ekonomi hakkında yazmış olduğu tek ve çok yazarlı makaleleri Comparative Politics, Journal of Politics, Journal of Theoretical Politics, Latin American Politics and Society, South European Society and Politics gibi dergilerde yayınlanmıştır.

Işık Özel

Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Uluslararası ve karşılaştırmalı ekonomi politik alanlarında uzmanlaşan Doç. Dr. Özel, gelişen piyasalarda liberalleşme, demokratikleşme, kurumsal değişim, düzenleme ve yönetim, sosyal politika ve devlet-toplum ilişkileri gibi konular üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Ekonomi alanındaki lisans eğitimini ODTÜ, yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamlayan Özel, siyaset bilimi alanındaki doktora derecesini Washington Üniversitesi'nden almış, doktora sonrası çalışmalarını Barcelona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'nde (IBEI) yürütmüştür. Hertie School of Governance, Freie Universität Berlin, Colegio de Mexico, Universidad Carlos III de Madrid ve UNED'de misafir araştırmacı ve öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Özel, birçok makale ve kitap bölümünün yanı sıra, "State-Business Alliances and Economic Development, Turkey, Mexico and North Africa" (Routledge, 2014) kitabının yazarıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
ÖZGEÇMİŞLER	4
Tablolar Listesi	8
Şekiller Listesi.....	9
Yönetici Özeti	11
1. GİRİŞ: YENİ ANAYASA VE DEMOKRASİ BİLMECESİ	15
1.1. Demokrasi Bilmecesi.....	18
1.2. Demokrasiden ne anlıyoruz?	21
2. KÜRESELLEŞME VE DEMOKRASİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ORTA GELİR TUZAĞI VE DEMOKRASİ AÇMAZI.....	23
2.1 Orta Gelirli Ülkeler, Küreselleşme ve “İkili Dönüşüm”	23
2.2. Gelişen Piyasalar ve Küresel Entegrasyon	30
2.3. Washington Konsensüsü’nden Pekin Konsensüsü’ne: Gelişen piyasalarda devleti yeniden düşünmek	37
2.4 Gelişen ülkeler ve vasat demokrasi tuzağı: “Melez” rejimler, “prematüre veya “liberal olmayan demokrasiler”	38
3. TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ VE KURUMSALLAŞMA: DÜNÜ VE BUGÜNÜ	49
3.1. Demokrasinin Temelleri	50
3.2. Demokrasiye Geçiş	52
3.3. Pekiştirilememiş Bir Demokrasi.....	53
3.4. Ekonomi ve Demokrasi	53
3.5. Demokratik Kurumlar	56
3.6. Demokrasinin Kurumsallaşması.....	64
4. DEMOKRATİK KURUMSALLAŞMA VE AB SÜRECİ	67
4.1. AB Üyelik Sürecinde Türkiye’de Demokratik Reform ve Mevcut Sorunlar	68
4.2. AB Üyelik Sürecinin Canlandırılmasının Demokratik Konsolidasyona Muhtemel Katkıları	79
5. TOPLUMSAL ZİHNİYET VE KUTUPLAŞMA: ORTA DEMOKRASİ EŞİĞİNE TAKILMANIN TOPLUMSAL ZİHNİYETTEN BESLENEN YANI ÜZERİNE	85
6. SONUÇ	125
7. KAYNAKÇA	129

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Türkiye ve Akran Grubunda Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Büyüme ve Demokrasi	29
Tablo 2 Türkiye ve Akran Grubunda İhracat/ GSYİH (%), 1970-2014	33
Tablo 3 Türkiye ve akran grubunda ithalat / GSYİH (%), 1970-2014	34
Tablo 4 Freedom House temel hak ve özgürlük notları ve yıllar içinde değişimi, 1974-2014.....	42
Tablo 5 Türkiye’de Kurumsal Yapı.....	59
Tablo 6 Sivil-Asker İlişkileri Alanında Yapılan Reformlar	69
Tablo 7 Güvenlik, Savunma ve İstihbarat Alanında Yapılan Yasal Düzenlemeler (2012-2014)	70
Tablo 9 Yargı Alanında Yapılan Başlıca Yasal Düzenlemeler (1999-2014)	77
Tablo 10 AB Müktesebatı 23. ve 24. Fesil İçerikleri	82
Tablo 11 Hukuk ve Adalet Algıları.....	96
Tablo 12 GLOBE Araştırması, Belirsizlikten Kaçınmada Pratik Durum ve Değer Puanları.....	100
Tablo 13 GLOBE Araştırması, Gelecek Yöneliminde Pratik Durum ve Değer Puanları	103
Tablo 14 Referandum ve Seçim Sonuçları	110
Tablo 15 Yıllara Göre Türkiye Nüfusu	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil.1 Türkiye’de ve Benzer Ülkelerde Kentsel Nüfus Paylarındaki Artış, % (1950-2015)	18
Şekil.2 Türkiye’nin Başarıları – Hızlı Yoksulluk Azalımı ve Yükselen Orta Sınıf	19
Şekil.3 Demokrasi ve Dünya	22
Şekil 4 Türkiye ve Akran Gruplarında Kişi Başına Milli Gelir, 2014 (ABD doları, cari fiyatlarla)	27
Şekil 5 Kişi Başına GSYİH 1994, 2004, 2014 (ABD doları, sabit 2005 fiyatlarla)	28
Şekil 6 Türkiye ve Akran Gruplarında Büyüme Oranları (GSYİH, yıllık, %)	28
Şekil 7 Küresel Emtia İhracatında Seçilmiş Ülkelerin Payları (2014, %).....	31
Şekil 8 Küresel Emtia İthalatında Seçilmiş Ülkelerin Payları (2014, %).....	32
Şekil 9 İhracat/ GSYİH, 1980-2014 (%).....	33
Şekil 10 Türkiye ve Akran Gruplarında Doğrudan Yabancı Yatırım	35
Şekil 11 Türkiye ve Akran Gruplarında Toplam Portföy Yatırımı.....	36
Şekil 12 Türkiye ve Akran Grubunda Freedom House Notları Ve Yıllar İçinde Değişimi.....	43
Şekil 13 Türkiye ve Akran Grubunda Economist Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Notları Ve Yıllar İçinde Değişimi	44
Şekil 14 Türkiye ve Akran Grubunda Polity IV Demokrasi Notları ve Yıllar İçinde Değişimi.....	45
Şekil 15 Ekonomik Gelişme ve Demokrasi	54
Şekil 16 Ekonomik krizler ve Demokrasi	55
Şekil 17 Yıllar İçinde Gerçekleşmiş Terör Saldırıları.....	61
Şekil 18 Yıllar İçinde PKK Tarafından Gerçekleştirilmiş Terör Saldırıları	62
Şekil 19 Yıllara Göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AIHM) Türkiye Aleyhine Yapılan Başvuru Sayısı (2000-2013)	74
Şekil 20 Yıllara Göre Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlükler (1990-2014)	75
Şekil 21 Yıllara Göre Türkiye’de Basın Özgürlüğü (2005-2010).....	75
Şekil 22 Yargı Reformu Alanında Yapılan Anayasa Değişiklikleri (1982-2015)	77
Şekil 23 Türkiye’de Hukukun Üstünlüğü (2000-2013)	79
Şekil 24 Yıllara Göre Karşılaştırmalı Olarak Hukukun Üstünlüğü Göstergeleri (Türkiye-Hırvatistan, 2000-2013)	80
Şekil 25 Yıllara Göre Karşılaştırmalı Olarak Temel Hak ve Özgürlükler (Türkiye-Hırvatistan, 2000-2014)	81

Şekil 26 İnsan Haklarını Devletin Temin Etmesi Ve Koruması Bakımdan Devlete	
5 Üzerinden Kaç Not Verirsiniz?.....	88
Şekil 27 Farklı kimlikler Türkiye'nin Toplumsal ve Kültürel Zenginliğinin Bir Parçasıdır.	90
Şekil 28 Kimliği Ve Hayat Tarzı Farklı Olan Herkes, Türkiye'nin Her Yerde Rahatça Yaşayabilir.	90
Şekil 29 Türkiye Cumhuriyeti Devleti Farklılıklarına Bakmaksızın	
Tüm Vatandaşlara Eşit Haklar Tanımış Ve Uygulamaktadır.	90
Şekil 30 "Benden Farklı Olan, Ötekilerden" Birisine Evimi Kiraya Veririm.....	91
Şekil 31 Kızım/Oğlum "Benden Farklı Olan, Ötekilerden" Birisiyle Evlenebilir.	91
Şekil 32 "Benden Farklı Olan, Ötekilerden" Birisiyle İş Ortaklığı Yaparım.....	91
Şekil 33 Mahkemeye Düşsem, Hakim Bu Gruptan Olsa Bile Kararına Güvenirim.	91
Şekil 34 Karakola Düşsem, Polis Bu Gruptan Olsa Bile Davranışlarına,	92
Kararına Güvenirim.....	92
Şekil 35 Kızım/Oğlum Bu Gruptan Birisiyle Evlenebilir.....	92
Şekil 36 "Ötekiler" Hakkında Bilgim Medyada Okuduklarımla Sınırlı, Hiçbirini Şahsen Tanımıyorum.	92
Şekil 37 "Benden Farklı Olan, Ötekilerden" Birisini Tanımadan Önce "Onlar"	
Hakkında Daha Kötü Düşünüyordum.....	93
Şekil 38 Adaletin Anlamı.....	94
Şekil 39 Hakimler, Savcılar, Polisler İşlemlerinde Kim Olduğuna Göre Farklı Davranıyor Mu?.....	95
Şekil 40 Kural ve Kanunlar.....	97
Şekil 41 Düzenli Hayat ve Beklenmedik Olaylar.....	98
Şekil 42 Ahlaki Standartlar.....	98
Şekil 43 "Gelecek" Deyince, Aklınıza Bugünden Ne Kadar Sonrası Geliyor?.....	101
Şekil 44 Türkiye'de İnsanlar Bugün İçin Mi, Gelecek İçin Mi Yaşıyorlar?.....	102
Şekil 45 Sizce Şu Anda Ülkenin En Önemli Derdi Nedir?.....	105
Şekil 46 Bu Sorunu Toplum Olarak Çözebilmemizi Hangisi Engelliyor?.....	105
Şekil 47 Sizce Toplum Olarak Bu Sorunu Nasıl Çözebileceğiz, Nasıl Baş Edeceğiz?.....	106
Şekil 48 Kutuplaşma - Türkiye 2013-2015.....	107
Şekil 49 Siyasi Kutuplaşma (2010, 2012 ve 2015).....	108
Şekil 50 Kutuplaşma Ekseninde Hayat Tarzları Ocak 2015.....	109
Şekil 51 Memnuniyet Endeksi, KONDA 2015.....	111

YÖNETİCİ ÖZETİ

1 Kasım seçimlerinden sonra oluşan siyasal iklim ve 64. Hükümet Programı'nın da vurguladığı gibi, Türkiye, Yeni Anayasa yapım sürecine hızla dönecek. Yeni Anayasa yapımı bugünün ve yakın geleceğin temel gündem maddelerinin başında geliyor.

Hiç şüphe yok ki, Türkiye'nin, yeni, sivil, demokratik, birlikte yaşama kültürünü güçlendirecek ve ekonomik dinamizm ve istikrarı sürdürebilir konuma getirecek bir anayasaya gereksinimi var. Yapılan tüm değişikliklere rağmen, var olan 1982 Anayasası Türkiye'ye dar geliyor. Bu konuda, karar vericiler ve toplumun farklı kesimleri geniş bir uzlaşma içinde.

"Yeni Anayasa'ya Doğru" başlıklı bu raporumuzda, bu sürece, demokrasiyi "bir toplum yönetim tarzı" olarak ele alarak ve toplum yönetiminin "kurumsal" ve "zihniyet" alanlarına yoğunlaşarak katkı vermek istedik.

Raporumuzda, Yeni Anayasa için somut öneriler getirmeyi amaçlamıyoruz.¹ Amacımız, Yeni Anayasa tartışmalarına, özellikle de "demokrasinin kurumsallaşması ve bir kültür olarak içselleştirilmesi alanı"nda yapılacak tartışmalara katkı verecek bir "Türkiye demokrasisi çözümlemesi"ni sunmak.

Türkiye demokrasisinin tarihsel gelişimini, başarılarını ve bugün yaşadığı sorunları, küresel ölçekteki gelişmelere ve örneklerle bakarak, haritalayan, çözümleyen ve bu yolla belli politika/siyasa önerileri sunan bir çalışmanın sadece kendi içinde değil, Yeni Anayasa yapım süreci için de önemli ve değerli olduğunu düşünüyoruz.

Gerek Yeni Anayasanın içereceği değerler ve normların tartışılmasında gerekse de bu sürecin belki de en kritik tartışma konusu olacak, anayasanın "hangi sistem" üzerine oturacağı sorusuna tutarlı yanıt vermek için, demokrasi alanının kapsamlı ve nesnel çözümlenmesinin gerekli ve anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda, raporumuzda en genel düzeyde, Yeni Anayasa yapım sürecinde, ister Parlamenter Sistemde kalmak isterse de Başkanlık Sistemine geçiş kararı alınsın, asıl önemli ve belirleyici olanın, anayasanın Türkiye'yi "iyi, adil, etkin yönetecek" ve istikrar-güven-birlikte yaşama kültürünü güçlendirecek "kurumsal ve zihniyet değerleri"ne sahip olması olduğunu düşünüyoruz. Kurumsal ve zihniyet değerleri ve normları, hangi sistem olursa olsun, sistemin başarılı olmasının anahtarıdır.

Sistem tartışması önemlidir. Bu raporda, sistem tartışması yapmayıp tercih edilen sistemi başarılı kılacak kurumsal ve zihniyet değerleri ve normları üzerinde odaklanıyoruz. Bu boyut, araştırmamızın ana amacını oluşturmaktadır: "Türkiye demokrasisini pekiştirecek ve konsolide edecek kurumsal reform ve zihniyet değişimi önerisi".

Bu bağlamda da, Yeni Anayasa yapım sürecine katkı için, bu raporda, kurum ve zihniyet alanına odaklanarak dört boyutlu bir öneri yapmak istiyoruz:

Hangi sistem olursa olsun, sistemin başarısını belirleyen, onun hangi kurumsal ve zihniyet değerleri üzerine kurulduğu ve bu değerler temelinde uygulamaya sokulup sokulmadığıdır. Eğer bir sistemin

¹ https://anayasa.tbmm.gov.tr/Siyasi-partilerin-TBMM-Başkanının-davetine-icabet-etmeleri-üzerine-19-Ekim-2011-tarihinde-kurulan-Anayasa-Uzlaşma-Komisyonu-çalışmalarına-başlamış-komisyon-TBMM'de-grubu-bulunan-tüm-siyasi-partilerin-eşit-sayıda-temsiline-dayanmış-ve-TBMM'de-grubu-bulunan-dört-siyasi-parti-grubunun-üçer-temsalcisinden,-yani-12-üyeden-oluşturmuştur.-Bu-komisyonun-çalışmalarıyla-sivil-toplum-kuruluşları-ve-akademianın-katkıları-bu-sitede-yer-almakta-ve-yeteri-kadar-somut-öneri-içermektedir.-Örnek-olarak-http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/YENI-ANAYASA-YUVARLAK-MASA.pdf TÜSİAD, Prof. Dr. Ergun Özbudun ve Prof. Dr. Turgut Tarhanlı, "Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu", Mart 2011

kurucu kurumsal ve zihniyet değerleri iyi, adil ve etkin bir yönetim sistemine el vermiyorsa, o sistemin başarılı olma şansı yoktur. Diğer bir deyişle, Yeni Anayasa, ister Parlamenter Sistem isterse Başkanlık Sistemi temelinde bir yönetim sistemine/rejimine sahip olsun, asıl önemli olan, sistemi destekleyecek kurucu kurumsal ve zihinsel değerlerin ne olduğudur.

Kurumsal reform ve zihniyet değişimi, Yeni Anayasa için, kurumsal düzeyde “güçlü ve etkin denge ve denetleme sistemi”ni; zihniyet düzeyinde de birlikte yaşamak ve toplumsal güven kültürünü güçlendirecek ve “haklar-özgürlükler-sorumluluk eksenini”nde hareket edecek “eşit vatandaşlık” anlayışını içermektedir. “Kurumsal Reform ve Zihniyet Değişimi=Güçlü Denge ve Denetleme Sistemi + Eşit Vatandaşlık” formülü raporumuzun ana önermesini içermektedir.

Bu formüle, kurumsal ve zihniyet alanında “pekişmiş ve konsolide olmuş demokrasi” denilebilir. Bu bağlamda da raporumuz, demokrasi üzerine odaklanmakta ve bu alandaki sorunlara bakarak, siyasa ve reform önerileri geliştirmektedir. Raporumuzda, Demokrasi= Güçlü Denge ve Denetleme Sistemi + Eşit Vatandaşlık temelinde hareket eden toplum yönetimi olarak ele alınmaktadır.

Gerek yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığında gerek yürütme-yasama ilişkilerinde gerek merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde gerekse de devlet-toplum/birey arasında “eşit vatandaşlık” anlayışının güçlenmesinde uygulanacak etkin bir Denge ve Denetleme sistemi içinde gelişecek “demokrasinin kurumsallaşması” ve “demokrasi kültürünün içselleşmesi”ni sağlayacak zihniyet değişimi, Yeni Anayasa yapım sürecinin temel amacı olmalıdır. Kurumsallaşma ve Zihniyet boyutları içinde demokrasisi pekişmiş bir Türkiye, istikrar ve etkin yönetim sağlayacak sisteme de sahip olacaktır. Burada şu noktayı da vurgulamak istiyoruz: Türkiye demokrasisinin pekişmesini sağlayacak kurumsal yapı bugün mevcuttur. Diğer bir deyişle, gereken, yeni kurumlar değil, var olan kurumlarda etkin denge ve denetleme sistemi yoluyla reform yapılmasıdır. Bu nedenle, yeni kurumlar yaratmak ya da kurumları değiştirmek yerine var olan kurumlarımızı etkin, verimli, adil yönetim ilkesiyle yeniden yapılandırmak, demokrasinin kurumsallaşarak pekişmesini sağlayacaktır. Türkiye demokrasisinin kurumsal gelişimi, demokrasinin pekişmesi için gerekli ama yeterli değildir. Bu nedenle, kurumsal reform ile ilgili yönetim normlarını içerecek Yeni Anayasa çok önemli bir açılım sağlayacaktır.

Türkiye’de demokrasinin, kurumsal ve zihniyet boyutları içinde güçlenmesi, raporumuzda vurguladığımız gibi, ekonomik istikrarın ve dinamizmin sağlanmasının, aynı zamanda da toplumsal sorunlarımıza çözüm olasılığının ön koşuludur. Gerek “sürdürülebilir ekonomik büyüme”nin sağlanması gerekse son yıllarda ekonomik karar vericiler arasında uzlaşılan ve üzerine odaklanan “orta gelir tuzağı”ndan çıkmak için, etkin denge ve denetleme sistemi ve eşit vatandaşlık anlayışı içinde hareket eden demokrasi olmazsa olmazdır.

Ekonomi-demokrasi dengesinin, kurumsal ve zihniyet temelinde ve sürdürülebilir tarzda kurulması, Yeni Anayasa’nın ana amaçlarından biri olmalıdır.

Bu noktada bir parantez açıp, şu önemli noktayı da dikkatlerinize sunmak istiyoruz: Türkiye’nin son dönemde yaşadığı demokrasi ile ilgili sorunlar, sadece bize özgü değildir; aksine, küresel ölçekte bu sorunu yaşayan ülke sayısı giderek artmaktadır. Hatta benzer demokrasiden sapma eğilimleri, halihazırda ekonomileri gelişmiş ve orta gelir tuzağını aşmış ve AB’ye üye olmuş bazı ülkelerde de yaşanmaktadır.

Bu nedenle de, altı çizilmesi gereken nokta, bugün demokrasinin küresel ölçekte durgunluk sorunu yaşadığıdır. Türkiye demokrasisinin sorunlarına küresel ölçekte ve karşılaştırmalı yaklaşım, sorunlara çözüm için önemli ipuçlarını bize vermektedir. Özellikle küresel ekonomik risklerin ve kriz olasılığının güçlü olduğu bir tarihsel bağlamda ve koşullarda, ekonomi-demokrasi ilişkisi kurmak giderek zorlaşmaktadır. Fakat ekonomik istikrar adına demokrasiden sapmanın, ekonomik sorunlara çözüm olmadığını da görüyoruz. Önemli olan, ekonomi ve demokrasi arasında dengenin, kurumsal ve zihniyet alanlarında kurulması. Bu anlamda, sivil toplumun, özellikle iş dünyası örgütlerinin iktisadi ve demokratik kurumların aşınmasının önlenmesi için denetçi-gözlemci rol oynaması kilit önem taşıyor. Sivil toplumun, kendi ilgi-

çıkart alanıyla doğrudan ilgisi olmayan kurumların sağlığına ilişkin de benzer rol oynaması gerekli; nitekim kurumlara müdahalede domino etkisi kurumsal yıpranmanın yaygınlaşmasını beraberinde getirebiliyor.

Son olarak, raporumuzun girişinde ve son bölümünde vurguladığımız gibi, kurumsal reform demokrasinin pekişmesinin en önemli koşulu olmakla birlikte, demokrasi kültürünün ve birlikte yaşamaya dönük genel güvenin toplumda yaygınlaşmasını da gerekli kılmaktadır. Kurumsallaşma önemlidir; ama demokrasiyi pekiştirecek kurumsallaşma ancak zihniyet alanında demokrasi kültürünün birlikte yaşama ve ötekine karşı güven duyma temelinde gelişmesiyle başarılı ve sürdürülebilir olabilir. Bu gerçeğe karşın, Türkiye, bugün, hem ciddi kutuplaşma sorunu hem de ötekine karşı güvensizlik sorunu yaşayan bir ülke konumundadır. Kutuplaşan ve güvensiz Türkiye tablosu, demokrasinin pekişmesinin önündeki temel engellerden biridir. Bu bağlamda da, gerek bireysel gerekse de kimlikler düzeyinde hareket edecek “eşit vatandaşlık” anlayışının ve uygulamasının çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Eşit vatandaşlık anlayışının ve uygulamasının sivil toplumun güçlendirilmesi politikasıyla birleştirilmesi gerekmektedir. Yeni Anayasa, bu sorunları çözecek, diğer bir deyişle, birlikte yaşama ve genel güven kültürünü güçlendirecek değerlere sahip olmalıdır.

Kurumsal reform süreciyle zihniyet alanında birlikte yaşama ve genel güvene dönük değişimin birleşmesi ve bu yolla demokrasinin pekişmesi, hiç şüphe yok ki, Türkiye’yi, hem Yeni Anayasa hem de 2023 hedeflerini yakalamada başarı ve ileri doğru hareket eden bir yola sokacaktır.

TÜRKONFED, elinizdeki raporla, bu sürece katkı vermeyi amaçlamaktadır.

1. GİRİŞ: YENİ ANAYASA VE DEMOKRASİ BİLMECESİ

30 Mart 2014 Yerel Seçimleriyle başlayan seçim maratonu 1 Kasım 2015 Genel Seçimiyle bitmiş oldu.

Bu süreçte, ilk önce 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimini, sonra da 7 Haziran 2015 Genel Seçimini yaşadık.

Yirmi aya sığmış dört seçim; hem de her biri ve hepsi kritik seçimler.

Bu seçimlerle, Türkiye’de ilk defa halkın oylarıyla cumhurbaşkanı seçildi; 3 Kasım 2002’den beri tüm genel seçimleri çoğunluk hükümeti kuracak oy üstünlüğüyle kazanan AK Parti, ilk defa çoğunluk hükümeti kuracak çoğunluğu bir seçimde elde edemedi; böylece, 13 yıl sonra Türkiye koalisyon hükümeti olasılığı ve çalışmasıyla karşılaştı; siyaset bilimi literatürüne kavramsal bir hediye olacak olan ve modern siyasi tarihimizde ilk kez yapılan “tekrar seçim” bu dönemde gerçekleşti. AK Parti, beş ay sonra, tekrardan güçlü çoğunluk hükümeti kuracak bir seçim başarısı elde etti. Böylece, koalisyon tartışmaları kısa sürmüştü oldu.

Bu süreçte Türkiye, gerilim seviyesi yüksek dört kritik seçimi kısa bir sürede arka arkaya yaşamış oldu.

Dahası, bu seçimlerin içinde yapıldığı tarihsel bağlam gerek ülke içi gerek bölgesel gerekse de küresel ölçekte yaşanan gelişmeler temelinde normalin çok ötesinde, “olağanüstü durum” denilebilecek nitelikteydi.

Küresel ölçekte yaşanan ekonomik ve güvenlik riskleri;

Bölgemizde ve sınırlarımızda yaşanan iç savaşlar, vekalet savaşları, değişen haritalar, askeri darbeler, çökmüş devletler, terör eylemleri, çatışmalar, harabeye dönen şehirler, yok edilen tarih ve medeniyet, insan trajedileri, yerlerinden edilen insanların ortaya çıkarttığı göçmen krizleri;

Ülkemizde yaşanan iktidar savaşları, terör eylemleri, siyasi ve toplumsal kutuplaşma, korku, güvensizlik duygusunun yaygınlaşması, ekonomik istikrarsızlıklar.

Bu dönemde, Türkiye’nin 11 Eylül’ü diyebileceğimiz, yüz iki insanımızı kaybettiğimiz, ülkenin kalbinde patlatılan bombalarla gerçekleştirilen “Ankara Katliamı”nı yaşadık.

Riskler ve tehditlerle dolu bir “yerel-ulusal-bölgesel-küresel tarihsel bağlam”da dört kritik seçim arka arkaya yapıldı.

Türkiye “seçim yorgunu” düştü.

Ve 1 Kasım seçimiyle seçimler dönemi bitmiş oldu.

Seçim yorgunu ve etrafında gelişen olaylardan dolayı korku, endişe ve güvensizlik içinde olan seçmen, “güven” ve “istikrar” mesajıyla, seçim dönemini bitirecek ve “yönetim” dönemini başlatacak tarzda oy verdi.

AK Parti yüzde 49,5 oranı ve 317 milletvekiliyle seçimin açık ara galibi oldu. Bu oy oranı CHP, MHP ve HDP’nin oy oranlarının toplamından daha fazla.

Böylece, AK Parti’nin hem “Güçlü Çoğunluk Hükümeti” olarak Türkiye’yi yöneteceği hem de “Hakim Parti” konumunu devam ettireceği; “Güçlü İktidar-Zayıf Muhalefet dönemi”ne geri dönüldüğü yeni bir dönem başladı.

AK Parti'nin, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "ana ve belirleyici aktörler" ve yapılacak siyasi ve kamusal tartışmaların "odak noktası" olacağı bir dönem başladı.

1 Kasım seçimiyle halkın istikrar ve güven için etkili ve adil yönetim istediği yeni bir dönem başladı, yeni bir sayfa açıldı.

Peki, bu yönetim nasıl bir yönetim olacak?

Toplumun farklılıklarını kucaklayan, denge ve denetlemeye açık, gücü paylaşan, dolayısıyla "Liderlik" temelinde mi, yoksa toplum ya da toplumun bazı kesimleri üzerinde "Hakimiyet" temelinde mi bir yönetim bizi bekliyor.

Diğer bir değişle, 1 Kasım'dan itibaren, Liderlik yoluyla etkili, adil ve demokratik "Yönetim" dönemine mi yoksa Hakimiyet yoluyla "Hükmetmek" dönemine mi girdik?

Tercih şüphesiz ki ilk başta AK Parti ve liderlerin. Ama başta muhalefet partileri olmak üzere, ekonomik ve sivil toplum aktörlerinin, medyanın ve de bizlerin bu ülkenin vatandaşları olarak bir tercih yapmamız gerekiyor.

Liderlik mi, Hakimiyet mi?

Yönetmek mi, Hükmetmek mi?

Yapılacak tercih, Parlamenter Demokrasi mi Başkanlık Sistemi mi tercihinden daha önemli ve daha belirleyici.

Bu bağlamla, Yeni Anayasa yapım süreci, içeriği ve toplumsal desteği kritik önem kazanıyor.

Seçim sonrası sürecin, bölgesel güvenlik risklerine etkin yanıt vermek kadar önemli diğer gündem maddesi ve tartışma alanı Yeni Anayasa olacak.

Son dönemde buzdolabına konan Çözüm Sürecinin yeniden canlandırılmasında da Yeni Anayasa yapım süreci temel referans noktası ya da genel çerçeveyi oluşturacak.

Doğru, yapılan tüm değişikliklere rağmen, 1982 Anayasası 12 Eylül darbesinin felsefesini ve ruhunu taşıyor ve Türkiye'nin bugünkü yapısına dar geliyor, geleceğe dönük hamleleri kısıtlıyor.

2011 yılında başlatılan Yeni Anayasa yapım sürecinde, TÜRKONFED yeni anayasanın gerekliliğini desteklemiş, bu yönde irade göstermiş ve önemli katkılarda bulunmuştu.

O girişim belli derecede başarı elde edilmesine rağmen durmuştu.

1 Kasım seçimlerinden sonra, Yeni Anayasa yapmak için, o günden daha fazla şansımız ve gerekliliğimiz var.

Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıya karşı güvenli, istikrarlı ve güçlü olmasının ilk ve gerekli adımı, hiç şüphesiz, demokratik, kapsayıcı, iyi ve adil yönetimi sağlayacak Yeni Anayasadır.

Bununla birlikte, Yeni Anayasanın başarılı olması için bu sürecin üç önemli ayağı olan Türkiye ekonomisinin, demokrasisinin ve yerel yönetişimin haritasının yapılması, sorun alanlarının saptanması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekiyor.

TÜRKONFED, "Orta Gelir Tuzağı" çalışmasıyla ekonomi alanının kapsamlı bir çözümlemesini yapmıştı. Bu raporla, "Demokrasi" alanın, yani "Toplum Yönetimi" alanının kapsamlı bir haritalanması ve çözümlemesi yapılıyor. Bu çalışmalara ek olarak, TÜRKONFED, "Yerel Demokrasi: Yönetişim ve Kalkınma" başlığında yeni bir çalışma daha başlatıyor.

Bu raporda, demokrasi alanının, gerek küresel ölçekte karşılaştırmalı örnekler gerekse tarihsel süreçten alınacak dersler temelinde ve kurumsal ve zihniyet alanlarına odaklanarak, kapsamlı bir haritalamasını yapmak istedik. Yeni Anayasaya Doğru giden Türkiye’de yapılacak tartışmalara bir altyapı, analitik bir çerçeve sunmak amacıyla bu raporu hazırladık.

Yeni Anayasa yapım sürecinde, Parlamenter Sistem ile devam mı yoksa bir tür Başkanlık Sistemi mi sorusu üzerine tartışmalar şüphesiz çok önemli olacak. 1 Kasım sonrası dönemde bu tartışma, akademik ve yönetsel olarak, kapsamlı, karşılaştırmalı ve derinliğine yapılabilir, yapılmalıdır. Türkiye’de belli bir dönemdir Başkanlık Sistemi tartışması yapılmakla birlikte, bugüne kadar kutuplaşma sorunu tarafından rehin alınmış, aşırı ideolojik, gri alanlara ve bilimsel tartışmalara girmeyen, yüzeysel ve karşıtlık temelinde götürülen, bu nedenle de yararlı olmayan bir tartışma izledik.

Yeni Anayasa yapım sürecinin başlamasıyla, kapsamlı bir sistem tartışması yapılacaktır.

Nasıl bir Başkanlık Sistemi? Doğru, bu soruya bilimsel ve kapsamlı bir tartışma ve çalışma içinde yanıt vermeliyiz. Ama bir o kadar doğru olan bir soru daha var: Nasıl bir Parlamenter Sistem? Bu soruya da aynı tarzda bir tartışma ve çalışmayla yanıt vermeliyiz. Var olan parlamenter demokratik sistemimiz, özellikle 1982 Darbe Anayasası’ndan bugüne, çarpık ve ciddi çelişkiler taşıyan bir nitelikte. Bu nedenle de sürekli istikrarsızlık ve sorun yaratan ve değiştirilmesi gereken bir parlamenter sistemimiz var.

Yeni Anayasa yapım sürecinde, ister Parlamenter Sistemde kalma ister Başkanlık Sistemine geçiş kararı alınsın, asıl önemli olan anayasanın Türkiye’yi “iyi, adil, etkin yönetecek” ve istikrar-güven-birlikte yaşama kültürünü güçlendirecek “kurumsal ve zihniyet değerleri”ne sahip olmasıdır. Kurumsal ve zihniyet değerleri ve normları, hangi sistem olursa olsun, sistemin başarılı olmasının anahtarıdır.

Sistem tartışması önemlidir. Bu raporda biz sistem tartışması yapmayıp, sistemi başarılı kılacak kurumsal ve zihniyet değerleri ve normları üzerine odaklanacağız. Bu boyut, araştırmamızın da ana amacını oluşturmaktadır: “Türkiye demokrasisini güçlendirecek, kurumsal reform ve zihniyet değişikliği önerisi”.

Bu bağlamda, bu raporda, Yeni Anayasa yapım sürecine katkı olarak, kurum ve zihniyet alanına odaklanarak dört boyutlu bir öneri yapmak istiyoruz:

Hangi sistem olursa olsun, sistemi başarılı kılan, onun hangi kurumsal ve zihniyet değerleri üzerine kurulduğu ve hangi değerler temelinde uygulamaya sokulduğudur. Eğer bir sistemin kurucu kurumsal ve zihniyet değerleri iyi, adil ve etkin bir yönetim sistemine el vermiyorsa o sistemin başarılı olma şansı yoktur. Diğer bir deyişle, Yeni Anayasa, ister Parlamenter Sistem isterse Başkanlık Sistemi temelinde bir yönetim sistemine/rejimine sahip olsun, asıl önemli olan, sistemi destekleyecek kurucu kurumsal ve zihinsel değerlerin ne olduğudur.

Bu raporda, bu anlamda bir sistem tercihi yapılmamaktadır; fakat sistemi başarılı kılacak kurumsal ve zihniyet değerleri ve normları üzerinde odaklanan ve bu eksenle öneriler geliştiren bir yol/amaç izlenmektedir. Raporumuzda, Yeni anayasa yapım süreci için “kurumsal reform ve zihniyet değişimi” önerisi yapıyoruz.

Kurumsal reform ve zihniyet değişimi kurumsal düzeyde “güçlü ve etkin denge ve denetleme sistemi”ni, zihniyet düzeyinde de “birlikte yaşama ve toplumsal güven kültürünü” güçlendirecek ve haklar-özgürlükler-sorumluluk ekseninde hareket edecek “eşit vatandaşlık” anlayışını içermektedir. “kurumsal reform ve zihniyet değişimi=” Güçlü Denge ve Denetleme Sistemi + Eşit Vatandaşlık” formülü raporumuzun ana önermesini oluşturmaktadır.

Bu formüle, kurumsal ve zihniyet alanında “güçlendirilmiş ve pekiştirilmiş demokrasi” denilebilir. Bu bağlamda raporumuz, demokrasi üzerine odaklanmakta ve bu alandaki sorunlara bakarak, siyasa ve reform önerileri geliştirmektedir. Raporumuzda, Demokrasi = Güçlü Denge ve Denetleme Sistemi + Eşit Vatandaşlık temelinde hareket eden toplum yönetimi olarak ele alınmaktadır.

1.1. Demokrasi Bilmecesi

Peki, niye demokrasi ya da demokrasinin güçlendirilmesi üzerine odaklanmak?

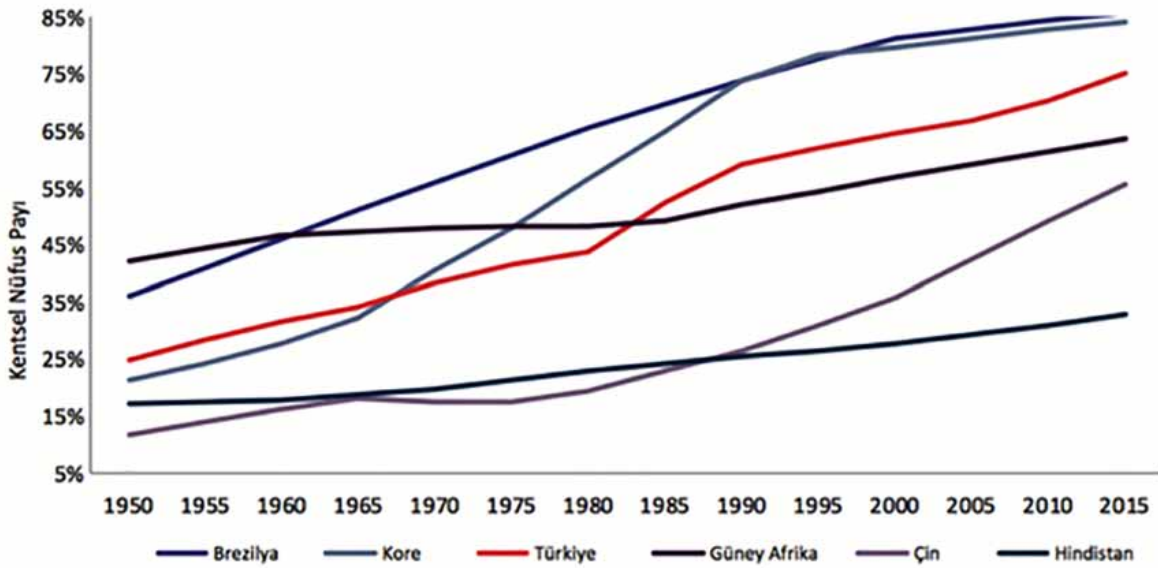
Bu noktada, "demokrasi bilmecesi" adını verdiğimiz, son dönemde yaşadığımız olumlu sayılabilecek gelişmeler ile demokrasinin güçlenmesi, arasındaki "kopukluk" sorunun altını çizmek gerekiyor.

Beş alanda bu kopukluğu yaşıyoruz:

Dönüşüm süreci - Demokrasi kopukluğu: Türkiye son on beş yıldır, olumlu ve başarılı sayılabilecek ve ekonomik dinamizm, kentleşme, orta sınıflaşma, teknolojinin kullanımı, vb. alanlarda yaşanan büyük bir "dönüşüm süreci" yaşıyor; ama bu süreç demokrasinin pekişmesine ve güçlenmesine bugüne kadar yol açmıyor.

Türkiye, özellikle son yıllarda, Anadolu'dan başlayarak hızla yaygınlaşan bir "kentleşme süreci" yaşıyor. 1980'lerde, yüzde 40'larda olan kentleşme, bugün, yüzde 75'ler seviyesine yaklaşmış bulunuyor. Kentleşme süreci daha da yaygınlaşacak gibi gözüküyor. 2023'e yaklaşırken artık "Kentli bir Türkiye"de yaşıyor olacağız.

Şekil.1 Türkiye'de ve Benzer Ülkelerde Kentsel Nüfus Paylarındaki Artış, % (1950-2015)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri

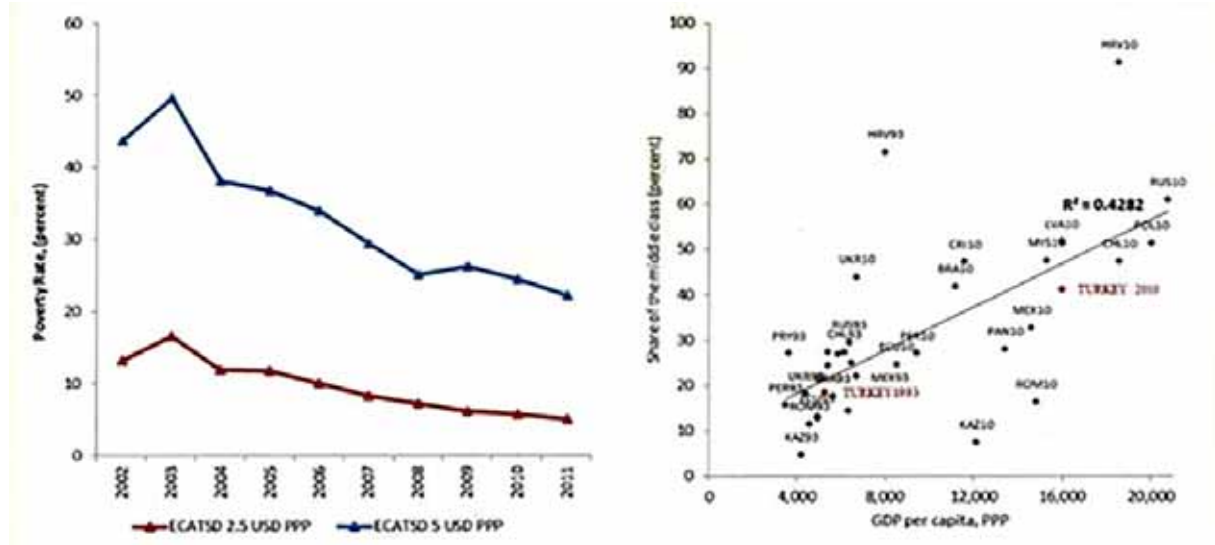
Daha da önemlisi, kentleşen Türkiye, ağırlıklı olarak Anadolu kentlerindeki dönüşümle ve ekonomik dinamizmle oluştuğu için, geleneksel anlamda düşünülen modern toplum-geleneksel toplum ve merkez-çevre karşıtlıklarını kıran bir değişimi de içeriyor. Çevre içinde ekonomik olarak büyüyen Anadolu kentlerinin sayılarının arttığını görüyoruz; geleneksel toplum içinde ekonomik anlamda Avrupa ve küresel pazarla entegrasyonun hızlandığına şahit oluyoruz.

Bununla birlikte, kentleşme genel anlamda demokrasinin gelişmesinin çok önemli bir unsuru olmakla birlikte, ülkemizde demokrasinin pekişmesini ve güçlenmesini şu ana kadar sağlamadı. Kentleşen Türkiye demokrasisi güçlenen Türkiye anlamına hala gelemedi.

Orta sınıflaşma - Demokrasi kopukluğu: Yaşadığımız dönüşüm süreci ve kentleşen Türkiye olgusu içinde çok önemli bir boyutun da "orta sınıflaşma" olduğunu görüyoruz. Dönüşen Türkiye sadece kentleşen değil aynı zamanda orta sınıflaşan bir Türkiye de. Dahası, orta sınıflaşma süreci toplumda, daha doğrusu

Anadolu kentlerinde ve çevrede yaygınlaşıyor. Yeni orta sınıflar dediğimiz olgu, ağırlıklı olarak Anadolu'da yaşanan hızlı kentleşme ve orta sınıflaşma sürecini sembolize ediyor. Dünya Bankası çalışmaları içinde Türkiye, toplumda yaygın orta sınıflaşmanın sağlanmasında örnek ülke olarak gösteriliyor.

Şekil.2 Türkiye'nin Başarıları – Hızlı Yoksulluk Azalımı ve Yükselen Orta Sınıf

Kaynak: The World Bank, 2014

Yukarıdaki veriler Türkiye'nin Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya, vb. gelişen pazarlar içinde orta sınıflaşmayı en başarılı gerçekleştiren ülke olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, ülkemizde orta sınıflaşma sürecinin sadece tüm coğrafyaya yayılan bir biçimde ilerlediğini değil, aynı zamanda, karşılaştırmalı olarak bakıldığında, gelişen pazarlar içinde başarılı bir örnek olduğunu da söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, kentleşen ve orta sınıflaşan Türkiye, demokrasinin pekişmesini ve güçlenmesini yeterince gerçekleştiremiyor. Kentleşen, orta sınıflaşan fakat demokrasisinde eksiklikler yaşayan bir Türkiye tablosu ortaya çıkıyor. Bundan sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde göreceğimiz gibi, orta sınıflaşma-demokrasi kopukluğu, son yıllarda yaşadığımız kişi başına düşen gelirden istediğimiz seviyelere ulaşamama ve belli bir miktara sıkışma anlamına gelen, orta gelir tuzağıyla ilişkili de gözüküyor. Bu kopukluğun giderilmesi aynı zamanda orta gelir tuzağından çıkmak için de önemli bir açılım noktası yaratacaktır.

Vesayet sisteminin zayıflaması - Demokrasi kopukluğu: Sosyolojik ve ekonomik alanlarda yaşanan dönüşüm sürecinin önemli bir boyutu da son yıllarda siyasi ve devlet yönetimi alanlarında yaşanan değişimler oldu. Türkiye'de uzun yıllardır siyasetin önünü kapatan ve üzerinde denetim kuran "vesayet rejimi"nin ciddi anlamda zayıflaması bu dönemde ortaya çıktı. Asker-sivil ilişkilerindeki çarpıklık bu dönemde büyük oranda düzeltildi. Siyaset ve toplum yönetimi alanında seçilmişlerin gücü ve etkinliği arttı. Bir anlamda dönüşüm süreci "vesayet sonrası Türkiye tablosu"nu ortaya çıkarttı.

2000-3 Ekim 2005 döneminde Türkiye-Avrupa Birliği tam üyelik müzakerelerinin başlaması için yapılan yasal, idari ve anayasal reformlar; 1982 Darbe Anayasası'nda yapılan ciddi değişiklikler ve 2002 yılından itibaren Türkiye'nin güçlü çoğunluk hükümeti tarafından yönetimi, hepsi birlikte, vesayet rejiminin zayıflamasına yol açtı. Dünya deneyimlerinden ve karşılaştırmalı demokrasi literatüründen bildiğimiz gibi, siyaset ve seçilmişler üzerinde vesayet demokrasinin güçlenmesinin önünde en önemli engellerin başında geliyor (Özbudun 2015). Otoriter ve askeri rejimlerden demokrasiye geçiş sonrası dönemde, askeri ve yargı vesayetinin bitirilmesi demokrasinin pekişmesinin en önemli aşamalarından biri.

Türkiye'de bu anlamda ilginç bir deneyimi, vesayet zayıflamasının demokrasinin güçlenmesine yol açmaması temelinde yaşıyoruz. Vesayet sonrası Türkiye, demokrasisi güçlü bir Türkiye anlamına gelmiyor.

Çözüm Süreci - Demokrasi kopukluğu: Türkiye’de uzun zamandır demokrasinin güçlenmesine en büyük engel olarak Kürt sorunu ve bu sorun etrafında gelişen çatışma ortamı görüldü. 1980 darbesinden başlayarak ve 1990’larda artan biçimde Kürt sorunu etrafında gelişen “çatışma” ortamı siyasetin yerini aldı; güvenlikçi politikalar demokrasi ve siyasi çözümün önüne geçti. Büyük oranda can kaybına, acıya ve toplumsal travmaya yol açan bu süreç, Kürt sorunu çözülmeden ve çatışma ortamı bitmeden Türkiye’de demokrasi gelişemez algısını ve görüşünü güçlendirdi.

2013 Ocak’ından itibaren Türkiye’de çatışmanın bitmesi, siyasetin güçlenmesi, bu yolla sürdürülebilir barışın sağlanmasını içeren “Çözüm Süreci”ni yaşadık. Yaklaşık iki buçuk yıl boyunca çözüm süreci en azından çatışmanın olmadığı bir ortamı sağladı. Fakat bugün geldiğimiz noktada, çatışmanın bitmesinin sürdürülebilir barışın sağlanması için gerekli ama yeterli koşul olmadığı gerçeğini net görüyoruz. Çatışmanın bitmesi sürdürülebilir barışın inşa edilmesi anlamına gelmiyor.

Dahası, çatışmanın bitmesiyle demokrasinin pekişmesi arasında da doğrusal bir nedensellik ilişkisinin olmadığı gerçeği de, çözüm süreciyle ortaya çıktı. Tam aksi bir gelişmeyle, çatışmasızlık sürecinde ülkemizde demokrasi alanında sorunlar yaşamaya başladık ve bundan sonraki bölümde açıklayacağımız gibi, Türkiye’nin demokrasi karnesi, özellikle haklar ve özgürlükler alanında zayıfladı.

Üstelik 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra, çatışmasızlık ortamı da bitti, çözüm süreci buzdolabına kaldırıldı, çatışma ortamı tekrardan ortaya çıktı, güvenlik-özgürlük denklemi bozuldu, güvenlik politikaları siyasetin ve demokrasinin önüne geçti. Bu süreç, bize, “Çözüm Süreci”nin devam etmesinin tek başına demokrasinin pekişmesine ve güçlenmesine yol açmayacağı gerçeğini gösterdi. Çözüm Sürecini yaşayan, ama demokrasi alanında zayıflayan bir Türkiye tablosuyla karşı karşıya kaldık.

Dönüşüm – Kutuplaşma - Güvensizlik ilişkisi: Son ve çok önemli bir nokta olarak, son yıllarda giderek artan bir biçimde yaşadığımız ve raporumuzun son bölümünde ayrıntılı olarak irdedeceğimiz “kutuplaşma sorunu”nu vurgulamalıyız. Yaşadığımız dönüşüm ve orta sınıflaşma süreci, farklı kimliklerin birlikte yaşaması ve birbirlerine güvenmesi kültürünü yaratmanın tam tersine, demokrasinin güçlenmesinin önünde çok büyük bir engel olan, “kutuplaşma ve güvensizlik sorunları”nın derinleşmesine yol açtı. Son yıllarda Türkiye, güçlü hükümet ile yönetilmesine rağmen, giderek siyasi ve toplumsal kimlik alanında kutuplaşan bir ülkeye dönüştü. Siyasi partiler arası ilişkilerde, toplumsal sorunların kamusal tartışılmasında, yapılan kamuoyu araştırmalarında ve bu raporun son bölümünde kapsamlı olarak irdelendiği gibi, kutuplaşma sorunu uzlaşma kültürünü zayıflattı, monoloğu diyalogun önüne geçirdi. Dönüşen Türkiye ile “Kutuplaşan Türkiye” el ele gittiler.

Kutuplaşma sorununun çok önemli bir boyutu da, giderek artan “güven sorunu” oldu. Benzer kimliklerin ve benzer yaşam tarzına sahip olanların birbirlerine güvendiği, yani aynılık temelli “topluluk kültürü”nün güçlendiği, buna karşın, farklı kimlikler ve yaşam tarzları arasındaki “ortak güven”in çok zayıf olduğu bir Türkiye ortaya çıktı. Türkiye, yaşadığı dönüşüm süreci içinde kutuplaşırken, aynı zamanda, farklılıklar arası güvensizliğin giderek arttığı bir siyasal ve toplumsal yaşam da ortaya çıktı. Kutuplaşan ve ötekine karşı güvensizlik duygusunun güçlü olduğu bir Türkiye tablosu var karşımızda ve bu tablo, zihniyet alanında, demokrasinin ve demokratik kültürün pekişmesinin önündeki çok önemli bir engeli oluşturuyor.

Kentleşen ve Orta sınıflaşan Türkiye, zihniyet alanında Kutuplaşan ve Güvensiz bir Türkiye de. Bu durum, demokrasi de yaşadığımız sorunların önemli bir unsurunu yaratıyor. Zihniyet alanında yaşanan bu tür sorunları ve ikilemleri çözemeyen bir Türkiye’nin, demokrasisini pekiştirmesi zor gözüküyor.

Bu beş ikilem, bir taraftan, dönüşen, orta sınıflaşan ve vesayetten çıkan, diğer taraftan da, demokrasisinde durgunluk yaşayan, demokrasisini pekiştiremeyen bir Türkiye tablosunu yaratıyor. Bu tablo, raporumuzun ilerleyen bölümlerinde göreceğiniz gibi, gerek uluslararası kuruluşların demokrasi endekslerin de gerekse Türkiye’de yapılan araştırma sonuçları ve tartışmalar da açıkça görülmektedir. Demokrasi bilmecesi dediğimiz bu durumun-sorunun çözümü, Yeni Anayasa yapım sürecinin en önemli amaçlarından biri olmalı. Sistem tartışması, demokrasi bilmecesini çözecek kurumsal reformlar ve zihniyet

değişikliğini sağlayacak normlar çerçevesinde yapıldığı sürece anlamlı ve yararlı olacaktır. Bu nedenle de, bu raporda, “Yeni Anayasaya Doğru” gelişen süreç için, “kurumsal ve zihniyet alanları”na yoğunlaşan bir Türkiye demokrasisi çözümlemesini yapmayı amaçladık. Yeni Anayasa tartışmalarına katkı verecek, demokrasi alanındaki gelişmeleri ve sorunları haritalayan ve bu yolla belli politika/siyasa önerileri sunan bir çalışma yapmayı amaçladık.

Bu nedenle de, bu raporda, demokrasi bilmecesini yaratan sorunlar üzerinde durduk ve sorunun esas kaynağının, kurumsal ve zihniyet alanında yaşanan sorunlar olduğunu gördük.

Demokrasi bilmecesinin çözümü kurumsal ve zihniyet reformuyla mümkün.

Raporumuz, Yeni Anayasa için iyi, adil, etkin yönetim tarzı olarak demokrasinin güçlendirilmesi temelinde kurumsal ve zihniyet reform önerisi sunmaktadır.

1.2. Demokrasiden ne anlıyoruz?

Son olarak şu noktanın da altını çizelim: bu rapor çalışmasını yaparken, normatif ve felsefi demokrasi tanımları, modelleri ve tartışmaları üzerinde durmadık. Son yıllarda tartışılan ve parlamenter demokrasinin belli sorunlarını çözmek için geliştirilen “katılımcı demokrasi”, “müzakereci demokrasi”, “radikal demokrasi”, vb. modellerin tartışmasına girmedik. Demokrasi modelleri tartışması ufuk açıcı ve demokrasinin güçlenmesi için önemli ipuçlarını veren bir tartışma. Özellikle, sivil toplumun yönetim ve karar alma süreçlerine katılımını ön plana çıkartan katılımcı demokrasi tartışmaları ve Çözüm Sürecinde tartışmaya başladığımız “müzakere” kavramı, demokrasi tartışmasının önemli ayaklarını oluşturuyorlar. Kimliklerin ve grup hak ve özgürlüklerinin demokrasiye eklemlenmesini amaçlayan radikal demokrasi tartışması da çok önemli bir tartışma.

Bu raporda, demokrasinin, normatif alanda değil, karşılaştırmalı siyaset bilimi içinde “toplum yönetimi” ekseninde ve “kurumsal ve zihniyet” temelinde kavramsallaştırılmasını kullandık. Bu tanım demokrasiyi, otoriter ve totaliter yönetimlerden farklı olarak (a) seçimlerin özgür ve adil yapıldığı; (b) muhalefetin seçim kazanarak toplum yönetimine geçebilme olasılığının olduğu; (c) yasama-yürütme-yargı alanlarında kurumsal bağımsızlık ve tarafsızlığın gerçekleştirildiği; (d) gerek bu yönetim aygıtları arasında, gerekse de merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında etkin “denge ve denetleme ilişkisi”nin tahsis edildiği; (e) bireysel ve grupsal temel hakların ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı ve uygulandığı bir toplum yönetimi olarak tanımlıyor.

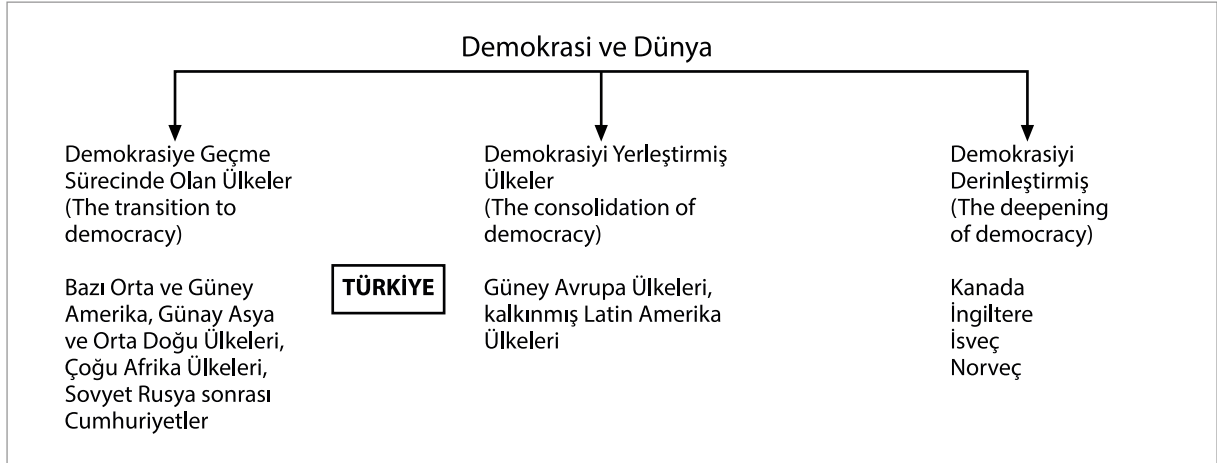
Bu demokrasi tanımı içinde, bir toplum yönetim biçimi ve tarzı olarak demokrasinin gelişmesine baktığımız zaman, dünya örnekleri içinde üç aşamalı bir yapının olduğunu görüyoruz:

Demokrasiye geçiş, totaliter ya da otoriter rejimlerden ve askeri darbelerden demokrasiye geçiş, seçimlerin sürekli, adil ve özgür yapılmasını, muhalefet partilerinin muhalefet yapma ve seçimle başa geçme olasılığının olmasını ve güçler ayrımının oluşmasını içeriyor;

Demokrasinin pekişmesi, bu özelliklere ek olarak, bireysel-grupsal hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını, toplumsal sorunların şiddet ya da ötekileştirme ile değil, aksine katılım ve müzakere yoluyla çözülmesini, sivil toplumun ve ekonomik kalkınmanın canlanmasını, hukukun üstünlüğünü ve tarafsızlığını ve etkin denge ve denetleme sistemini içeriyor;

Demokrasinin derinleşmesi, haklar ve özgürlükler alanının grup ve kimlik haklarını içerecek biçimde yaygınlaşmasını ve güçlenmesini içeriyor.

Şekil.3 Demokrasi ve Dünya

Yukarıdaki tabloda, dünyadaki demokrasilerin üçlü sınıflamasını ve bu sınıflamayı yaşayan ülke isimlerini görüyoruz. Bu sınıflamayı raporumuzda kullanmamızın üç sebebi var.

Birincisi, son yıllarda, demokraside yaşadığımız sorunların çoğunun ya geçiş dönemini tamamlayamama (örneğin Arap Baharı ülkeleri, Balkanlar, Kafkasya ülkeleri) ya da demokrasinin pekişmesi aşamasına geçememe temelinde çıktığını görüyoruz. Bu ayrımlar demokrasilerde yaşanan sorunları anlama ve ayrıştırma temelinde faydalı oluyor.

İkincisi, Türkiye’de demokrasinin tarihsel gelişimine ve bugünkü yapısına baktığımız zaman, ülkemizde demokrasinin geçiş dönemini tamamlama aşamasında olduğunu ama pekişme aşamasına geçemediğini görüyoruz. Bir yönetim sistemi olarak demokrasiyle ilgili problemler bu bağlamda ve eksende yaşanan sorunlar.

Üçüncüsü, bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, küresel ölçekte yaşanan demokrasi sorunu içinde tartışılan ve Türkiye demokrasisinin bugünkü performansına da uygulanan, “demokrasiden otoriterliğe kaymak”, “demokrasinin otoriter eğilimler taşıyarak sınırlı ve melez bir yapıya sahip olması”, “rekabetçi otoriterlik” ve “vasat demokrasi” gibi kavramlar, demokrasinin kurumsal ve zihniyet düzeylerinde hareket eden bir toplum yönetimi olarak tanımlanmasından türetilen kavramlar. Bu kavramlar, yukarıda kullandığımız demokrasi bilmesinin tartışırken de kullanılıyor.

Toplum yönetim tarzı olarak tanımlanan demokrasi kavramı için de, raporumuza ilk önce küresel ölçekte yapacağımız bir çözümleme ile başlayacağız. Bu çözümleme bize, Türkiye’de demokrasi ile ilgili tartışmalarımızın, yaşadığımız sorunların ve demokrasi bilmesinin, vurgulayalım, sadece bize ait, bizle ilgili bir olgu ya da sorun olmadığını, küresel ölçekte de yaşandığını gösterecek. Küresel ölçekte yaptığımız demokrasi çözümlemesinden sonra, Türkiye üzerinde odaklanacağız. Önce, demokrasinin kurumsal anlamda tarihsel gelişimini ve bugünkü doğasını ortaya koyacağız, sonra Türkiye’de demokrasi tartışmaları içinde çok önemli ve “kurucu” bir boyut olan Türkiye-AB tam üyelik müzakere ilişkileri üzerinde duracağız. Son olarak da, kurumsal düzeyde yaptığımız demokrasi taraması ve çözümlemesini “zihniyet alanı”yla birleştireceğiz ve bunu yaparken, kutuplaşma ve ötekine karşı güvensizlik sorununa odaklanacağız. Sonuç kısmındaysa çözümlememizden çıkan sonuçları ve genel çözüm önerilerini maddeler halinde sıralayacağız.

2. KÜRESELLEŞME VE DEMOKRASİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ORTA GELİR TUZAĞI VE DEMOKRASİ AÇMAZI

Gelişmekte olan ülkeler son 30-40 yılda oldukça köklü dönüşümler yaşadılar. Küreselleşmenin hızla yayıldığı bu dönemde, bu ülkeler uluslararası piyasalara entegre olurken, hem ekonomik hem de siyasi düzlemde önemli reformlar gerçekleştirdiler. 1980'lere dek çoğunlukla içe dönük gelişme stratejileri izleyen bu ülkelerde piyasalar serbestleştirilirken, siyasi rejimler de değişmeye başladı. Birçok ülkede eski otoriter ya da yarı-otoriter rejimler yerlerini demokratik ya da yarı-demokratik rejimlere bıraktı.

Bu ülkelerin bir bölümü, piyasa serbestleşmesi sürecinin ilk aşamalarında önemli badireler atlatıp, ağır ekonomik krizler geçirdikten sonra, son 10-15 yılda kısmen istikrara kavuşup hızla büyümeye başladılar. Bu dikkat çekici performansa rağmen, bu ülkelere sadece birkaç yüksek gelir düzeyine sıçrama yapabilirken, çoğunluğu orta gelir grubunda tökezledi, yani "orta gelir tuzağı"na yakalandı. Son birkaç yılda ise, bu piyasaların çoğunda tekrar kriz sinyalleri başgöstermeye başladı.

Benzer gelişmeler siyasi düzlemde de yaşandı. Bu ülkelerin çoğunda hüküm süren otoriter ya da yarı-otoriter rejimler neredeyse eş zamanlı olarak yıkıldı, siyasi reform süreci başladı ve demokratikleşme dalgası birçok ülkeyi etkisi altına aldı. Fakat, bu ülkelere pek azı demokratikleşme süreçlerini tamamlayıp demokrasilerini konsolide edebildi. Diğerleri çoktan tökezledi. Demokratikleşme süreci yavaşladı, hatta bazılarında tamamen durdu. Otoriterleşme eğilimi yaygınlaşırken, birçok gelişmekte olan ülke bir anlamda "vasat demokrasi tuzağı"na saplandı.

Türkiye, son 35 yılda geçirdiği dönüşümler ve yakalandığı tuzaklar bağlamında, bu gruptaki ülkelere sadece biri. Orta gelir ve vasat demokrasi tuzağından kurtulmak kolay olmasa da imkansız da değil. Nitekim, bunu son 15-20 yılda gerçekleştirmiş bazı örnekler var.

Bu çalışma, Türkiye'yi benzer ülkelerle karşılaştırarak küresel düzlemde konumlandırarak. Küresel boyutta demokratik kurumlardaki durgunluk ve gerilemeyi irdelerken, orta gelir tuzağıyla vasat demokrasi tuzağı arasındaki ilişkileri irdelerek, bu tuzaklardan kurtulma stratejilerini ele alacak. Türkiye ve benzer ülkelerin küreselleşmeye entegre olma süreçlerini araştırarak, son yıllarda yaşanan duraklamanın ve açmazların dinamiklerini inceleyecek. Türkiye'ye benzer ülkeler çerçevesinde, özellikle üst-orta gelirli ülkeler, Avrupa Birliği (AB)'nin yeni üyeleri ve aday ülkeleriyle, gelişen ülkeler arasında son yıllarda öne çıkan ve BRICS diye gruplanan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Amerika ile, MIST olarak gruplanan Meksika, Endonezya, Güney Kore'ye odaklanacak.²

2.1 Orta Gelirli Ülkeler, Küreselleşme ve "İkili Dönüşüm"

Parlayan yıldızlardan kırılan piyasalara

21. Yüzyıl orta gelirli ülkeler için oldukça olumlu başlamıştı. 20. Yüzyılın son çeyreğini derin ekonomik ve siyasi krizlerle geçiren bu ülkelerin önemli bir kısmı, 2000'li yılların başlarında hatırı sayılır bir ekonomik büyüme eğilimi yakalamışlardı. 1980'lere kadar çoğunlukla içe kapalı gelişme stratejileri izleyen ve küreselleşme sürecine kısmen geç entegre olan bu ülkelere, 1980'lerden bu yana çok önemli iki dönüşüm süreci yaşandı. Bu ülkelere özellikle üst-orta gelir grubunda olanlar, piyasalarını serbestleştirmeleriyle hemen hemen eş zamanlı olarak köklü siyasi reformlar gerçekleştirip demokratikleşme yolunda önemli adımlar attılar.

Söz konusu "ikili dönüşüm" süreci, hem devlet egemenliğinde içe kapalı gelişme stratejileri (özellikle ithal ikameci sanayileşme modeli-İİS) izleyen kapitalist, ya da karma ekonomiye sahip ülkeleri, hem de Soğuk Savaş sonrasında eski komünist ülkelerin birçoğunu etkisi altına almıştı. Türkiye'nin de özellikle

² Bu grupları seçmemizin nedenlerini "Vasat Büyüme ve Vasat Demokrasi Çıkmazında Orta Gelirli Ülkeler" adlı bölümde açıklayacağız.

piyasa serbestleşmesi alanında öncülerinden biri olduğu bu süreç, farklı biçimlerde, Çin'den Brezilya'ya, Macaristan'dan Meksika'ya birçok ülkeye çabucak yayılmıştı. Çin'de piyasaların kısmi serbestleşmesi 1978'den itibaren, "Çin'e özgü sosyalizm" veya çelişkili bir biçimde "sosyalist piyasa ekonomisi" sloganıyla kademeli olarak hayata geçirildi-ki süreç hala devam ediyor. Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğunda ise "şok terapi" yöntemiyle ticaret, finans, yerli ve yabancı yatırım rejimleri hızla serbestleştirildi. Diğer birçok ülke, Çin'in tedrici ("gradual") yaklaşımıyla, Rusya'nın şok terapisi arasındaki geniş aralıkta farklı hızlarda serbestleşme sürecinden geçti ve böylece küresel piyasalara eklemelendi. Türkiye dahil birçok ülkede, uluslararası organizasyonların "koşulluluk" ilkesinin benzer kriterleriyle uygulanmasına rağmen, piyasa serbestleşmesi doğrusal bir süreç olmaktan çok, geliglitli bir yolda ilerledi. Bu ülkelerde, piyasaların istikrarını yitirmesi belirsizlikler ve zayıf kurumsal yapıyla biraraya gelince, yerli oyuncuların, özellikle iş dünyasının "yeni oyuna" adaptasyonunu güçleştirdi.³

1990'larda küresel entegrasyon derinleşmeye başladı. Soğuk Savaş'ın bitimiyle eş zamanlı olarak uluslararası ve bölgesel organizasyonlar hem yeni oyuncular edindi, hem de oyunun kurallarını sıkılaştırdı. 1995'de kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), gelişen ülkelerin büyük bir çoğunluğunu çatısı altında toplarken, uluslararası ticarete yepyeni kurallar getirdi. Bu yeni gelişmeler doğrultusunda, gelişmekte olan ülkelerin bazıları, uluslararası ticarete önemli oyuncular haline gelmeye, daha önce ithal ettikleri sanayi ürünlerini gelişmiş ülkelerin pazarlarına ihraç etmeye başladılar. Ancak, serbest ticareti ilke edinen DTÖ'nün birçok kuralı, gelişmekte olan ülkeler için pratikte gelişmiş ülkelere yeni bir "üstü kapalı korumacılık" alanı sağlaması dolayısıyla sert eleştirileri ve ihtilafları beraberinde getirdi.⁴

Küreselleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası, sermaye hareketlerinin kısmen ya da tamamen serbestleştirilmesi ve yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin reformlardı. Bu reformların sonucunda gelişen piyasalarda, hem doğrudan yabancı yatırım, hem de portföy yatırımı belirgin biçimde arttı. Çoğunlukla borçlu bu ülkelerde, finansallaşma özellikle devletin borçlarının kapatılması fonksiyonunu görürken, piyasaların kırılganlığını da beraberinde getirdi. 1994'de Meksika ve Türkiye'de, 1997'de Güneydoğu Asya'da, 1998-1999'de Brezilya ve Rusya'da, 2000-2001'de Arjantin ve Türkiye'de başgösteren ekonomik krizler, bu kırılganlık üzerinden patlak verdi.

Birçok gelişmekte olan ülke için, küreselleşmeye eklemelenme süreçlerinin şekillendirdiği ekonomik krizler aslında oldukça "öğretici" oldu. Bu ülkelerin kaydadeğer bir bölümü, bu krizlerden ders çıkarıp, gerek uluslararası ve bölgesel oyuncuların baskıları, gerek yerel oyuncuların talepleriyle ekonomi yönetimlerini iyileştirdiler, köklü reformlar gerçekleştirip piyasalarında istikrar sağladılar. Derin ekonomik krizlerin akabinde gerçekleştirilen bu reformlar, birçok ülkede kurumsal dönüşümlere ön ayak oldu. "İkinci kuşak reformlar" ya da "yapısal reformlar" diye de tabir edilen bu kurumsal dönüşüm süreci, hesap verebilirlik, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele gibi iyi yönetim ilkelerini hayata geçirecek, piyasaları düzenleyecek ve gereğinde denetleyecek kurumları inşa etmek ya da varolanları iyileştirmek gibi çok geniş kapsamlı bir programı içeriyordu. 1990'ların ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan yeni anlayış, makroekonomik göstergelerin teknik müdahalelerle iyileştirilmesinin yeterli olmadığı, ancak iktisadi kurumların iyileştirilmesinin büyümeyi sürdürülebilir kılacağı ve piyasaları ani şoklardan koruyacağı yolunda idi.

Gelişen piyasalarda düzenleyici kurumların (bağımsız, ya da yarı-bağımsız statü üzerinden) yaygınlaşması adeta krizlerin ortaya çıkardığı "fırsat penceresi" bağlamında gerçekleşti.⁵ Bu kurumların en önemlilerinden biri, kuşkusuz, merkez bankalarının bağımsızlığıydı. 1994-95 Meksika peso/tekila krizi sonrasında tetiklenen bu süreç, 1997'deki Asya krizi, 1998'deki Brezilya krizi sonrasında söz konusu piyasalarla bu krizlerin etkilediği diğer piyasalarda tekrarlandı. Daha önceleri sıklıkla piyasaların "deregüle" edilmesini öneren IMF bile, 1990'ların sonlarında kurumsal reformların, iyi yönetişimin önemini vurgulamaya başlamıştı.⁶

3 Türkiye'de piyasanın serbestleşme süreci ve iş dünyasıyla ilgili olarak bkz. Buğra (1994), Özel (2014).

4 DTÖ kural ve uygulamaları için bkz. Barton, J. H., J. L. Goldstein, T. E. Josling ve R. H. Steinberg. 2008. The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

5 "Fırsat penceresi" yaklaşımı için bkz. Jordana, Levi-Faur ve Fernandez 2011; Öniş 2010.

6 Bkz. Dönemim IMF Başkanı Michel Camdessus'un konuyla ilgili demeçleri: "Second Generation Reforms: Reflections and

Türkiye de aşağı yukarı aynı dönemde kurumsal reformlara başladıysa da, bu yeni iktisadi kurumların işler hale gelmesi ve konsolidasyonu çoğunlukla 2000-2001 krizinin akabinde gerçekleşti. Kemal Derviş ve ekibinin uyguladığı “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” çerçevesinde önemli bazı iktisadi kurumlar reforme edilirken, yeni bir kurumsallaşma süreci de gerçekleştirildi. Bu süreçte, Merkez Bankası’nın bağımsızlığı, birçok sektörde kurulan bağımsız düzenleyici kurumlar (BDK’lar, özellikle piyasanın tümünü etkileyen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu--BDDK), kamu maliyesini düzenleyen yeni kurallar bütünü kriz sonrası ekonomi yönetişiminin önemli bileşenleri haline geldiler. 2000’li yılların başlarında dokuz BDK oldukça yüksek yetki ve özerklik sağlanmak suretiyle kuruldu ya da var olan kurumlar yeniden yapılandırıldı.⁷ Türkiye’nin merkeziyetçi idari sistemine adeta “aşılana” BDK’lar, sadece piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesine ilişkin yeni kurallar koymakla kalmadı, aynı zamanda bu kuralların yapılması ve uygulanmasına dair otoriteyi siyasi oyuncuların elinden alarak geniş yetki ve otonomiyle donatıldı. Bu süreç, kuşkusuz, “icrai yetki”nin, yani hükümetin kurumlar ve karar verme süreçleri üzerindeki mutlak yetkisinin, yaygın kullanımının kurumsallaşmış olduğu ülkemizde, başından itibaren siyasi bir gerilime neden oldu.⁸

Türkiye’nin de içinde bulunduğu orta gelirli ülkelerde 1990’lardan itibaren gerçekleştirilen söz konusu kurumsal reformlar, bu ülkelerin uluslararası oyuncular nezdindeki kredibilitelerinin yükselmesini beraberinde getirdi. İstikrara kavuşan bir grup ülke, 2000’li yılların başında küresel piyasalarda egemen olan likidite bolluğunun da katkısıyla küresel ekonominin önemli oyuncularına haline geldi. Krizlerden öğrenme süreci, devlet oyuncularının yanı sıra, bu piyasalarda makroekonomik istikrarsızlıklarla boğuşan yerleşik şirketler için de geçerliydi, nitekim gelişen piyasalardaki bu şirketler kriz ve belirsizliklerle savaşacak esnek stratejiler geliştirmişlerdi. Genel olarak büyüme performansları ve küresel büyümeye katkıları dolayısıyla gelişmiş piyasalardan ayrılan gelişen piyasalar arasında bir grup ülke, büyük iç pazarları, yüksek büyüme oranları, sağlıklı mali politikaları, parasal istikrarları ve yatırım fırsatlarıyla dikkat çekmeye başladılar. Önce 2000’li yılların başında, Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’dan oluşan BRICS grubuna dikkat çekildi.⁹ Bundan 10 yıl sonra, BRICS’in isim babası Jim O’Neill (Goldman Sachs) Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye’yi “duvarın yeni tuğlaları” tabiriyle MIST olarak gruplandırdı (daha sonra Güney Kore’nin bu gruba pek de uymadığı eleştirisi alınca, Güney Kore yerine Nijerya gruba dahil oldu ve büyüme potansiyelleri üzerinden bu dört ülke MIKT şeklinde gruplandırıldı). Özellikle bu gruplarda yer alan orta gelirli ülkelerin, gelişmiş ekonomileri şiddetle sarsan 2008 küresel finansal krizine karşı kısmen dayanıklı oldukları gözlemlendi. Nitekim ilk şokun akabinde tekrar büyümeye başladılar ve diğer piyasalardan “pozitif ayrışma” sürecini sürdürdüler. Bu ayrışmanın arkasındaki en önemli dinamiklerden biri, yukarıda sözünü ettiğimiz kurumsal reformların önemli bir bölümünün söz konusu ülkelerde halihazırda hayata geçirilmiş olması ve bu ülkelerin mali disiplin açısından birçok başka ülkeye kıyasla daha iyi durumda olmasıydı.

Bu ayrışmayla özgüven tazeleyen, Türkiye’nin de içinde bulunduğu söz konusu ülkeler, küresel ekonominin yönetişiminde ve uluslararası siyasette daha çok söz sahibi olma iddiasıyla, uluslararası ve bölgesel platformlarda daha çok seslerini duyurmaya başladılar. Bunlardan bazıları, bir yandan önemli miktarda yabancı yatırımı kendi piyasalarına çekerken, diğer yandan kendileri yatırımcı olup sermaye ihraç etmeye, yoksul ülkelere kredi vermeye, insani yardım dağıtmaya başladılar.

Dayanıklı mı, yoksa kırılğan mı?

Gelişen piyasaların “yıldız oyuncu” haline geldiği 2000’li yıllardaki olumlu konjonktür çok uzun sürmedi. Son birkaç yılda, Çin dahil birçok piyasada büyüme performansı yavaşladı; para birimleri

New Challenges,” Opening Remarks to IMF Conference on Second Generation Reforms by Michel Camdessus, Managing Director of the IMF, Washington, D.C., 8 Kasım 1999. <https://www.imf.org/external/np/speeches/1999/110899.htm>

7 Bu süreçlere ilişkin daha ayrıntılı analiz için bkz. Bakır ve Öniş 2010; Özel ve Atıyas 2011, Özel 2012, Sosay 2009, Zenginobuz 2008.

8 Düzenleyici reformlar, bağımsızlık ve siyaset-bürokrasi gerilimi için bkz. Atıyas 2012, Özel 2012 ve 2013a.

9 O’Neill, Jim. 2001. “Building Better Global Economic BRICs,” Golmand Sachs, Global Economics Paper, No. 66, Nov 20, 2001.

giderek daha oynak hale geldi; borç problemi (Türkiye'nin de içinde bulunduğu grupta özel sektörün borçları) tekrar gündeme gelmeye; iktisadi göstergeler zayıflamaya başladı. Bu piyasalar eskisi kadar yabancı yatırım çekemez hale gelirken, gelen yatırımın kalitesi ve vadesi azaldı. Bundan sadece yedi yıl önce, yani 2008'de, krize dayanıklılıklarıyla övgüye mahzar olan bu piyasaların birçoğu peşpeşe kriz sinyalleri verirken, bunlardan bazıları "kırılgan piyasalar" diye anılır oldu. Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye, hatırı sayılır cari açıkları ve yabancı yatırıma bağımlılıkları nedeniyle "kırılgan beşli" diye gruplandırıldı.¹⁰ Bu piyasalar, 2013'de ABD Merkez Bankası Federal Reserve'ün tahvil alımlarını azaltarak piyasaya aktardığı sermaye miktarını azalttığı, "azaltma aksiliği" ("tapering tantrum") diye anılan politika değişikliğinin ardından oluşan sermaye kaçıışından belirgin biçimde etkilendiler. Bu ülkeler, para birimlerindeki değer kaybı dolayısıyla, orta gelir aralığında patinaj yapmaya devam ederken, Brezilya, Türkiye, Tayland gibi ülkelerde GSYİH değerleri kısmi büyümeye rağmen düşüş gösterdi.

Orta gelirli ülkelerin bir kısmında son yıllarda ortaya çıkan iktisadi kurumların aşınması kırılganlığı körükledi. Bu noktada paradoksal görünen bir olgu, istikrarın sağlanmasına önemli katkı sağlayan, piyasaların kredibilitesini arttıran bu kurumların, inşa edilmelerinden oldukça kısa bir süre sonra aşınmaya başlamış olmasıydı. Türkiye bu konuda çok belirgin bir örnek. Nitekim, 2002-2008 arasında yakalanan yüksek büyüme oranlarıyla 2008 küresel krizi sonrasında kısmen çabuk toparlanmanın arkasındaki en önemli dinamik olan iktisadi kurumlardan bazıları son yıllarda yıpranarak siyasi manevraların etki altına girdiler. "Bürokrasinin hegemonyasını kırma" düsturu altında bu kurumlara dair yasal çerçeveyi defalarca değiştirildi. Bunun sonucunda baştan beri birçok BDK'da hüküm süren fiili müdahale yoğunlaştı ve özellikle düzenleyici kurumların bağımsızlığı erozyona uğradı.¹¹

Siyasi idarenin sıklıkla - ve memnuniyetsizlikle - sorguladığı kurumların başında gelen düzenleyici kurumların ve Merkez Bankasının bağımsızlığı, son birkaç yılda ciddi siyasi gerginliğe yol açarken, gerginlik 2015'in ilk aylarında iyice tırmandı.¹² Burada ilginç olan, BDK'ların statüsünde yapılan değişikliklere rağmen, Merkez Bankası'nın yasal statüsüne dokunulmamış olmasıydı. Merkez Bankası'nın ve bağımsızlığının piyasa ve oyunculara "güvenilir sinyaller" vermesi açısından birincil öneme sahip olması muhtemel müdahaleyi önlemişti. Nitekim, AK Parti hükümetlerinin bazı bakanlarıyla, 2014 öncesinde Başbakan ve 2014 sonrasında Cumhurbaşkanı'nın Merkez Bankası'na (hem politikalarına, hem de bağımsızlığına) karşı aldığı eleştirel tutum, piyasa oyuncuları tarafından bağımsız kurumlara müdahale ve bağımsızlığın orta vadede riske atılabileceği olarak okundu, bunun üzerinden fiyatlandı. Siyasi aktörler, piyasanın tepkisi üzerine geri adım atmasına attılar, ancak siyasilerin her an müdahale edebileceği beklentisi, bir risk olarak kurumsal hafızaya işlenmiş durumda.¹³ 2000-2001 krizi akabinde ekonomi yönetimine yerleşen kurumların bu kadar kısa süre içinde meşruiyetlerinin sorgulanıyor oluşu ve dolayısıyla aşınmaya başlaması, Türkiye'de tarihsel olarak yaygın ve ardışık bir sürecin, kurumsallaşmanın ardından gelen kurumsal yıpranma ve yıkımın, tekrar belirdiğini gösteriyor.¹⁴ Kurumlar kurulmasına kuruluyor, ancak ya fiili olarak işlerlik sağlamakta zorlanıyor, ya da süreklilik sağlamaksızın, kısa bir sürede aşınıp yenileriyle değiştiriliyorlar. Bu aynı zamanda, yeni kurumların içselleştirilmesinin ne kadar güç olduğunun da bir göstergesi.

10 Daha sonra, bu gruba Meksika, Kolombiya, Malezya, Rusya ve AB üyesi Çek Cumhuriyeti de eklendi. Bkz. "Breakout or Breakdown? Emerging Markets Strategy", JP Morgan Asset Management, Ağustos 2015. http://www.jpmorganassetmanagement.lu/dms/Emerging_Markets_Strategy-Breakout_or_breakdown.pdf (Erişim tarihi: 1 Eylül 2015).

11 Türkiye'deki düzenleyici kurumlara ilişkin yasal değişiklikler ve kurumsal aşınma süreci için bkz. Özel 2012, 2013a, 2015.

12 Bu gerilimin arka planı için bkz. Özel (2015). Yanı sıra: Burhanettin Duran, "Faiz lobisi alkışlıyor diye karar alamazsın," Sabah, 2 Mart 2015, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2015/03/02/faiz-lobisi-alkisliyor-diye-karar-alamazsin>.

13 "Erdoğan'dan Merkez Bankası yorumu: Tatlıya bağladık," BBC Türkçe, 12 Mart 2015, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2015/03/150312_erdogan_mb_aciklama

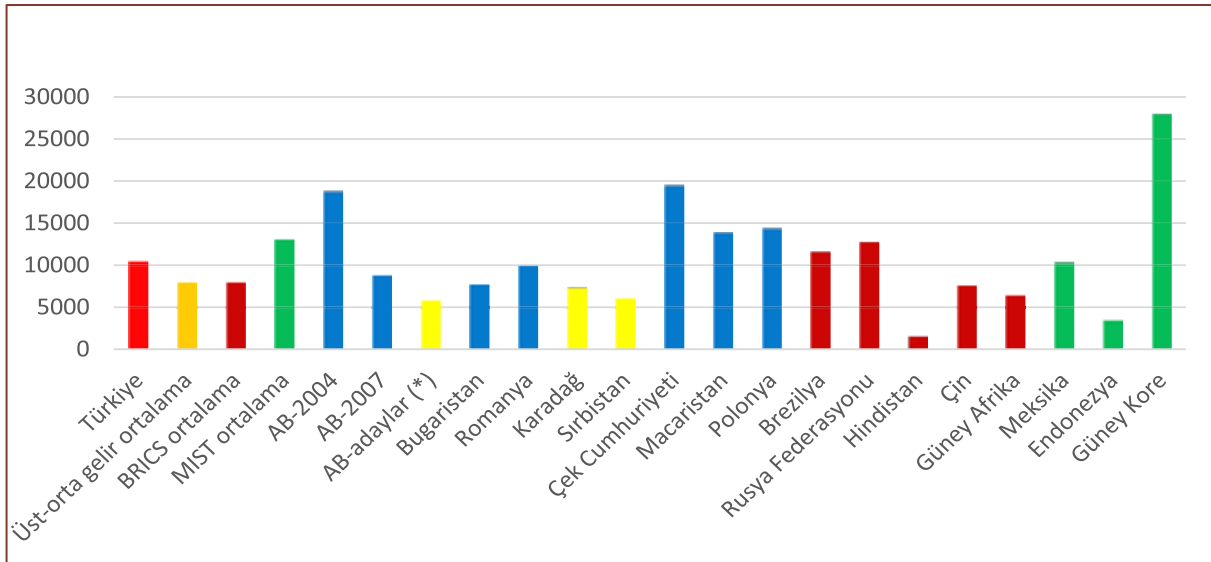
14 Kurumsallaşma ve kurumsal aşınmayla ilgili olarak bkz. Özel 2012 ve 2014.

Vasat büyüme ve vasat demokrasi çıkmazında orta gelirli ülkeler

Orta gelir tuzağının açmazları birçok uzman tarafından ifade ediliyor.¹⁵ Aslında, orta gelirli ülkelerin hepsini bir kefeye koymanın ne kadar doğru olup olmadığı tartışılabilir. Zira, Dünya Bankası'nın orta gelir diye tanımladığı orta gelir grubu, kişi başına GSYİH'si 1046 ABD doları ile 12745 ABD doları arasında değişen 104 ülkeyi kapsıyor. Bu ülkeler arasında Bangladeş ve Kongo da var; Türkiye'nin sırasıyla 3 ve 13 katı milli gelire sahip Brezilya (2.3 milyar dolar), Çin (10.4 trilyon dolar) de.¹⁶ 5.2 Milyarlık bir nüfusu (dünya nüfusunun yüzde 71'ini) temsil eden bu geniş aralıkta iki alt grup bulunuyor: alt-orta gelir (kişi başına GSYİH'si 1046 ABD doları ve 4125 ABD doları arasında bulunan bu grupta da 51 ülke bulunuyor); ve üst-orta-gelir (kişi başına GSYİH'si 4126 ABD doları ile 12735 ABD doları arasında yer alan 53 ülke). Türkiye bu ikinci gruba dahil. Ancak, içerdiği çeşitlilik açısından, bu grup üzerinden de analitik bir çıkarım yapmak oldukça güç. Keza, Küba, Irak, Gabon ve Fiji de bu grupta; Brezilya (11,613 dolar), Çin (7594 dolar), Meksika (10361 dolar), Güney Afrika (6478 dolar) ve Türkiye de (10543 dolar). Kişi başına GSYİH ortalaması 7987 dolar olan üst-orta-gelir grubunun içinde AB'nin yeni üyeleri Bulgaristan (7713 dolar) ve Romanya (9997 dolar) da bulunuyor.¹⁷

Türkiye için daha anlamlı bir karşılaştırma, üst-orta-gelir grubunun üst bölümünde yer alan bu son saydığımız ülkelerle yapılabilir. Bunun yanısıra, orta gelir tuzağını yakın geçmişte aşmış olan Hırvatistan, Şili ve hatta Güney Kore gibi ülkeler de Türkiye'nin akranları arasında sayılabilir. Bu yazıda, Türkiye'nin "akran grupları" olarak, BRICS, MIST ve AB'nin yeni üyelerini ele alarak, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi endikatörlerinden bazılarını bu gruplarla ve seçilmiş ülkelerle karşılaştıracız. Üst-orta gelir grubunu da birçok analizde göz önüne alacağız. Aşağıdaki Şekil 4, Türkiye ve Türkiye'nin akranları arasında yer alan bazı ülke ve grupların 2014 yılı itibarıyla cari fiyatlarla kişi başına yurt içi gelirini; Şekil 5 kişi başına yurt içi gelirin 2005 sabit fiyatlarıyla son otuz yıldaki değişimini; Şekil 6 ise gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yıllık büyüme oranlarını gösteriyor.

Şekil 4 Türkiye ve Akran Gruplarında Kişi Başına Milli Gelir, 2014
(ABD doları, cari fiyatlarla)

(*) Türkiye dışındaki AB adaylarının ortalaması alınmıştır. AB-2004, 2004'de AB'ye üye olan, AB-2007 ise 2007'de AB'ye üye olan ülkelerin kişi başına GSYİH değerlerinin ortalamasını göstermektedir.

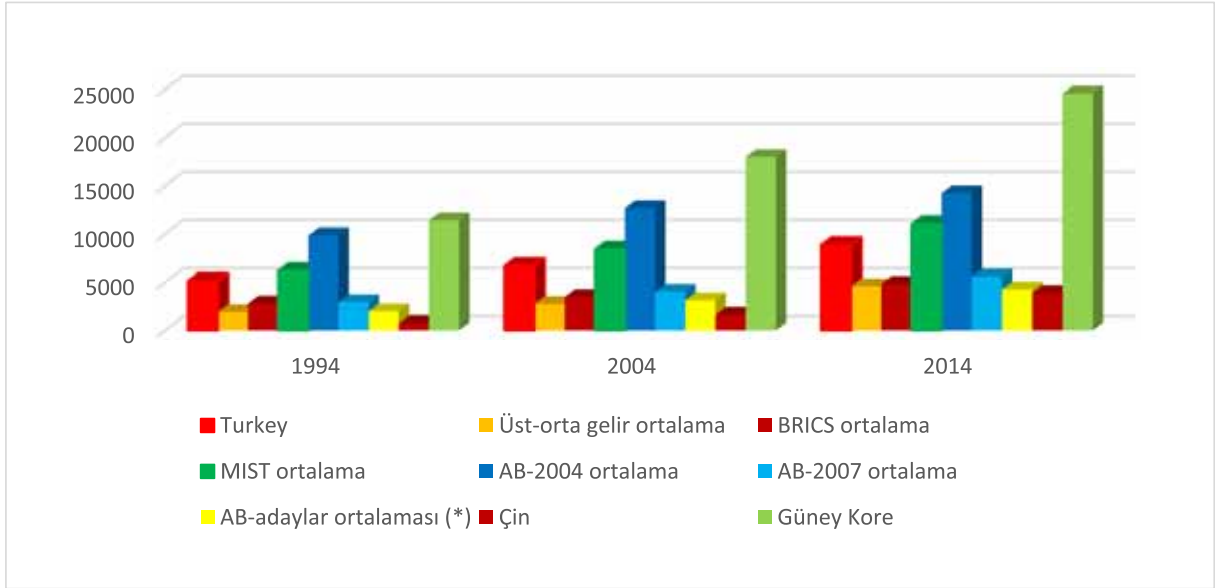
Kaynak: "World Development Indicators", Dünya Bankası.

15 Orta gelir tuzağı kavramı ilk Gill and Kharas (2007: 17-18) tarafından kullanıldı. Son sekiz yılda, bu konuda çok farklı çalışmalar yapıldı (Agenor & Canuto 2012, Dünya Bankası 2012, Felipe 2012, Eichengreen vd. 2013). Türkiye'nin içinde bulunduğu orta gelir tuzağının nitelikleri ve bölgesel farklılıkları Prof. Erinc Yeldan vd. (2012)'in TÜRKONFED tarafından yayımlanan raporda görülebilir.

16 World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2015).

17 World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2015).

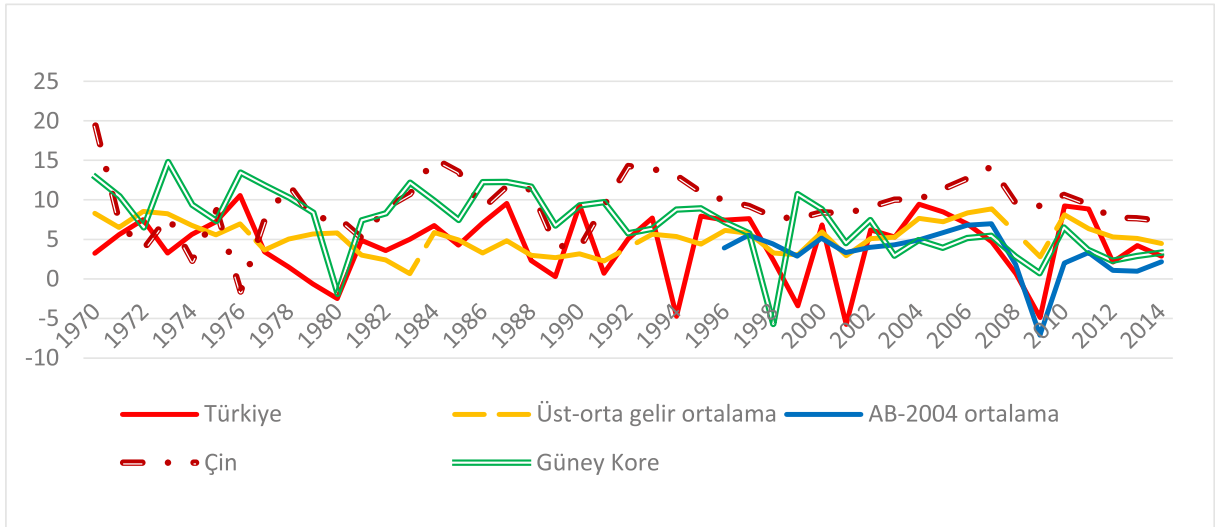
Şekil 5 Kişi Başına GSYİH- 1994, 2004, 2014 (ABD doları, sabit 2005 fiyatlarla)

(*) Türkiye dışındaki AB adaylarının ortalaması alınmıştır. AB-2004, 2004'de AB'ye üye olan, AB-2007 ise 2007'de AB'ye üye olan ülkelerin kişi başına GSYİH değerlerinin ortalamasını göstermektedir.

Kaynak: "World Development Indicators", Dünya Bankası.

Şekil 6 Türkiye ve Akran Gruplarında Büyüme Oranları (GSYİH, yıllık, %)

Kaynak: "World Development Indicators", Dünya Bankası.

Büyüme oranları gerileyen ve orta gelir tuzağına (OGT) yakalanan bu piyasaların bazı ortak özellikleri var--bunların bazıları eşği yakın zamanda aşmış yüksek gelir grubuna terfi etmiş ülkeler tarafından da paylaşıyor. Bu piyasaları orta gelir seviyesine taşıyan, özellikle son 20 yılda hızla büyümelerine olanak veren koşullar OGT'den kaçmak için yeterli olmuyor. Hatta tam aksine, bu koşullar ve bunların beraberinde getirdiği kurumlar söz konusu ülkeleri daha da tuzağın içine çekiyor. Bu koşulların en önemlileri kalifiye olmayan işgücüne dayalı, ucuz maliyetli ve düşük katma değerli üretim; kayıtdışı emek ve işgücünde yetenek ve ücretler bazında var olan uçurum. Bu ülkelerden çoğunun sanayii üretimi oldukça gelişmiş ve sanayi ürünlerini önemli pazarlara ihraç ediyorlar, ancak bunu düşük nitelikli emeğe ve düşük verimliliğe dayalı kırılgan dengede sürdürüyorlar. Birçoğunun sanayide ve ihracatında çeşitlendirme sorunu var ve tarımdan sanayiye geçişte yakalanan yüksek verimlilik artışının, sınırlı çeşitlilik ve ithal teknolojiyle sürdürmenin güçlüğü sıklıkla vurgulanıyor (Agenor ve Canuto 2012, Aiyar et al. 2013). Düşük katma

değerli üretim üzerinden küresel ekonomiye eklemlenen bu piyasalar adeta tıkanma noktasına gelmiş durumdadır.

Aslında, hemen herkes tuzaktan kaçmak için neyin gerektiğine dair hemfikir: Verimlilik artışı, beşeri sermayenin iyileştirilmesi, daha çok araştırma-geliştirme ve inovasyon. Bütün bunların da yolu, mesleki eğitim de dahil olmak üzere, eğitimden geçiyor. Vasat eğitimin faturası birçok düzlemde kendini gösterirken, hem küreselleşme sürecine entegre olma biçimini, hem de siyasi süreçleri etkiliyor; toplumun siyasi kurum ve oyunculardan beklentilerini şekillendirme bağlamında demokratikleşme sürecine ket vurabiliyor. Bu noktadaki en önemli handikaplardan birisi, beşeri sermayenin iyileştirilmesine ilişkin yatırımların sonuç vermesinin uzun zaman alması ve farklı oyuncular arasında koordinasyon gerektirmesi. Ancak, orta gelirli ülkelerin ev ödevi burada da bitmiyor. Kurumların iyi inşa edilmediği ve/ya iyi işlemediği bu ülkelerde, önce kurumsal yapıyla ilgili önemli adımlar atmak gerekiyor. Kurumlar-ekonomik performans ilişkisini irdeleyen birçok çalışma, seçimlerin yanı sıra özgürlükleri de garantileyen demokratik kurumların ekonomik performansa katkısının çok önemli olduğunu ileri sürüyor.¹⁸ Önümüzdeki yıllarda, Türkiye'nin de dahil olduğu bu gelişen ülkelerin önündeki en önemli zorluk, vasat eğitim, vasat büyüme, vasat demokrasi çıkmazından kurtulmak gibi görünüyor. Tablo 1, Türkiye ve akran grubundaki ülkelerin kişi başı gelirlerini, son üç yıllık büyümelerini, beşeri sermaye, eğitim ve demokrasi endekslerinde aldığı notları gösteriyor. Türkiye'de ortalama eğitim (ortalama okulluluk) tablonun en düşük değerlerinden. AB-2004 ortalaması 11,6 yıl, AB-2007 10,6 iken, Türkiye'de bu değer 7,6 yıl. Aşağıdaki akran gruplarında sadece Hindistan'ın değeri daha düşük, Brezilya ve Çin'in değerleri ise Türkiye'yle hemen hemen aynı.

Tablo 1 Türkiye ve Akran Grubunda Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Büyüme ve Demokrasi

	Kişi başı GSYH (ABD doları)	Büyüme oranı, % (2012-2014)*	Beşeri gelişme (2013)**	Eğitim (Ortalama okul yılı)	Hukukun üstünlüğü (0-16)***	Freedom House (1-7)**** PR	Economist Intelligence Unit (0-10)	Polity IV (-10 +10)
Türkiye	10.543	3.1	0.759	7.6	7	3	5.12	9
AB-2004	18.851	1.4	0.838	11.6	13.3	1.2	7.578	10
AB-2007	8.855	1.5	0.781	10.6	11	2	6.705	9
AB-adaylar	5.878	1.1	0.746	9.4	9.25	3	6.1425	9
MIST	13.097	3.5	0.772	8.9	7.75	2.5	6.7025	9
BRICS	8.010	3.9	0.697	8.1	6.6	3.8	5.902	5
Macaristan	13.903	1.2	0.818	11.3	11	2	6.9	10
Bulgaristan	7.713	1.1	0.777	10.6	10	2	6.73	9
Romanya	9.997	1.9	0.785	10.7	12	2	6.68	9
Hırvatistan	13.507	1.2	0.812	11	11	1	6.93	9
Brezilya	11.613	1.6	0.744	7.2	10	2	7.38	8
Çin	7.594	7.6	0.719	7.5	2	7	3	-7
Hindistan	1.631	6.7	0.586	4.4	9	2	7.92	9
Rusya	12.736	1.8	0.778	11.7	2	6	3.39	4
G. Afrika	6.478	2.0	0.658	9.9	10	2	7.82	9
Meksika	10.361	2.5	0.756	8.5	6	3	6.68	8
Güney Kore	27.971	2.8	0.891	11.8	13	2	8.06	8

(*) Nominal değerler üzerinden son üç yılın ortalaması alınmıştır.

(**) HDI Beşeri Gelişim Endeksi (Human Development Index) toplam değeri baz alınmıştır.

(***) Freedom House verilerinden alınmıştır.

(****) Freedom House toplam endeks değerlerine göre, 1 en yüksek puan, 7 en düşük puandır. . Diğer iki endekste puanlar demokratiklikle doğru orantılıdır.

Kaynak: World Development Indicators, Dünya Bankası; United Nations Development Program; Freedom House 2015; Economist Intelligence Unit 2015; Polity IV 2014.

18 Bkz. Acemoğlu ve Robinson 2008, 2012.

Yüksek gelir grubuna kısmen geç entegre olan Güney Kore, İrlanda, Finlandiya gibi örneklerin deneyimlerine bakıldığında, sosyopolitik şartların da çok önemli olduğu görülüyor. Siyasi oyuncuların iradesi; hem iş dünyasının hem devlet oyuncularının uzun vadeli plan yapabilmeleri; iş dünyası-hükümet arasında işbirliği ve koordinasyon son 20-30 yılda yüksek gelir grubuna atlamış olan ülkelerin ortak özelliklerinden. Son yıllarda yapılan araştırmalar, toplumun geniş kesimlerine yayılmış bir konsensüsün bu noktada çok önemli olduğuna dikkat çekerken, daha iyi gelir dağılımı olan ülkelerde toplumsal konsensüse erişmenin görece daha kolay olduğunu vurguluyor (Foxley ve Sossdoff 2011).

Orta gelirli ülkelere dair ortak görüş, kurumların güçlenmesinin yüksek gelir grubuna geçiş için kilit rol oynadığı. Bu bağlamda, özellikle mülkiyet haklarının korunması ve sözleşme hakları gibi temel ekonomik kurumların yanı sıra, finansal yapının derinleştirilmesi, idari kapasitenin ve kamu hizmetlerinin gelişmesinin önemine de dikkat çekiliyor (North 1991, Rodrik 2008, Aiyar vd. 2013, Gill ve Kharas 2007, Agenor and Canuto 2012, Eichengreen vd. 2013). Son yıllarda yapılan çalışmalar, siyasi kurumların da ekonomik gelişme için merkezi rol oynadığı yönünde (Acemoğlu ve Robinson 2008 ve 2012). Kurumların iyi gelişmediği ülkelerde belirsizlikler çoğalırken, uzun vadeli plan yapmak zorlaşıyor. İş dünyası beşeri sermayenin iyileştirilmesi, teknolojinin yenilenmesi için yatırım yapmaktan kaçınıyor. Benzer şekilde, siyasi oyuncular da belirsizlik ortamında, uzun vadede randıman alabilecekleri beşeri sermaye yatırımdan kaçınıyorlar. Birçok orta gelirli ülkede var olan “zayıf” ve demokratik olmayan kurumlar ve kurumsal değişikliğin sosyopolitik maliyeti göz önüne alındığında, orta gelir tuzağından çıkmak ve var olan kısır döngüyü aşmak için toplumsal konsensüs yaratmanın pek de kolay bir iş olmadığı görülebiliyor.¹⁹

2.2. Gelişen Piyasalar ve Küresel Entegrasyon

Şimdiye kadar gelişmekte olan ülkelerin, özellikle Türkiye ve akran grubunda yer alanların, ortak özelliklerinden ve risklerinden bahsettik. Genel olarak dinamikler birbirine benziyor olsa da, bu ülkelerin küresel piyasalara eklenmeleri bazı farklı özellikler de taşıyor. Bu bölüm, Türkiye ve akran gruplarına ilişkin, küresel entegrasyon bağlamında, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz sunacak.

Uluslararası ticaret

Küresel iktisadi entegrasyonun en temel dinamiklerinden birisi şüphesiz ki dış ticaret. 1990’lardan başlayarak GSYİH’nın hemen hemen iki katı hızla büyüyen dış ticaret, 2008 krizi sonrasında duraklama evresine girdi ve bunun sonucu olarak küresel dış ticaret hacmi 2012 ve 2013 yıllarında sadece yüzde 2,2 ve yüzde 2,3 artış gösterdi.²⁰ Gelişmekte olan ülkeler için ticaret, küresel ekonomideki şokları iç piyasaya taşıma ve gelişmiş ülkelerin piyasalarına bağımlılıkları bağlamında bazı riskleri içinde barındırsa da, milli gelire katkısı ve üretimde çeşitliliği artırma açısından çok önemli bir dinamik.

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacimleri son 30 yılda önemli artışlar gösterdi. 1995’te toplam küresel ihracatın yüzde 71,5’i gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilirken, bu oran 2012’de yüzde 51,8’e düştü. Türkiye’nin de içinde bulunduğu G-20’ye üye gelişmekte olan ülkeler, ihracattaki paylarını 1995’te yüzde 13,5’ten 2012’de yüzde 27,5’a çıkardılar.²¹ Çin, Rusya, Brezilya gibi büyük gelişen piyasalar, dünya dış ticaretinde önemli oyuncular haline gelirken, sadece Asya bölgesinin hem ihracat hem de ithalattaki payı yüzde 34,4’e yükseldi. Ama tabii bunun en önemli bölümü Çin’in dış ticareti. 2013 yılı itibarıyla Çin, dünya toplam emtia ihracatının yüzde 11,7’sini (toplam 2.21 trilyon dolar), emtia ithalatının ise yüzde 10,3’ünü (toplam 1.95 trilyon dolar) gerçekleştirerek dünyanın en büyük ihracatçısı ve ABD’den sonra dünyanın en büyük ikinci ithalatçısı haline geldi. ABD, dünya ihracatının yüzde 8,4’ü ile ithalatın yüzde 12,3’ünü gerçekleştiriyor. Avrupa ise, ihracatın yüzde 36,3’ü ile ithalatın yüzde 35,8’ini. Avrupa ile ABD

19 Bu tartışmaya “Gelişen Ülkeler ve Vasat Demokrasi Tuzağı” bölümünde daha detaylı bir şekilde yer vereceğiz.

20 Bkz. “World Trade Report 2014, Trade and Development: Recent Trends and the Role of the WTO”, Dünya Ticaret Örgütü, s.64.

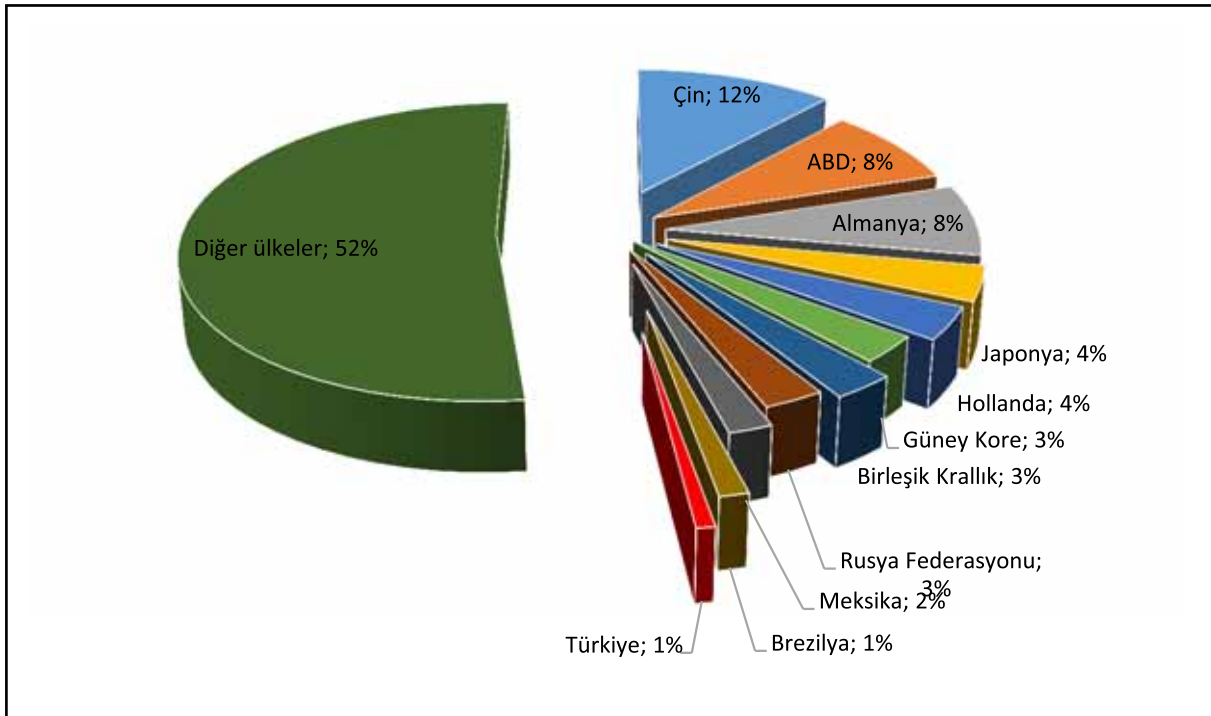
21 Bkz. “World Trade Report 2014, Trade and Development: Recent Trends and the Role of the WTO”, Dünya Ticaret Örgütü, s.64.

pazarını birleştirerek devasa bir pazar yaratacak olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Anlaşması göz önüne alındığında dış ticarette büyüklerin egemenliği ve bunun yaratabileceği sonuçlar daha iyi anlaşılabilir.

Ülkemizde de son 20 yılda dış ticaret hacmi belirgin biçimde genişledi. Ancak, Türkiye'nin küresel ticaretteki payı hala çok sınırlı--2013 yılı itibarıyla, dünya emtia ihracatının yüzde 0,81'i ile emtia ithalatının yüzde 1,3'ünü gerçekleştiriyor.²² Dış ticaret verilerinin bize gösterdiği dinamiklerden birincisi, gelişmekte olan ülkelerin artan payına rağmen, dünya ticaretinin esas oyuncularının hala gelişmiş ülkeler olduğu (istisnai Çin örneği dışında) ve bu grupların (gelişmiş ve gelişmekte olan) kendi içlerinde çok belirgin farklılıklar barındırdığı. Avrupa örneğinde de grup-içi ayrışma ve konsantrasyon kendini açıklıkla gösteriyor (Almanya'nın ihracattaki payı yüzde 7,7). Kısacası, küresel ticaretten daha büyük dilim kapma savaşı tüm hızıyla devam ediyor.

Aşağıdaki şekiller (Şekil 7 ve 8), seçilmiş ülke ve ülke gruplarının uluslararası ticaretteki paylarını gösteriyor.

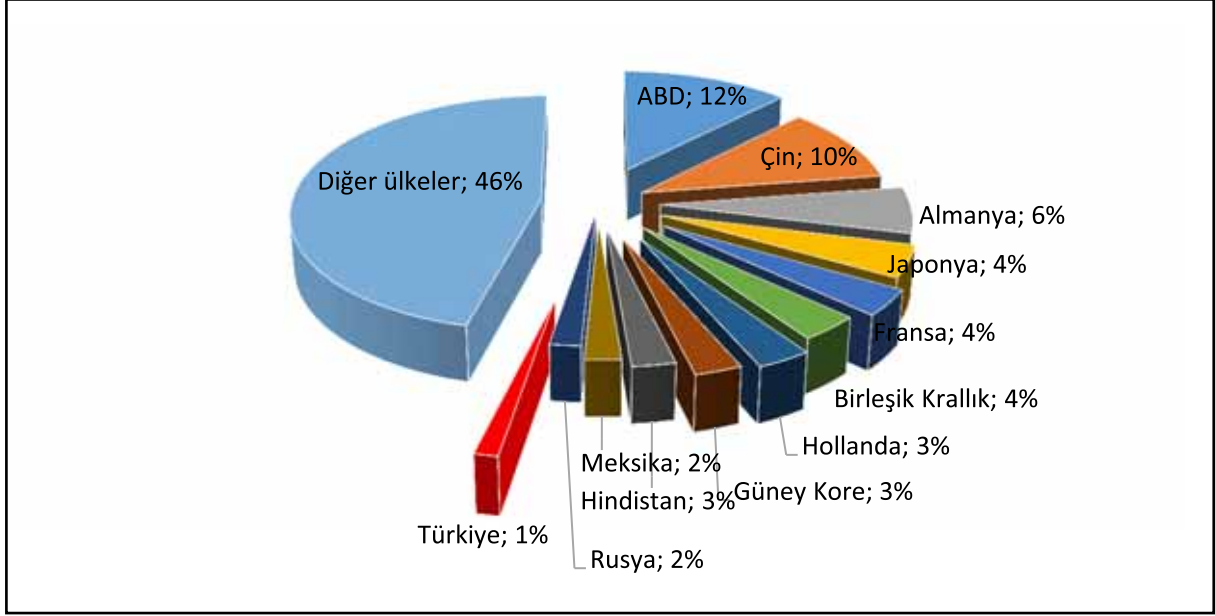
Şekil 7 Küresel Emtia İhracatında Seçilmiş Ülkelerin Payları (2014, %)

Kaynak: "World Trade Report 2014, Trade and Development: Recent Trends and the Role of the WTO", Dünya Ticaret Örgütü.

22 Bkz. Ibid, s. 26.

Şekil 8 Küresel Emtia İthalatında Seçilmiş Ülkelerin Payları (2014, %)

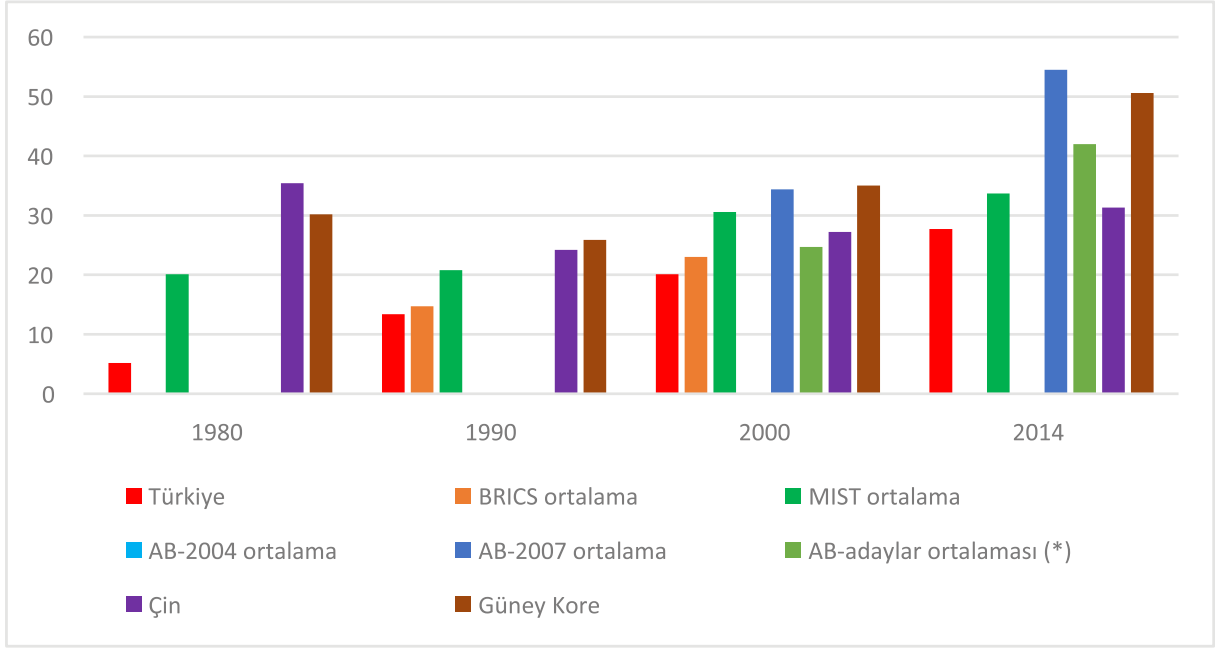
Kaynak: "World Trade Report 2014, Trade and Development: Recent Trends and the Role of the WTO", Dünya Ticaret Örgütü.

Ticari açıklık

Küreselleşmenin göstergelerinden bir tanesi olarak kabul edilen ve toplam dış ticaret hacminin gayri safi hasılaya oranı olarak ölçülen dış açıklık oranı, hem ülkeler hem de farklı zaman dilimleri bazında karşılaştırmalı bir analiz yapabilmek için önemli bir gösterge. Örneğin küreselleşmenin yeni fazının başlangıcından biraz önceye gittiğimizde, bugün küresel pazarlara sıkı sıkıya entegre olmuş olan birçok ülkede dış ticaretin ne kadar sınırlı olduğunu görebiliyoruz. Dış ticaretin kısmen liberalleşmesiyle dış açıklık oranı belirgin biçimde arttı. 1970-2014 yılları arasında Çin'de yüzde 5'ten yüzde 41,5'e (ki bu Çin ekonomisinin devasa ölçeği göz önüne alındığında hatırı sayılır bir açıklık oranına tekabül ediyor); Hindistan'da yüzde 7,5'ten yüzde 49,6'ya; Brezilya'da yüzde 14,4'den yüzde 25,8'e; Meksika'da yüzde 17,4'den yüzde 66,4'e; Türkiye'de yüzde 10,8'den yüzde 59,8'e fırladı.

Küreselleşmeye entegrasyon bağlamında Güney Kore oldukça ilginç bir örnek. Açıklık oranları 1970'de yüzde 35,4'den 2014'te yüzde 95,9'a yükselmiş. 1970'de büyük dış ticaret açığı olan Güney Kore (ihracatı yüzde 12,9, ithalatı yüzde 22,5), 1990'lı yıllardan itibaren dış ticaret fazlası vermeye başlıyor (2014'de yüzde 50,6 ihracat/ GSYİH, yüzde 45,3 ithalat/GSYİH'ye sahip). AB'ye 2000 sonrasında üye olan ülkelerin dış ticaret göstergeleri de bariz biçimde değişim gösteriyor. Örnek olarak, 2004 genişlemesiyle üye olan Çek Cumhuriyeti'nin açıklık oranı 1990'da yüzde 33'ten 2014'te yüzde 84'e yükselirken, 2007'de üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın açıklık ortalaması ise 2000'de yüzde 34'den 2014'de yüzde 54,5'e çıktı. Aşağıdaki Şekil 9 ve Tablo 2-3'de ticari açıklık bağlamında yıllar içindeki değişimi seçilmiş ülkeler örnekleminde karşılaştırmalı olarak gösteriyor.

Şekil 9 İhracat/ GSYİH, 1980-2014 (%)

Kaynak: World Development Indicators and WTO

Tablo 2 Türkiye ve Akran Grubunda İhracat/ GSYİH (%), 1970-2014

	1970	1980	1990	2000	2008	2014
Brezilya	7	9,1	8,2	10,2	13,5	11,5
Rusya			18,2	44,1	31,3	
Hindistan	3,7	6	6,9	12,8	23,6	23,6
Çin	2,5	6	15,9	20,7	31,7	22,6
Güney Afrika	21,8	35,4	24,2	27,2	35,6	31,3
BRICS			14,7	23	27,2	
Meksika	7,7	10,7	18,6	26,3	27,9	32,7
Endonezya	13,5	34,2	25,3	41	29,8	23,7
Güney Kore	12,9	30,2	25,9	35	50	50,6
Türkiye	4,4	5,2	13,4	20,1	23,9	27,7
MIST	9,6	20,1	20,8	30,6	32,9	33,7
AB-yeni üyeler						
Çek Cumh.			33,2	48,3	63,4	83,6
Macaristan				66,9	80,0	
Polonya			26,3	27,2	38,3	
AB 2004					63,0	
AB-2007				34,4	42	54,5
AB adaylar(*)				24,7	35,4	42

(*) Türkiye hariç

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI, Dünya Bankası)-Mal ve hizmetler toplamı.

Tablo 3 Türkiye ve Akran Grubunda İthalat / GSYİH (%), 1970-2014

	1970	1980	1990	2000	2008	2014
Brezilya	7,4	11,3	7	12,4	13,7	14,3
Rusya			17,9	24	22,1	
Hindistan	3,8	9,1	8,3	13,7	28,7	26
Çin	2,5	6,6	13,7	18,7	25,1	18,9
Güney Afrika	25,3	27,3	18,8	24,3	37,2	33,1
BRICS-ortalama			13,1	18,6	25,4	
Meksika	9,7	13	19,7	26,9	30,2	33,7
Endonezya	15	20,2	23,7	30,5	28,8	24,5
Güney Kore	22,5	37,6	26,9	32,9	50	45,3
Türkiye	6,4	11,9	17,6	23,1	28,3	32,1
MIST ortalaması	13,4	20,7	22	28,3	34,3	33,9
AB-yeni üyeler						
Çek Cumh.			30,9	50,2	61,2	76,8
Macaristan				70,6	79,6	
Polonya			19,7	33,6	43,2	
AB 2004 ortalaması			31,5	51,4	67,7	
AB-2007 ortalaması				39,7	58,6	54,8
AB adayları ort (Türkiye hariç)				37,5	68,2	58,9

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI, Dünya Bankası)-mal ve hizmetler toplamı

Sermaye hareketleri

Küreselleşmenin en önemli dinamiklerinden biri olan sermaye hareketleri, son 25 yılda uluslararası ticaretten daha hızlı genişledi. Sermaye hareketlerinin içinde kısmen daha istikrarlı olarak kabul edilen doğrudan yabancı yatırımın (DYY) toplam hareketler içindeki payı 1990'lı yıllardan beri artış göstermiş olsa da, portföy yatırımları konjonktürel ve spekülasyon bazlı iniş-çıkışlarını sürdürmeye devam etti. Birçok gelişmekte olan ülkede 1980'lerden beri uygulamaya geçirilen sermaye hareketi serbestleşmesi finansal açıklığa ve kırılganlığa yol açarken, bu ülkeleri küresel piyasalarda yaşanan şoklara duyarlı hale getirdi. Orta gelirli ülkelerde 1990'lar ve 2000'li yılların başlarında ortaya çıkan, daha önce de değindiğimiz, finansal krizlerin önemli bir bölümü bu açıklık ve kırılganlık sonucunda oluştu. Bunlardan krizlerden ders çıkarıp makroekonomik göstergelerini düzelterek, finansal oyuncularla işlemleri düzenleyici ve denetleyici önlemler alanlar 2008 küresel krizinden kısmen daha az etkilendiler. Ancak, bu ülkelerin önemli bir kısmı kısa vadeli yabancı yatırımların spekülasyon gelgitlerinden etkilenmeye devam etti. Türkiye bu örneklerden sadece birisi.

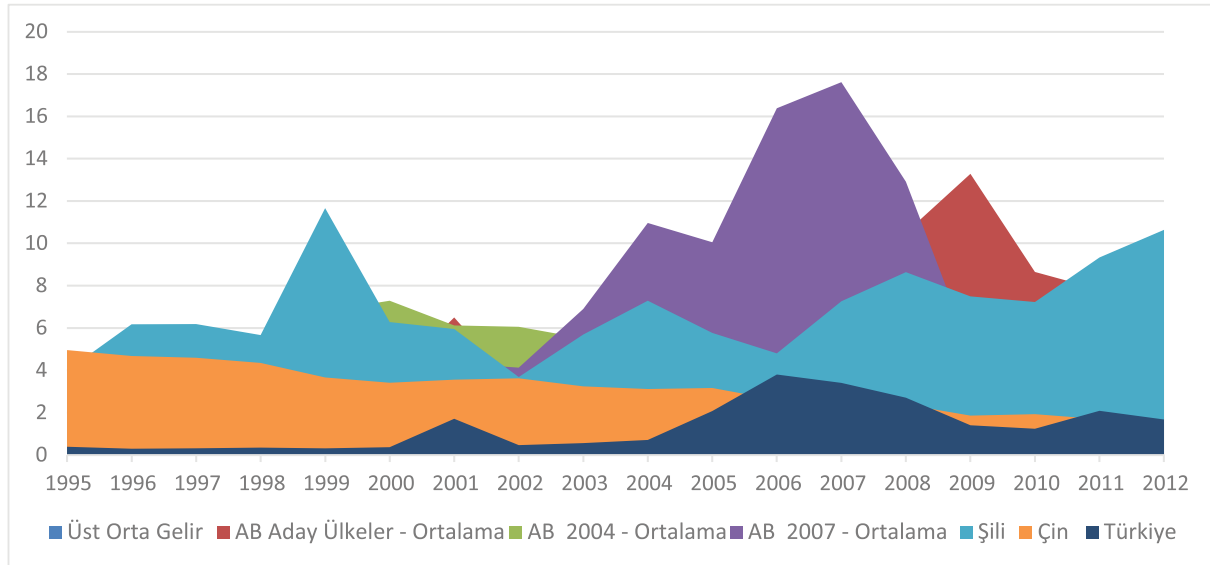
Küresel boyutta DYY'nin yakın tarihteki değişimine baktığımızda, 1980 sonrasındaki çarpıcı değişimi bariz biçimde görebiliyoruz. Bu değişim hem rakamlar, hem de farklı oyuncuların rolleri üzerinden gözlenebiliyor. 1980'de toplam 54 milyar dolar olan DYY, 2000'de 1,4 trilyon dolara, 2011'de ise 1,7 trilyon dolara (tarihsel zirve) yükseldi, 2013'de tekrar 1,4 trilyon seviyesine geriledi. Toplam DYY içinde gelişmekte olan ülkelerin payı 1980'de yüzde 13,9'dan 2000'de yüzde 18,8'e, 2013'de ise yüzde 53,6'ya yükseldi.

Gelişmiş ülkelerin payı ise 1980’de yüzde 86’dan 2013’de yüzde 40’a kadar düştü.²³ Aynı dönemde, özellikle üst orta gelir grubundaki ülkelere önemli bir bölümü DYY ihraç eder konuma geldiler. Ancak, bütün bu çarpıcı değişimden orta gelirli ülkeler adına çok da umutlanmamak lazım. Çünkü bu dönüşümün önemli bir bölümü birkaç oyuncu üzerinden ortaya çıktı. Hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülke gruplarında birkaç ülke DYY’nin çoğunu kendi piyasasında ağırlıyor.

Üst-orta gelir piyasalarına 1995’de gelen DYY miktarı 66,8 milyar dolar. Bu miktar 2001’de 130 milyar dolara, 2008’de 421 milyar dolara, 2013’de ise 598 milyar dolara yükseldi. Burada Çin esas oyuncu denilebilir, zira 1995’de 2,9 milyar dolar olan Çin’deki yıllık DYY, 2008’de 108 milyar dolara, 2013’de ise— krize rağmen—124 milyar dolara fırladı. Büyük oyuncularla karşılaştırıldığında Türkiye’nin DYY performansı çok zayıf. Türkiye’ye gelen DYY ise 1995’de 885 milyon dolardan 2001’de 3,3 milyar dolara, 2007’de 22 milyar dolara (tarihi zirve), 2013’de ise 12,9 milyar dolara ulaştı. Türkiye’nin akranlarından Meksika’da 2001’de 30 milyar dolar olan DYY, 2013’de 38 milyar dolar olarak gerçekleşti.²⁴

Çin örneği, DYY’nin hangi piyasaya gideceği tercihini nasıl yaptığını irdeleyen akademik literatürde popüler olan ve DYY’nin demokratik ülkeleri tercih ettiğini iddia eden bazı argümanlara ters düşüyor.²⁵ Bu argümanları sorgulayan daha yeni çalışmalar ise, demokrasinin değil, istikrarlı rejimin DYY’nin nereye gittiğini daha iyi açıkladığını öne sürüyor.²⁶ Bu konudaki tartışma halen devam ediyor. AB üyelik sürecinin DYY’ye etkisi genel olarak kabul ediliyor, ancak, bunun bu süreç doğrultusunda ilerleyen demokratikleşmeden mi, yoksa yatırımcı güvenini etkileyen diğer etmenlerden mi etkilendiğine dair henüz bir konsensüs oluşmuş değil. Aşağıdaki Şekil 10’da, seçilmiş ülke ve ülke gruplarında yıllık DYY’nin GSYİH’ye oranını gösteriyor.

Şekil 10 Türkiye ve Akran Gruplarında Doğrudan Yabancı Yatırım

Kaynak: UNCTAD

Yukarıdaki Şekil 10’dan da anlaşıldığı gibi, Türkiye’nin GSYİH/DYY oranı akranlarına göre çok düşük. Her ne kadar Şekil Çin’le Türkiye’nin yakınsamasını gösteriyor olsa da, burada Çin ekonomisinin devasa ölçeğini göz önüne almamız gerekiyor. Nitekim 2013’de Çin’de gerçekleşen 123 milyar dolarlık DYY ile Türkiye’nin çektiği 12,9 milyar dolarlık DYY birbirinden epey farklı. Kısmi oranlara baktığımızda, AB üyelik sürecinin DYY’da çok önemli bir itici güç olduğunu görebiliyoruz. AB’nin 2004 üyelerinin DYY/ GSYİH oranı 2000’de yüzde 7,3, 2006’da yüzde 9,1. AB’nin 2007 üyelerinin ortalaması ise 2007’de yüzde 17,6. Türkiye dışındaki aday ülke ortalamasına baktığımızda ise DYY/ GSYİH 2009’da yüzde 13,3. Türkiye

23 Bu iki grup dışında “geçiş dönemi ülkeleri” diye gruplanan üçüncü bir grup da bulunuyor. UNCTAD (2014: 299).

24 World Bank Development Indicators and UNCTAD (2014).

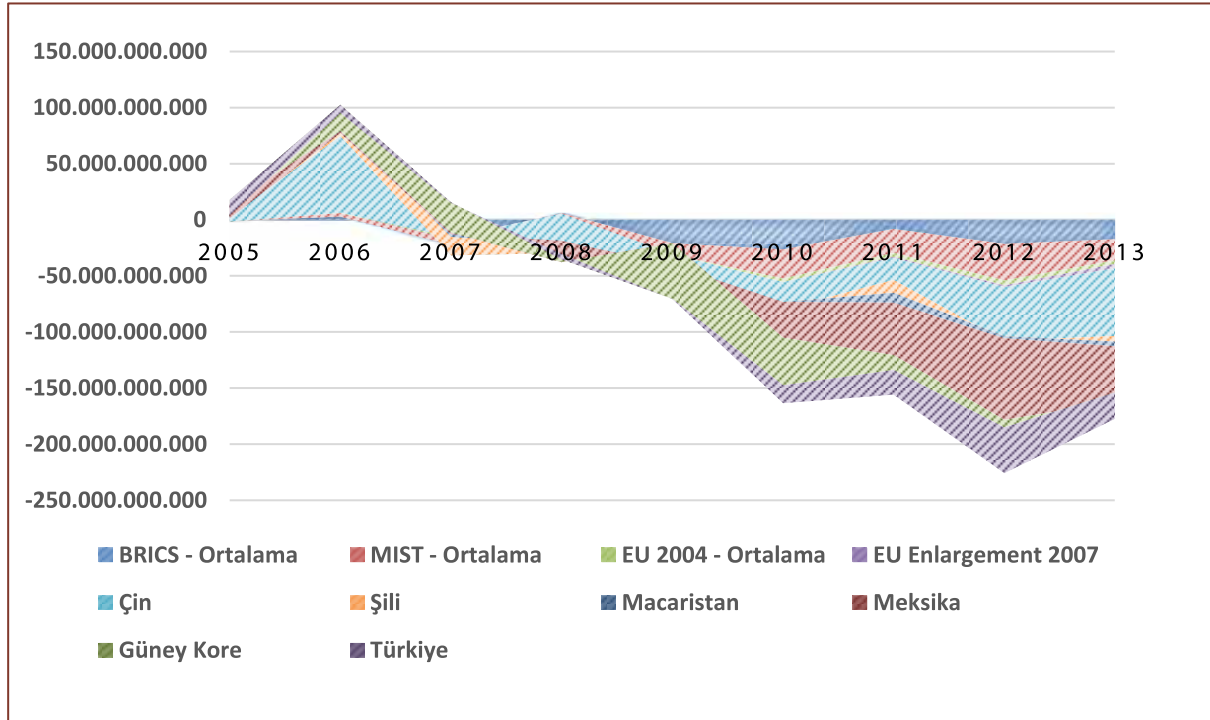
25 Demokrasiyi tercih eden DYY argümanına iyi bir örnek için bkz Jensen (2003).

26 Bkz Li and Resnick (2003).

örneğinde bu oran müzakerelerin başlamasının hemen ardından, 2006'da yüzde 3,8 ile zirve yapmış.²⁷ Ancak, bu noktada, bu oranları müzakerelerini tamamlayıp tam üye olmuş ülkelerde de korunamadığını hatırlatmamız gerekiyor. Nitekim aynı ülkeler küresel finansal kriz ve Avro krizi sonrasında ortaya çıkan yabancı yatırımdaki durgunluktan belirgin biçimde etkilendiler. Bunun da ötesinde, önemli miktarda DYY çeken özelleştirme sürecinin her piyasada bir sonu var. Yani, birçok piyasada (özellikle AB'nin yeni üyeleri) doyum noktasına gelindikten sonra DYY'nin kısmi oranı düşme eğilimine giriyor.

Portföy yatırımlarının son dönemdeki seyrine baktığımızda Türkiye ve akran gruplarının hemen hemen tümünde küresel finansal kriz ve Avro krizi sonrasında "çıkış" eğiliminin arttığını gözlemliyoruz. Burada ilginç olan, AB üyeliğinin ve bunun getirdiği kredibilitenin yeni üye ülkeleri sermaye kaçışından kurtarmaması. Türkiye portföy yatırımlarındaki konjonktürel ve spekülasyonel gerginliklerden çok etkilenen piyasalardan birisi: 2005'te -13,4 milyar dolar olan portföy yatırımı, 2013'te -23,7 milyar dolar. Sermaye kaçışı akranların çoğunu etkilemiş durumda. Meksika'da 2005'te 12,8 milyar dolarlık net giriş, 2013'teki 49,5 milyar dolarlık net çıkış; Çin'de 2005'te 4,7 milyar dolarlık net giriş ve 2013'te 60,5 milyar dolarlık net çıkış; Macaristan'da 4,5 ve 4 milyar dolarlık net çıkış bunun örneklerinden. Bu eğilim, portföy yatırımları konusunda, DYY'nin aksine, oldukça muhafazakar bir tutum sergileyen (DYY rakamları ile portföy rakamları karşılaştırılınca bu tutum anlaşılabilir) Çin'i bile etkilemiş durumda. AB'nin yeni üyeleri ve adaylarının çoğu da aynı sorundan muzdarip denilebilir. Bunlardan sadece Baltık ülkeleriyle, Malta, Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya 2013 yılını net girişle kapatabilmiş olanlar.²⁸ Konuya ilişkin literatürdeki bazı çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerin kriz dönemlerinde finansal hareketler bağlamında nasıl benzer kırılganlık düzeyiyle algılanıp adeta "cezalandırıldığını" öne sürüyor.²⁹ Aşağıdaki Şekil 11'de, Türkiye ve akran gruplarında portföy yatırımlarının son on yıldaki seyrini gösteriyor.

Şekil 11 Türkiye ve Akran Gruplarında Toplam Portföy Yatırımı

Kaynak: World Development Indicators, World Bank.

27 Bkz UNCTAD data. <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>

28 World Development Indicators, World Bank.

29 Bkz. Mosley 2005.

2.3. Washington Konsensüsü'nden Pekin Konsensüsü'ne: Gelişen Piyasalarda Devleti Yeniden Düşünmek

Yukarıda incelediğimiz küresel entegrasyon süreci ve bu bağlamda gerçekleştirilen reformlar, siyasi reformlarla eklemlenince, devletler de yeniden biçimlenmeye başladılar. Ancak, birçok gelişen ülkede bazı eski kurumlar, alışkanlıklar ve normlar süreklilik arz ederken, devletin piyasa üzerindeki kontrolü de sona ermedi. Oysa reform sürecinin başında var olan beklenti, piyasaların serbestleşmesiyle birlikte devletin piyasadan elini çekeceği yönündeydi. Pratikte ortaya çıkan tablo pek de öyle olmadı.

Gelişen ülkelerin çoğunda, 20. Yüzyılın önemli bir bölümünde izlenen kalkınma stratejileri, müdahaleci devlet anlayışını beraberinde getirmiş, piyasaya ve piyasa oyuncularına doğrudan müdahale eden, gerektiğinde oyunu kuran ve oyuncuları belirleyen bir devlet geleneği yerleşmişti. Bu gelenek, çoğunlukla otoriter ya da yarı-otoriter siyasi rejimlerle yanyana oluşmuştu. Küreselleşmenin yeni fazında “devlet kapitalizmi” diye ifade edilen, devlet eliyle piyasanın yönlendirilmesi süreci yeni biçimler almaya başladı (Schmidt 2009). Bir yandan piyasayı yönlendirirken, öte yandan küreselleşmeyi “kucaklayan” bu devlet modelinin farklı biçimleri, Çin’de merkezi planlamadan, “sosyalist piyasa ekonomisi” ya da “parti-kapitalizmi”ne; Rusya’da “Kremlin kapitalizmi”ne, Brezilya’da devlet öncülüğünde içe dönük sanayileşme modelinden sosyal demokrat modele; Meksika’da yine benzer bir modelden patrimonyal modele; Türkiye’de ise liberal olmayan melez bir yönetim modeline geçişte önemli roller oynadı.³⁰ Bu ülkelerin tamamında, eski dönemin mirası, tarihsel olarak müdahalecilikle otoriterlik arasında gidip gelen devlet-piyasa ilişkisinde kilit rol oynamaya devam ediyor.

2000’li yılların başından beri patlak veren ve küresel ölçekte etkili olan ekonomik krizler sonrasında devletin piyasa yönetimindeki rolü tekrar vurgulanmaya başlandı. Özellikle “yeni gelişmeci anlayış”ın yaygınlaşması krizlerin etkisiyle birleşince, müdahil olmaya alışkın devlet oyuncuları için meşruiyet alanı genişledi.³¹ Devletin ekonomideki rolüne dair yeni fikirlerin tartışıldığı bu ortamda, devletin minimize edilmesini, piyasalardan çekilmesini öngören Washington Konsensüsü’nün yerini, pragmatik, eklektik ve devleti merkeze yerleştiren “Pekin konsensüsü” almaya başladı. Bu yeni anlayış, 1980’lerin sonundan itibaren egemen olan ve uluslararası organizasyon ve kreditorlerin koşulluluk ilkelerini belirlemesine hizmet eden Washington Konsensüsü’nden çok farklı. Herhangi bir uluslararası ya da bölgesel kuruluş tarafından empoze edilmeyen, esnek, deneme-yanılma ve pragmatizme dayalı bu anlayış, Çin’in son 30 yılda ortaya koyduğu büyüme ve ihracat performansına gıpta ile bakan bir çok gelişmekte olan ülke tarafından ayakta alkışlandı ve Çin’in başarısının ardındaki temel unsurlardan biri olarak görülmeye başlandı.

Çin’in iktisadi başarısı, sadece devlet kapitalizmine ve Pekin Konsensüsü’ne ilişkin ilgiyi arttırmakla kalmadı, diğer gelişmekte olan ülkelerin otoriter siyasi rejimlerin popülaritesini de arttırdı. Bu grupta Çin’in başarısı, otoriter rejimin sonucu olarak görülmeye başlandı ve demokratik rejimlerin ekonomik performans açısından “daha üstün” olmadığı algısını yaygınlaştırdı. Ayrıca, Afrika, Asya ve Latin Amerika’da halihazırda otoriter ya da yarı-demokratik rejimlerle yönetilen birçok ülkesine kredi ve altyapı yatırımıyla insani yardım sağlayıp, maden ve diğer birçok ürün ithal eden Çin’in özellikle kredi ve yardımlarının karşılığında herhangi bir “koşulluluk” dayatmaması, yani iç politikaya ve ekonomi yönetimine karışmaması, bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin sürekliliğine zemin sağlayan bir meşruiyet alanı yaratılmasına katkıda bulundu.

İlgili yazında devlet kapitalizminin geçici bir evre olduğuna, yani liberalleşme süreci tamamlandığında geçerliliğini yitireceğine dair birçok öngörü var olsa da, devletin farklı biçimlerde piyasalara müdahalesi gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde hala geçerli ve yakın geleceğe de damgasını vuracak gibi görünüyor. Bugünün ekonomi yönetiminde en önemli unsurlardan biri, bu olgunun neden olabileceği rant dağıtımı, yolsuzluk ve piyasa oyuncularına müdahale gibi muhtemel sorunlarla baş

30 Bkz. Becker (2013), Özel (2013b).

31 Bkz. Evans (2008).

etmeyi öğrenebilmek ve gittikçe yaygınlaşan otoriterleşme eğiliminin dinamiklerini anlayabilmek. Bundan sonraki bölüm geliştirmekte olan ülkelerin birçoğunda hakim olan demokrasi açmazını ve gittikçe yaygınlaşan otoriterleşme eğilimini inceleyecek; birçok ülkede yaşanan demokrasi kriziyle ilgili bazı genel değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapacak.

2.4 Gelişen Ülkeler ve Vasat Demokrasi Tuzağı: “Melez” Rejimler, “Prematüre veya “Liberal Olmayan Demokrasiler”

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu orta gelir tuzağının yanısıra başka tuzakların da pençesine düşmüş durumda. Bunlardan en önemlisi “vasat demokrasi tuzağı”. Her ne kadar, 1980’li yıllardan itibaren, liberalleşen piyasalarıyla küreselleşmeye entegre olan birçok gelişen ülkede piyasa ekonomisiyle ve demokrasinin elele filizleneceği beklentisi bulunsun da, piyasa ekonomisinin liberal demokrasi olmaksızın da var olabileceği ve demokratikleşmenin doğrusal bir süreç olmadığı artık anlaşılmış durumda.

Günümüzde orta gelirli ülkelerde oldukça yaygın bir olgu, demokrasilerin şekil değiştirerek varolması ve bu ülkelerdeki demokrasi tecrübesinin, gelişmiş ülkelerde var olan demokratik kurum ve normlarla karşılaştırıldığında, adeta ezber bozan nitelikte olması. Bu ülkelerde demokratikleşme adımları atıldı atılmasına. Bazılarında askeri darbeler, otoriter rejimler yüzünden baltalanan demokratik kurumlar, 1980’lerden itibaren tekrar inşa edilmeye başlandı. Bununla birlikte, birçok ülkede bu yeni kurumlar davranışları liberal demokrasinin gereklerinden çok farklı bir yöne doğru evrildi.

Dimitrov (2008), otoriter rejimler ve kapitalizm arasında bu beklenmedik beraberliği ortaya koyarken, Rusya ve Çin örneklerinin bunu kanıtladığını öne sürüyor.³² Çin örneğinde, Gallagher (2002), piyasa reformlarının uygulanış biçiminin, geniş bir kesime, bilhassa da eski rejimin elitlerine sağlanan hatırı sayılır teşvikler sayesinde, demokrasi doğrultusunda talepler yaratmaktansa, rejimin sürekliliğini sağladığını vurguluyor.³³ Çin ve Rusya başta olmak üzere birçok gelişen piyasada yakalanan ve uzun süre korunan büyüme performansı bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin sürekliliğinde önemli rol oynadılar. Türkiye örneğinde de benzer bir dinamikten söz etmek mümkün.

“Üçüncü demokratikleşme dalgası” ve orta gelirli ülkeler

1990’lardan itibaren, geliştirmekte olan ülkelerdeki demokratikleşme süreci, “üçüncü demokratikleşme dalgası”nın devamı olarak yorumlanmıştır. Bu dalga’nın isim babası olan siyaset bilimci Huntington, 1991’de yayınladığı aynı adlı kitabında 1970’lerde İspanya, Portekiz ve Yunanistan’da başlayan demokratikleşme dalgasının, 1980’lerin sonlarından itibaren Orta ve Doğu Avrupa’ya yayılmasını incelemiştir.³⁴ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda komünizmin çöküşü sonrasında gerçekleşen rejim değişikliği ve akabindeki demokratik reformlarla, bu reformlar üzerinde uluslararası oyuncuların önemli rolleri Huntington’ın kitabının temel eksenini oluşturuyordu. Fukuyama, 1980’lerde birçok ülkeyi etkisi altına almış olan iktisadi ve siyasi liberalleşme sürecini “tarihin sonu” olarak betimliyordu.³⁵ Fukuyama’nın oldukça iyimser bakış açısı, 1970’ler ve 1980’lerin bu hızlı dönüşümlerine dayanarak, bütün ülkelerin pek yakında “doğru yol”u bulacağını, yani hem piyasalarını hem de siyasalarını liberalleştireceklerini muştuluyordu. Fukuyama’ya göre, Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi süreci, insanoğlunun ideolojik evriminin doğal bir sonucuydu.

1990’larda Asya ve Latin Amerika’nın birçok ülkesinde gerçekleşen demokratik reformlar ve genel olarak siyasi liberalleşme, adeta Huntington’ın üçüncü dalgasına yeni coğrafyaların eklenmesini ifade ederken, Fukuyama’nın “ikili liberalleşme” tezini bir bakıma doğruluyordu (her ne kadar, hem akademik

32 Dimitrov, Martin. 2008. “The Resilient Authoritarians”, Current History, pp.24-30.

33 Bunlar içinde önemli bir örnek KİT’lerin yöneticilerine sağlanan hak ve avantajlar. Bkz. Gallagher, Mary Elizabeth. 2002. “Reform and Openness”: Why China’s Economic Reforms Have Delayed Democracy.” World Politics, 54 (3): 338-72.

34 Huntington, Samuel P. 1991. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century,

35 Fukuyama, Francis. 1989. “The end of History?” National Interest, Summer 1989.

hem de siyasi çevrelerde “tarihin sonu” söylemine kuşkuyla yaklaşılmış olsa da). Ancak, 1990’ların sonlarında demokratikleşme sürecinin yavaşlaması ve bazı ülkelerde sürece tamamen ket vurulmasıyla, ikili dönüşümle ilgili ilk kuşkular belirmeye başladı.

Liberal olmayan demokrasi

Yeni gelişen sözde-demokratik rejimlerin sorunları ve pratikte bu rejimlerin demokrasinin asıl niteliklerinden ne kadar uzak oldukları birçok siyaset bilimci, araştırmacı tarafından vurgulanıyor. 1990’ların sonunda ortaya atılmış bir kavram olan “liberal olmayan demokrasi,” seçimlerin, dolayısıyla “milli irade”nin vuku bulduğu, ancak temel hak ve özgürlüklerin sınırlı olduğu “demokrasiymiş gibi” davranan ama aslında tam da demokrasi olmayan bir siyasi rejimin yaygınlaşmasına dikkat çekti. Fareed Zakaria’nın 1997 tarihli makalesinin ortaya attığı bu kavram, anayasal hak ve özgürlüklerle demokrasinin bir arada bulunmadığı birçok rejime dikkat çekiyor ve demokrasinin özgürlük alanı yasal olarak genişletilmeden kurumsallaşmasını “tehlikeli” bir süreç olarak addediyordu (Zakaria 1997). Batı demokrasilerinde temel özgürlüklerin (ifade, inanç, vb) demokrasiyle birlikte garanti altına alındığını, ancak 1990’lardan itibaren dünyada birçok rejimin, özgürlük alanı yaratmaksızın demokratikleştiğini, yani sadece seçimlere dayalı sınırlı bir demokrasi anlayışı geliştirdiğini ifade eden Zakaria, bu rejimlerin, gittikçe merkezileşme ve güçler ayrılığı prensibinden kopma, özgürlük alanının daralması, medya üzerine baskılar, etnik çatışma ve/veya savaş gibi birçok olumsuzluğu beraberinde getirebileceğinin altını çiziyordu. Otoriterleşen rejimler, iktisadi, bürokratik ve cezai prosedürlerle muhaliflerini sindirmeye çalışabilirlerdi, nitekim bunu yapmalarının karşısında anayasal bir engel bulunmayacaktı.

Zakaria’nın 1990’lardaki en önemli örneği Yeltsin’in Rusya’sı idi (Putin’in Rusya’sıyla karşılaştırıldığında daha az riskli). Zakaria’nın önemli uyarılarından biri, ABD’nin dünyanın birçok yerinde, içi boş, özgürlüklere pek de aldırış etmeyen hızlı demokratikleşme süreçlerini alkışlaması, bu süreçleri adeta teşvik etmesiydi. Zakaria’nın kurduğu en önemli nedensellik ilişkisi, anayasal özgürlüklerin demokrasiye ön ayak olabileceği, ama bunun tersinin mümkün olmayacağı, yani demokrasinin özgürlük getirmeyeceğiydi. “Liberal olmayan demokrasi” kavramının ortaya atılmasının ardından neredeyse yirmi yıl geçtikten sonra dünyanın birçok yerinde ortaya çıkan tablo, Zakaria’nın endişelerinde pek de haksız olmadığını gösteriyor.

Melez rejimler

Yeni filizlenen demokrasilere kuşkuyla yaklaşan isimlerin en önemlilerinden biri olan Larry Diamond, “Demokrasiziz Seçimler, Melez Rejimleri Düşünmek,” başlıklı makalesine “Rusya bir demokrasi mi? Peki ya Ukrayna, Nijerya, Endonezya, Türkiye ya da Venezuela?” diye başlıyor.³⁶ Diamond’a göre, seçimlerin varlığıyla meşruiyet sağlayan, ama aslında demokratik olmaktan çok uzak, olsa olsa yarı-demokrasi veya “seçime dayalı otoriterlik” diye nitelendirilebilecek birçok “melez rejim” var. Bu melez rejimlerin, seçim demokrasisi ile seçime dayalı otoriter rejimler arasında yer aldığını ifade eden Diamond, otoriter uygulamaların demokratikmiş gibi görünen kurumların (en önemlisi seçimler) maskesi altında dayatıldığını öne sürüyor.

Diamond, gelir artışıyla demokrasinin inşasının mümkün olmadığını savunurken, bir ülkede yönetim iyileşmedikçe (ki Diamond’a göre, bunun içinde hukuk devleti, bireysel haklar, yolsuzluğun önlenmesi, siyasi güç sahiplerinin bunu ayrıcalık olarak kullanmaması, ekonomik refahın paylaşımı gibi birçok unsur var), otoriter alternatiflere kolaylıkla meyledebileceğini savunuyor (Diamond 2004). Ancak, demokratikleşmeden iyi yönetişime ulaşmanın nasıl mümkün olacağına dair hernangi bir ipucu vermiyor.

Prematüre demokrasi

Howard Wiarda ve Matthew Clary, 2010 tarihli “Prematür Demokrasi” başlıklı yazılarında, Latin Amerika’da 1978’de başlayan demokratikleşme sürecinin 2000’lerde 20 Latin Amerika ülkesinden 19’unun demokratikleşmesiyle sonuçlandığı şeklinde ifade edilmesinin ne denli hatalı olduğunu altını çiziyorlar.

36 Diamond (2002: 21).

Wiarda ve Clary'ye göre, demokrasinin halihazırda konsolide olduğu istisnai Şili örneği dışında, Latin Amerika'da yeni filizlenen demokrasilerin çoğu "prematüre," yani yeterince olgunlaşmamış, dolayısıyla demokrasi kavramının içini doldurmaktan aciz durumda.³⁷

Rekabetçi otoriterlik

Levitsky ve Way, "Rekabetçi Otoriterlik" başlıklı kitaplarında, son dönemlerde demokratikleşme ya da demokratikleşemeden çok, otoriterleşme eğiliminin yaygınlaştığını ifade ediyorlar.³⁸ "Liberal olmayan demokrasi" kavramını yeterince analitik bulmayan Levitsky ve Way, bu kavramın aslında demokratik olmayan birçok rejimi sadece seçimler üzerinden "demokrasi" diye addettiğini ve bunları "işlerin yolunda gitmediği demokrasiler" olarak gördüğünü iddia ediyor. Rusya örneğinde olduğu gibi birçok rejimin aslında sadece otoriter olduğunu, bu rejimleri demokrasi diye nitelendirmenin doğru olmadığını ve demokrasisi iyi işlemeyen ülkelerle karıştırılmaması gerektiğini öne sürüyor. Bunun yerine "rekabetçi otoriterlik" kavramını kullanıyorlar. Levitsky ve Way'nin analizi önemli uyarılar içeriyor, keza otoriter rejimleri demokrasiye gidilen yolda, geçici rejimler olarak gören iyimser bakış açısına karşı eleştirel bir tutum alıp, bu rejimlerin kalıcı olabileceğini vurguluyorlar. Zira, bu analiz bağlamında, hesap verebilirlikten uzak ve tek adam yönetimine dayalı rejimlerde, rejim değişikliği oldukça zor, zira güçlü otoriter liderlerin yerini yenileri alıyor.

Otoriter rejimlerin sürekliliği ve kendilerini yeniden üretme yetilerine ilişkin bu oldukça olumsuz öngörülere rağmen, Diamond ve Levitsky & Way gibi yazarlar, sivil toplumun güçlenmesinin tek çıkar yol olduğunu, otoriter hükümetleri/ yöneticileri ortadan kaldıracabilecek tek unsurun sivil toplum olduğunu vurguluyorlar. Uluslararası oyuncuların sivil toplumla ilişkilerinin ve güçlenmesine katkılarının ne denli önemli olduğunun altını çiziyorlar. Ancak, bu noktada karşımıza çıkan en önemli soru işareti, özgürlük alanı genişletilmeden sivil toplumun nasıl geliştirileceği. Diğer bir soru işareti, popülerliğini sürdüren otoriter rejimlerin nasıl yıkılacağı ya da dönüşeceği. Özellikle bu rejimlerden bazılarının halkın taleplerine hızla cevap veren, yoksulluğu azaltma, sosyal refah sistemleri inşa etme hedeflerinde kısmen başarıya ulaşmış rejimler olduğu göz önüne alındığında, popülerliklerinin sarsılması oldukça zor görünüyor. Muhalefet partilerinin (kuşkusuz, muhalefetin var olabildiği rejimlerde), bu tür hedeflerde ciddi programları olsa bile, populist otoriter iktidarlar öncesinde kendilerini kanıtlamamış olmaları bu doğrultuda bir handikap yaratıyor.

Orta gelirli ülkeler ve "fütursuz otoriterlik" eğilimi

Günümüzde liberal olmayan demokrasi ya da rekabetçi otoriterlik rejimiyle yönetilen pek çok ülke var-
aşağıdaki bölümde bunların sayılarıyla belli başlılarını sıralayacağız. Son yıllarda ortaya çıkan ilginç bir olgu, otoriterliğin adeta fütursuzca, açık açık uygulanıyor oluşu. Daha önce, demokratik olmayan pratiklerini farklı formlarda saklayan, ya da meşrulaştırmaya çalışan liderler ve hükümetler, son birkaç yılda açık açık otoriter eğilimlerini ortaya koydular, hatta liberal demokrasiye meydan okumaya başladılar. Bu eğilim, sadece orta gelir grubundaki ülkelere has değil. Keza, Macaristan gibi, orta gelir sınıfından halihazırda mezun olmuş olan bazı ülkeleri de kapsıyor ve AB üyeliğinin bile demokratik norm ve kurumların ayakta kalmasını garanti edemediğini gösteriyor.

Macaristan Başbakanı Victor Orban'ın liberalizme meydan okuyan söylem ve pratiği, fütursuz otoriterleşmenin en bariz örneklerinden biri. Orban, 2014 yılında bir gençlik kampında yaptığı konuşmada, liberal Batı demokrasilerinin başarısızlıklarından dem vururken, açık açık "Macaristan'da liberal olmayan bir devlet" inşa ettiklerini, bu devletin, "liberalizmin bazı temel prensiplerini reddetmese de, onu devlet organizasyonunun merkezi bir unsuru haline getirmediğini," ve liberalizm yerine kendine özgü, milliyetçi bir perspektif geliştirdiklerini" vurguluyordu.³⁹ Aynı konuşmada Orban'ın seçim zaferlerinin, bu yeni devlet

37 Wiarda and Clary (2010: 90-92).

38 Levitsky, Steven ve Lucan A. Way. 2010. Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War, New York: Cambridge University Press.

39 Konuşma metnine, İngilizce olarak, Macaristan Başbakanlığının resmi web sitesinden erişilebilir. <http://www.kormany.gov.hu/en/2014/05/23/victor-orban-speech-at-the-young-leaders-camp>

ve toplum anlayışını inşa etmek için meşruiyet sağladığını iddia etmesi, adeta günümüzde yaygın populist otoriter liderlerin genel yaklaşımını aksettiriyor. Orban, liberal batı demokrasileri yerine, günümüzün kazananlarının, liberal olmayan ülkeler olduğunu ileri sürerken, uluslararası analistler tarafından “yıldız” diye tabir edilen ülkelerin bu tür liberal norm ve pratiklerden uzak olduğunu fütursuzca ifade ediyor. Maalesef, Orban’ın “yıldız ülkeleri” arasında, Singapur, Çin ve Rusya’nın yanısıra, Türkiye de var.⁴⁰ Macaristan örneği Türkiye için çok büyük önem taşıyor. Zira, sadece AB reformlarının birçoğunu halihazırda gerçekleştirmiş olmak değil, dört başı mamur AB üyesi olmanın bile, “milli iradenin gücü ve meşruiyeti” kisvesi altında demokratik hak ve özgürlükleri çiğnemeyi engelleyemediğini gösteriyor. Aslında, populist liderlerin seçilmenin sağladığı meşruiyet zemininde otoriter yöntemleri haklı çıkarmalarına ilişkin pratikler 19. yüzyıldan beri sıklıkla tecrübe edildi. Bu eğilimin en önemli figürlerinden beri Louis-Napoléon Bonaparte (3. Napolyon) idi. Halkın doğrudan oyuyla seçilen ilk Fransız Cumhurbaşkanı olan 3. Napolyon’dan bu yana, devletin gücünün tek bir bireye dayandığı siyasi rejimlerde demokratik normların gitgide aşındığı gözlemleniyor.

2008’den beri etkisini sürdüren küresel finansal kriz ve ardından nükseden avro krizi, Avrupa’nın oldukça uzun süre önce konsolide olmuş demokrasilerini bile etkileyerek, birçok ülkede demokrasinin erozyona uğramasını beraberinde getirdi. Birçok ülkede 2000’lerde duraklayan demokrasi “notlarının,” 2008 sonrasında belirgin biçimde düşmeye başlaması bunun göstergelerinden biri.⁴¹ Ekonomik krizlerin yanısıra, dünyanın birçok yerinde nükseden terörizm ve narkotrafiğin yarattığı güvenlik sorunları, bu tür otoriter söylem ve uygulamaların haklılaştırılmasına zemin hazırlıyor. Macaristan’dan Venezuela’ya, Çin’den Rusya’ya, Meksika’dan Türkiye’ye birçok rejim, iç güvenlikten azınlık haklarına, medyadan internet kullanımına uzanan birçok alanda otoriteyi, karar ve politika yapma mekanizmalarını merkezileştirip, çok sesliliğe balta vurmaya devam ediyor.

Demokrasi endeksleri

Son yıllarda gittikçe yaygınlaşan otoriter eğilim, her sene düzenli olarak dünya çapında belli yöntemlerle ölçüm yaparak demokrasi ve özgürlüklerin düzeyini belirleyen ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlayan endeksler tarafından da açıkça ortaya konuyor. Farklı kuruluş ve STK’ların yürüttüğü araştırmalar sonucunda oluşturulan bu endeksler birbirinden farklı sonuçlara ulaşabiliyorlar. Bunun en önemli belirleyicisi, demokrasinin farklı şekillerde kavramsallaştırması ve ölçümü.⁴² Aşağıdaki bölümde Freedom House, Economist Intelligence Unit ve Polity IV endekslerini ve bunların en son değerlendirmelerini ele alacağız.

Freedom House

Freedom House’un 2015 başında yayınladığı rapor, 2014’te özgürlüklerin önemli ölçüde erozyona uğradığını ifade ediyor.⁴³ Larry Diamond’ın ve daha birçok yazarın eserlerinde olduğu gibi, Türkiye burada da ilk sayfada yer alıyor. Rapora göre, “Rusya, Venezuela, Mısır, Türkiye ve Tayland, Nijerya, Kenya ve Azerbaycan’ın içinde olduğu endişe verici sayıdaki büyük, ekonomik olarak güçlü ya da bölgesel olarak etki sahibi ülke, özgürlükler bağlamında geri adım attı. AB üyesi olan Macaristan da 2010’dan bu yana demokratik standartlarında hızlı bir düşüşe maruz kaldı.” (FH, 2015: 1).

Demokrasinin maksimalist tanımı bağlamında siyasi haklarla temel özgürlükleri içeren toplam yedi temel kategoride demokratik performansı ölçen Freedom House endeksinde, 2014 yılında yedi

hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-25th-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp (Erişim tarihi: 5 Eylül 2015).

40 Ibid.

41 “Democracy Index 2014, Democracy and its discontents”, A report from The Economist Intelligence Unit. January 2015.

42 Demokrasinin kavramsallaştırılması, ölçümü, kullanılan göstergeler arasında var olan korelasyon ve bunun ortaya çıkardığı sorunlara dair tartışma ve eleştiriler için bkz. Munck, G. L. ve J. Verkuilen. 2002. “Conceptualizing and Measuring Democracy, Evaluating Alternative Indices,” Comparative Political Studies, 35 (1).

43 Freedom House 2015.

kategoriden beşinde net düşüş olduğu görülürken, en büyük düşüşün ifade özgürlüğü, sivil toplum ve hukuk devleti kategorilerinde olması dikkat çekiyor. 1-7 arasında konumlanan demokrasi notları üzerinden ülkeler üç grupta toplanıyor: özgür, kısmen özgür ve özgür değil. 2014'te demokrasi karnesi iyileşen ülke sayısı sadece 33 iken, 61 ülkenin demokrasi performansı geriliyor (Freedom House 2015:4). Rapor, kısmen yeni ve endişe verici bir gelişme olarak temel hak ve özgürlükler üzerinde devlet denetiminin, internet iletişiminde kısıtlamaların, eğitim, iş ve seyahat etmeye ilişkin temel özgürlükler bağlamında birçok ülkenin demokrasisinin erozyona uğradığını gösteriyor.

EU'da olduğu gibi, Freedom House bulgularında da, Türkiye'nin demokrasi performansındaki geriye gidişe özel yer ayrılmış. "Kısmen özgür" grubunda yer alan Türkiye'nin notu 2014'de düşüş göstermiştir (siyasi haklarda 3, temel özgürlüklerde 4—yani iki alanda da en yüksek not olan 1'den uzak).

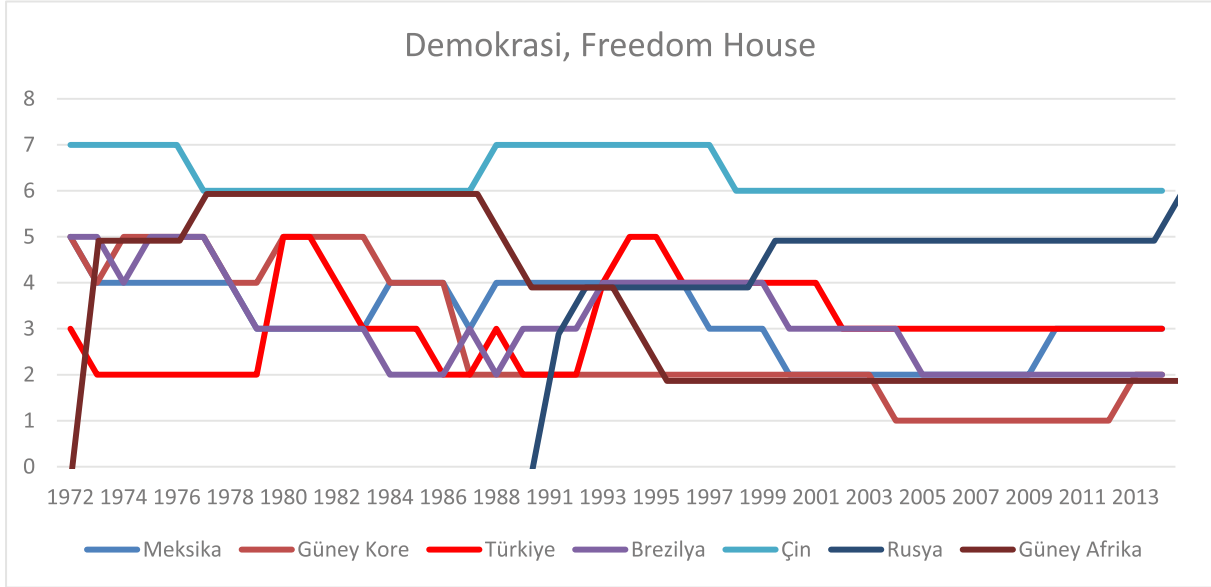
Aşağıdaki tablo 1974 ile 2014 arasında temel özgürlük notlarının seçilmiş ülkelerde değişimini inceliyor. Türkiye'nin notu 1974'de olduğundan daha yüksek, yani daha kötü. Freedom House değerleri, Türkiye'de temel hak ve özgürlüklerde son yıllardaki geriye gidişi gösteriyor. Aynı eğilim Macaristan, Bulgaristan'da da geçerli, ancak onların notları Türkiye'ninkinden çok daha iyi (2). AB'nin 2004 genişlemesiyle eklenen üye ülkelere baktığımızda, ortalamada çok ciddi bir ilerleme görebiliyoruz (1984'de 4'den 2014'de 2'ye). AB'nin 2007 üyelerinde (Bulgaristan ve Romanya) bu değişiklik daha da dikkat çekici (1984'de 7, yani en kötü nottan 2014'de 2'ye). MIST ve BRIC ortalamalarına baktığımızda ise daha sınırlı iyileşmeler gözölüyor. Elbette ki, bu gruplardaki Çin, Rusya, Endonezya'yı dikkate almamız gerekiyor. Diğer bir etkileyici iyileşme performansı da Güney Kore ve Güney Afrika'nın (1984'te 6 ve 5'den 2014'de 2'ye).

Tablo 4 Freedom House temel hak ve özgürlük notları ve yıllar içinde değişimi, 1974-2014

	1974	1984	1994	2004	2014
Türkiye	3	5	5	3	4
Macaristan	6	5	2	1	2
Bulgaristan	7	7	2	1	2
Romanya	7	7	4	3	2
EU 2004	4,25	4	2	1,2	1,2
EU 2007	7	7	3	2	2
EU adaylar	-	-	4,3	2,7	2,5
MIST	4,75	5	4	2,75	3,25
BRICS	4,75	4,25	4,4	3,8	3,8
Brezilya	4	2	4	3	2
Çin	7	6	7	6	6
Hindistan	3	3	4	3	3
Rusya	-	-	4	5	6
Güney Afrika	5	6	3	2	2
Meksika	3	4	4	2	3
Güney Kore	6	5	2	2	2

Kaynak: "Individual Country Ratings and Status, 1972-2014", Freedom House veri tabanı.

Şekil 12 Türkiye ve Akran Grubunda Freedom House Notları Ve Yıllar İçinde Değişimi

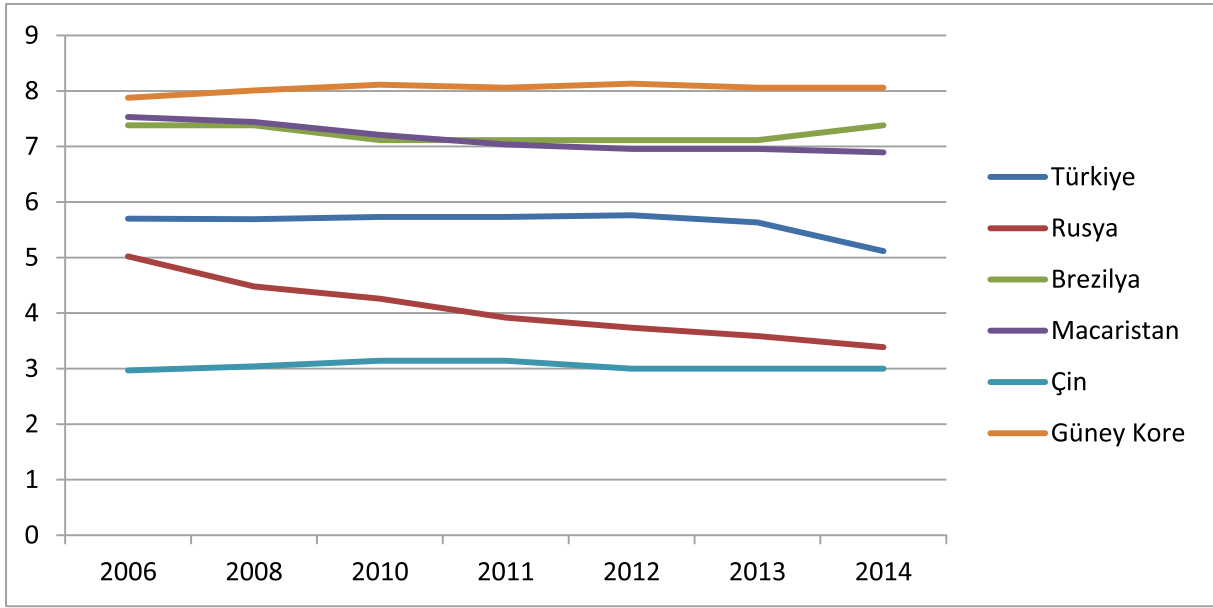
Kaynak: "Individual Country Ratings and Status, 1972-2014", Freedom House veri tabanı.

EIU

Economist dergisine bağlı "The Economist Intelligence Unit" (EIU)'ın her yıl düzenlediği araştırma sonucunda ortaya çıkan Demokrasi Endeksi de demokrasiye ilişkin belirsizliklerle açmazların devam ettiğinin altını çiziyor. EIU Endeksi ülkelerin demokratik performanslarını beş kategoride sınıflandırıyor: seçim süreci ve çoğulculuk; temel hak ve özgürlükler; hükümetin işleyişi; siyasi katılım; ve siyasi kültür. Değerlendirme beş kategori için hazırlanan toplam 60 gösterge üzerinden yapılıyor ve bunların sonucunda ülkelerin demokrasi düzeyleri 0 ile 10 arasında bir değerle konumlandırılıyor. Toplam 165 ülke ve 2 bölgeyi kapsayan değerlendirme sonucunda ülkeler "tam demokrasiler" (8-10), "kusurlu demokrasiler" (6-7.9), "melez rejimler" (4-5.9) ve "otoriter rejimler" (0-3.9) olmak üzere dört grupta toplanıyor (bu grupların içinde de belirgin farklılıklar bulunabiliyor; örneğin, ABD'nin tam demokrasi grubunda olmasına rağmen, bu grubun en düşük demokrasi performansına sahip olması gibi).

EIU araştırmasının bulgularına göre, dünya nüfusunun üçte birinden fazlası (bu da 2,6 milyarlık bir nüfusa denk geliyor) hala otoriter rejimler tarafından yönetiliyor; dünya nüfusunun sadece yüzde 12,5'u (toplam 24 ülke) "tam demokrasi"lerde yaşarken, yüzde 35,5 (52 ülke) kusurlu demokrasi, yüzde 14,4 (ülkemizin de içinde bulunduğu 39 ülke) melez, yüzde 37,6 (52 ülke) ise otoriter rejimle yönetiliyor. EIU endeksi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin dünyanın en baskıcı rejimlerine sahip olduğunu, bu bölgedeki 20 ülkenin 12'sinin otoriter olarak sınıflandırıldığını, "Arap Baharı" diye tabir edilen demokratikleşme sürecinin yerini kısa sürede otoriter rejimlere bıraktığını belirtirken, son yıllarda sadece Tunus'ta demokratikleşmeye ilişkin olumlu adımlar atıldığını öne sürüyor.

Şekil 13 Türkiye ve Akran Grubunda Economist Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Notları Ve Yıllar İçinde Değişimi

Kaynak: "Democracy Index 2014, Democracy and its discontents", A report from The Economist Intelligence Unit. January 2015.

Türkiye, EIU endeksi bulgularına göre "melez rejim" kategorisinde. Bu endekste (2014 itibarıyla) aldığı skor 5,12 ve dünyada sıralaması Lübnan'la birlikte—98. Kırgızistan, Uganda ve Kenya'dan hemen sonra gelen Türkiye'yi Venezuela ve Liberya izliyor. Türkiye demokrasisinin EIU'nin beş kategorisi içindeki en düşük notu temel hak ve özgürlükler dersinden geliyor: 3,53. 2015'in başında yayınlanan 2014 Demokrasi Raporu'nda Meksika, Rusya, Türkiye gibi son yıllarda dünya sıralamasında daha da gerilere düşen birkaç ülkeye özel yer ayrılmış durumda. EIU bulgularına göre, son bir yılda, sadece Libya ve Tayland'ın demokrasi notları Türkiye'ninkinden daha hızlı düşüş göstermiştir.⁴⁴ Rapor, Türkiye'nin demokrasi karnesi üzerinden otoriter rejime dönüşme riskini epey az görüyor olsa da, son yıllarda kusurlu demokrasi kategorisinden melez rejim kategorisine "düşmüş" olmak hayli endişe uyandırıcı bir süreç olarak yorumluyor.

Polity IV

Her yıl Center for Systemic Peace tarafından uygulanan "Polity IV" Endeksi, diğer iki endeksten biraz daha farklı. Türkiye bu endekste demokrasi olarak görünüyor. Akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılan bu endekste ülkeler, farklı kriterler üzerinden aldıkları notlara göre üç gruba ayrılıyorlar: demokrasiler, anokrasiler⁴⁵ ve otokrasiler. Bu geniş sınıflandırmanın altında, icra üzerindeki kontroller, siyasi rekabetin koşulları, siyasi kurum ve süreçlerin demokratik performansını ayrı ayrı ölçen göstergeler yer alıyor. Polity IV'un notlandırması, EIU'a daha yakın, yani notlarla demokratik performans doğru orantılı. Ancak, en düşük not -10, en yüksek not +10. Polity IV'un notlama sistemi aşağıda görülebilir.

	En düşük değer	En yüksek değer
Demokrasi	6	10
Anokrasi	-5	5
Otokrasi	-10	-6

44 Economist Intelligence Unit 2015. "Democracy Index 2014: Democracy and its discontents".

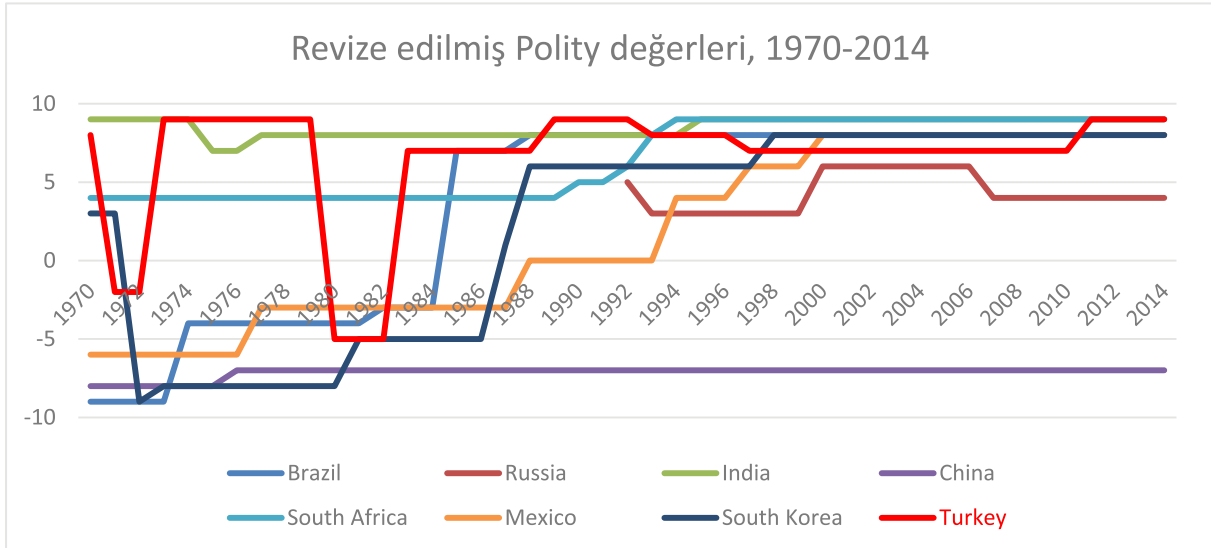
45 Polity IV'da anokrasi grubu, siyasi istikrarsızlık ve genel olarak yönetime dair etkinsizlikler dolayısıyla, hem demokratik hem otokratik özellik ve pratikler barındıran rejimler olarak tanımlanıyor.

Polity IV Endeksinde, Avustralya, İsveç gibi, siyasi rekabetin, katılımın, icra üzerindeki kontrolleri de içeren kuvvetler ayrılığının tamamen kurumsallaştığı ülkelerin notu +10. Türkiye, Endonezya, Bolivya gibi seçilmiş hükümetleri olmakla birlikte siyasi rekabet, katılım, hukuk devleti gibi birçok kategoride kurumsallaşamamış, ya da demokratik olmayan biçimde kurumsallaşmış ülkelerin notu genel olarak 6-8 arasında. Yani, mükemmel olmamakla birlikte demokratik addediliyorlar. Her ne kadar Polity IV bulgularında Türkiye demokratik olarak görünse de, "devletin kırılganlığı" diye tanımlanan kategoride-- düşük kırılabilirlik düzeyiyle yer alıyor. Aynı zamanda, 2014'te toprakları dahilinde silahlı çatışma yaşanan 23 ülkeden biri.

Polity IV'un kavramsallaştırmasına göre, anokrasiler de oldukça geniş bir aralık, Meksika ve Tayvan gibi birçok ülke yukarıda özetlediğimiz nitelikler bağlamında anokrasi olarak sınıflandırılıyor. Bunların ortak özelliklerinden biri, ülke toprakları içinde silahlı çatışmanın varlığı. Polity IV 2013 itibarıyla, dört ülkeyi tamamen kurumsallaşmış otokrasi olarak (yani -10) tanımlıyor, Bahreyn, Kuzey Kore, Saudi Arabistan ve Kuveyt.

Genel olarak Polity IV, küresel ölçekte demokrasinin gidişatı hakkında diğer endekslerden çok daha "iyimser" bir değerlendirme yapıyor. Bu endeksin bulgularına göre, 1946'da toplam 71 ülkeden sadece 20'si demokrasi (32 anokrasi, 19 otokrasi), 2013'de 167 ülkeden 94'ü demokrasi (53 anokrasi, 20 otokrasi). Ancak, Polity IV, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından sayıları artan anokrasilere de dikkat çekerken, anokrasilerde rejim istikrarsızlığının ortak özellik olduğuna, anokrasilerin yarısından fazlasında her beş senede bir rejim değişikliği yaşandığını öne sürüyor. Ayrıca, anokrasilerin silahlı mücadeleye, demokrasi ve otokrasilerden çok daha yatkın olduklarını ifade ediyor. Polity IV'un önemli bir argümanı, küreselleşme çağında özellikle anokrasilerin gittikçe istikrarsızlaştığı, küreselleşmeye entegre olma ve yönetimle ilgili sorunların toplumsal çatışmayı körüklediği.

Şekil 14 Türkiye ve Akran Grubunda Polity IV Demokrasi Notları ve Yıllar İçinde Değişimi

Kaynak: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>

Ekonomik gelişme-demokrasi ilişkisi: Modernleşme kuramı ve kurumsalcı yaklaşım

Modernleşme kuramı ve ekonomik gelişme-demokrasi ilişkisi

Demokratikleşme sürecine eşzamanlı olarak ilgili yazında demokratikleşme-iktisadi liberalleşme, ya da demokrasi-iktisadi gelişme ilişkileri yoğun biçimde tartışılmaya başlandı. Uzun yıllar akademik yazının yanı sıra, ulusal ve uluslararası siyasi çevrelerde baskın olan görüş, 1950-1960'lı yıllarda ortaya atılan modernleşme kuramı ve onun öngörüleriydi. Modernleşme kuramının en önemli savlarından biri,

ekonomik gelişmenin siyasi gelişmeyi, yani özellikle demokratikleşmeyi öncellediği idi. Yani, belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşılmadan demokratikleşmeyi beklemek imkansızdı, zira demokrasinin koşulları gerçekleşmeden demokratikleşme beklenemezdi. Modern siyaset biliminin en iyi bilinen eserlerinden biri olan Seymour Lipset'in 1959 tarihli "Demokrasinin Toplumsal Önkoşulları" kitabı bu kuramın neredeyse kutsal kitabı haline gelmişti.⁴⁶ Bu kitabın akabinde, hem modernleşme kuramını destekleyen, hem de bazı savlarını sorgulayan belki binlerce eser ortaya çıktı. Örnek olarak, Przeworski ve Limongi (1997) ekonomik gelişmenin demokratikleşmeyi değil, demokrasilerin sürdürülebilirliğini sağladığını öne sürerken, Boix ve Stokes (2003) daha geniş bir veri seti kullanarak, 19. yüzyıldan bu yana ekonomik gelişmenin demokratikleşmenin arkasındaki temel dinamik olduğunu, ancak, gelir dağılımının kısmen daha eşit olduğu ülkelerde demokratikleşmenin daha olası olduğunu iddia ediyor.

Kurumsalcı yaklaşım ve ekonomik gelişme-demokrasi ilişkisi

Modernleşme kuramı ve onun merkezindeki ekonomik gelişmenin demokrasi için önkoşul olduğu savı, temel olarak "oyunun kurallarına," yani kurumlara odaklanan kurumsalcı yaklaşım tarafından sarsıldı. Öncelikle kurumların ekonomik gelişme için ne denli belirleyici olduğunu ortaya koyan bu yaklaşım, tarihsel olarak farklı ekonomik kurumların farklı gelişme düzeylerini beraberinde getirdiğini çeşitli ampirik örneklerle gösterirken, ekonomik kurumların yanı sıra, siyasi kurum ve süreçleri de mercek altına almaya başladı.⁴⁷ Ekonomik gelişme-demokrasi ilişkisini yeni bir gözle irdeleyen kurumsalcı yaklaşım, nedensellik ilişkisindeki okların yerini değiştirerek, iktisadi gelişmenin demokrasinin koşulu değil, sonucu olduğunu iddia ediyor. Dolayısıyla, modernleşme kuramının savlarının aksine, iktisadi gelişme için demokratik kurumların gerekliliğini öne sürüyor.⁴⁸

Siyasi kurumlarla, ekonomik kurumlar ve ekonomik gelişme arasında analitik bir ilişki kuran Acemoğlu ve Robinson (2006, 2008, 2012), demokrasinin ekonomik gelişmeyi öncelediğini öne sürüyor. Kurumsal değişiklikler için siyasi çatışmanın gerekliliğine dikkat çeken Acemoğlu & Robinson (AR), önce çatışmanın siyasi kurumların reformuna ön ayak olduğunu, bunun da iktisadi kurumların reformuna yol açtığını ileri sürüyor. AR'nin sınıflandırmasına göre, küçük bir elit grubun gücü elinde tutmasına olanak veren kurumlar "dışlayıcı" (extractive), çoğulcu ve yeterince merkezileşmiş kurumlar ise "kapsayıcı" (inclusive) (Acemoğlu & Robinson 2012: 43). Dışlayıcı siyasi kurumlar, dışlayıcı iktisadi kurumların inşa edilmesini beraberinde getirirken, küçük bir elit grubun siyasi egemenliğini konsolide edilmesini sağlayarak servet ve siyasi gücün aynı grubun elinde yeniden üretilmesine zemin hazırlıyor (Acemoğlu & Robinson 2012: 81). AR'ye göre, bu kısır döngüden çıkış, kaynakların eşitsiz dağıtılmasını sağlayan bir küçük bir elit grubun elinde bulunan siyasi gücü, başka grupların ele geçirmeye çalışması. AR'nin yaklaşımında, bu tür bir güç mücadelesi, dışlayıcı kurumlardan kapsayıcı kurumlara geçişi tetikleyebilecek tek dinamik. Bir nevi, siyasi kurumların demokratikleşmesi, ekonomik kurumların güçlenmesini beraberinde getirirken, piyasalara giriş engellerinin en aza indirgenmesi üzerinden kaynak dağılımını etkiliyor, bu da hem ekonomik gelişmeyi hızlandırıyor, hem de demokratik mekanizmaların yeniden üretilmesine ve konsolide edilmesine olanak veriyor.

Farklı ekonomik kurumların gelişme üzerinde ayrışan etkisini inceleyen kurumsalcı yaklaşımın mülkiyet haklarının korunmasının yanı sıra dikkat çektiği en önemli kurum, siyasi karar vericiler üzerindeki sınırlamalar. Bu sınırlamalar sayesinde olası ekonomik gelişmeye ket vuracak oportünist davranışların engelleneceğini öngören çalışmalar, tarihsel olarak "güven verici sınırlar" diye addedilen kurumların, belirsizliklerini, eşgüdüm sorunlarını ve işlem maliyetini (transaction cost) azaltmak suretiyle ekonomik gelişmeyi hızlandırdıklarını iddia ediyor.⁴⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz Merkez Bankalarının bağımsızlığı gibi alt-kurumlar, bu üst kurumların farklı alanlardaki uzantılarından bazıları. Gittikçe yaygınlaşan kurumsalcı görüş, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının tarihsel olarak en önemli

46 Lipset 1959.

47 Douglass North'un çalışmaları bu konuda öncü nitelikteydi. Bkz North (1990).

48 Acemoğlu & Robinson—earlier work.

49 Bkz. North 1981, 1990; North ve Weingast 1989; Greif, 1997; Levi 1988.

belirleyicisinin kurumlar olduğunu öne sürerken, hukuk devleti ve garanti altına aldığı haklar bütünü, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi iyi yönetim ilkelerini hayata geçiren kurumların gelişmiş ülkelerde hem yasal hem de fiili olarak daha yerleşik olduğunu belirtiyor. Bu yaklaşım ayrıca, devlet-toplum, özellikle de devlet ve iş dünyası arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlayan kurumların ekonomik gelişmeye ve büyümenin sürdürülebilirliğine katkısını vurguluyor.⁵⁰

Küreselleşme ve “demokrasi açmazı”

Rodrik (2011)'e bakılırsa, demokrasi, küreselleşme sürecine, özellikle küreselleşmenin belli bazı dinamiklerine entegre olan tüm ülkelerde tehdit altında. Nitekim, günümüzde yaygın olan dinamikleri bağlamında küreselleşme çok önemli bir paradoks yaratıyor, o da ya demokrasiden, ya da özerk ekonomi politikasından fedakarlık yapmayı zorunlu kılıyor olması. Rodrik'e göre, derinleşmiş iktisadi entegrasyon (ki Rodrik, son otuz yılda finansallaşmanın egemen olduğu bu sürece “hiper-küreselleşme” adını veriyor), ülkelerin kendi özgür iradeleriyle ekonomi politikalarını belirleyip, aynı zamanda demokratik olmalarını imkansız hale getiriyor. Rodrik'in 1960'ların Mundel-Fleming kuramına atıfla “imkansız üçleme” olarak nitelendirdiği bu süreç, özellikle sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin yarattığı sonuçlardan biri.⁵¹ Rodrik'e göre, bunun doğrudan sonucu, ulus-devletin temel özelliklerinden birinin, yani bağımsız karar verme sürecinin sekteye uğraması. Dolayısıyla, aşırı-küreselleşme, ulusal egemenlik ve demokratik siyasetin bir arada bulunması imkansız, bunlardan en az birinden feragat etmek gerekiyor. Yani, küreselleşmenin tüm dinamiklerine entegre olmayı kabul ediyorsanız, ya bağımsız karar vermekten, ya da demokrasinizden vazgeçeceksiniz. Rodrik, argümanında ülke ya da gelişmişlik düzeyi sınırlaması yapmıyor, yani söz konusu paradoks tüm ülkeler için geçerli. Ancak, bu paradoks, küreselleşmeye ivmesi yüksek bir hızla entegre olan gelişmekte olan ülkeleri daha çok etkiliyor.⁵²

20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren orta gelirli ülkelerde büyük dönüşümler yaşandı. Piyasaların liberalleşmesine paralel olarak demokratikleşme sürecini de başlatan bu ülkeler hızla küresel piyasalara entegre olurken, küreselleşmeye dahil olma biçimleri, olası krizlerden ne derece ve nasıl etkilenenlerini belirledi. Bu süreçte, derin ekonomik krizler atlatan ülkelerde önemli bir bölümü (özellikle üst-orta gelir grubunda bulunanlar), krizlerden ders çıkarıp daha sağlıklı piyasa yönetim yöntemlerini uygulamaya koydular. Ancak, 2008 küresel finansal krizi ve Avro krizi, bu ülkelerin kısmen bağımlı oldukları gelişmiş ülkelerin piyasalarını sarsınca, bu ülkeler 2000'li yılların başlarında yakaladıkları büyüme performansını artık tutturamamaya başladılar. Son on yıl içinde yıldız oyuncu haline gelen ülkelerden çoğu kırılancıklarıyla anılmaya başladı.

Reform sürecinin başlangıcında, üst-orta gelir grubundaki birçok ülkenin bu “ikili dönüşüm” süreci sonrasında yüksek gelir seviyesine ulaşacağı ve demokratikleşeceğine dair büyük umutlar var iken, bu grup içinde pek az sayıda ülke bu hedeflere ulaşabildi. Zira, pek çoğu orta gelir ve vasat demokrasi çıkmazına düştü. Başlangıçta var olduğu düşünülen demokratikleşme gayretine rağmen, pek çok ülke yarı yolda tökezledi, bazıları ise otoriter rejimlerine geri döndü. Genel bir eğilim olarak orta gelirli ülkelerde demokratikleşme sürecinin doğrusal bir süreç olmadığı ve sıklıkla gelgitleri içinde barındırdığı anlaşıldı.

2008'den beri etkisini sürdüren ekonomik krizler, sadece ekonomik göstergeleri etkilemekle kalmadı. Aynı zamanda siyasi rejimlerin karakteristiklerini de belirgin biçimde etkiledi. Birçok ülkede demokrasinin erozyona uğramasına yolaçan (ya da en azından bunun için alan yaratan) kriz konjonktürü, güvenlik sorunlarının da yoğunlaşmasıyla birlikte, demokrasiye karşı tavır alan liderlerin otoriterleşen söylem ve uygulamalarına adeta uygun zemin hazırladı.

50 Bu görüş ve çalışmalar hakkında daha fazla bilgi için Özel 2011 ve 2014.

51 Mundell (1963) ve Fleming (1962)'in ortaya koyduğu ve yaygın olarak “imkansız üçleme” ya da “kutsal olmayan üçleme” olarak bilinen bu paradoks, sabit döviz kurları, serbest sermaye hareketleri ve bağımsız bir para politikasının hep birlikte var olamayacağını, bunlardan sadece ikisinin eş zamanlı olarak uygulanabileceğini öne sürüyordu. Bu koşullardan özellikle sabit döviz kurları, kapitalist batı bloğunda 1970'lere kadar uygulanan Bretton Woods sistemi idi. Nitekim, bu sistem bağlamında sermaye hareketleri sınırlıydı.

52 Bu konuda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklar için bkz. Mosley 2000 ve 2005.

Bütün bunların sonucu olarak, pek çok ülkede orta gelir tuzağı ile demokrasi açmazı adeta yanyana gidiyor. Bu tuzak ve açmazlardan yakın zamanlarda kurtulmuş benzer ülkelerin bize gösterdiği birkaç şey var. Beşeri sermayenin geliştirilmesi her iki tuzaktan kurtulmak için çok önemli. Zira, eğitimin milli gelire, üretimin kalitesine, ihracatın çeşitlendirilmesine, yabancı yatırımın miktar ve kalitesine etkisinin yanısıra, önemli bir rolü daha var. O da, demokratikleşme talebiyle konsolidasyona etkisi.

Sivil toplumun bu tuzaklardan kurtulmaya ilişkin rolü de çok büyük önem arz ediyor. Yakın tarih, birçok örnekte kendi içinde eşgüdümü başarmış ve siyasi ve bürokratik oyuncularla eşgüdüm kurmaya hazır sivil toplum örgütlerinin tuzaklardan atlama sürecinde toplumsal önderlik yapabildiklerini bize gösteriyor. Önümüzdeki yıllarda, Türkiye'nin de dahil olduğu orta gelirli ülkeleri bekleyen en önemli sınav, vasat eğitim, vasat büyüme, vasat demokrasi çıkmazından kurtulmak olacak.

3. TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ VE KURUMSALLAŞMA: DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Raporumuzun bir önceki bölümünde tartışıldığı üzere demokrasinin pekişmesi, kaliteli bir demokratik sistemin hayata geçirilmesi konusunda dünya çapında birçok ülkede sorunlar yaşanmaktadır. Bu bölümde küresel ölçekte yapmış olduğumuz çözümlemeyi akılda tutarak odak noktamızı Türkiye’de demokrasinin gelişimi sorusuna yönlendireceğiz. Bunu yaparken, ağırlıklı olarak, bu raporda kullandığımız demokrasi anlayışının kurumsallaşma yönü üzerinde duracağız. Demokrasinin kurumsal anlamda gelişmesinin tarihsel bir özetini verdikten sonra çözümlememiz bugün üzerine yoğunlaşacaktır.

Demokrasinin kurumsal anlamda gelişmesi bir taraftan iktidarın gücünü anayasal zeminde sınırlandırılırken diğer taraftan bu sınırlandırmanın temel kıstası olarak bireysel hak ve özgürlüklerin hukuk temelinde korunmasını gerekli kılar. İktidarın gücü-haklar ve özgürlüklerin korunması ekseninde demokrasinin kurumsal anlamda gelişmesini çözümleyecek temel zemindir. En genel anlamda, eğer iktidarın gücü haklar ve özgürlüklere karşı belirleyici ise bu tür sistemlere totaliter sistemler; iktidarın gücü bireysel hak ve özgürlükleri sınırlayıcı nitelikteyse bu tür sistemlere otoriter sistemler; eğer bireysel hak ve özgürlükler devlet iktidarının sınırlanmasında temel kıstassa bu tür sistemlere demokratik sistemler diyoruz. Güçler ayrımı, hukukun üstünlüğü, bağımsızlığı ve tarafsızlığı, seçim sistemleri, siyasi partiler kanunu, sivil toplumun gelişmesi ile ilgili düzenlemeler, eşit vatandaşlık uygulamaları, hak ve özgürlüklerin korunmasıyla ilgili düzenlemeler vb. normlar demokrasinin kurumsal gelişmesiyle ilgili ipuçları vermektedir. Bu alanlarda, kurumsal norm ve düzenlemelerin haklar ve özgürlükleri ne derece koruduğu o ülkedeki demokrasinin ne kadar geliştiği ve pekiştiğini gösterir. Bu bölümde, bu anlayış içinde Türkiye’deki demokrasinin kurumsal gelişimi sorusuna yanıt arayacağız.

Türkiye’de genel olarak 19. Yüzyılın başlarından itibaren modernleşme ve batılılaşma ile hemen hemen eş zamanlı ilerlemiş olan bu süreci 1950 yılında demokrasiye geçiş izlemiş olsa da demokratik sistem sık sık kesintiye uğramıştır. İçinde olduğumuz dönemde de Türkiye’de tamamen katılımcı ve rekabetçi bir sistemin var olduğunu söylemek zordur. Çok partili bir siyasal sistemin 1983 yılından beri devam etmekte olmasına rağmen partiler arasında gerçek bir rekabetin sağlanması için bazı kişisel hakların sağlanması zorunludur. Özellikle basın özgürlüğünü de içine alan düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü alanında yaşanan sorunlar ise Türkiye’deki sistemi demokrasiden uzaklaştıran olgulardır (Freedom House, Freedom of Press 2015; Reporters without Borders, Basın Özgürlüğü Endeksi 2014; Özbudun 2014). 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimlerinden önceki seçim çalışmalarında partilerin ve parti çalışanlarının şiddet içeren çok sayıda saldırıya maruz kalmaları, bilhassa Halkın Demokratik Partisi’nin (HDP) hedef alınması demokrasinin işleyişi konusunda endişe yaratan başka bir gelişmedir.⁵³

Yaklaşık iki yüzyıldır demokratik sisteminin temellerinin atılmaya başlandığı, yarım yüzyılı aşkın bir süre önce demokrasiye geçişi yaşamış bir ülkede niye hala demokratik bir yönetim sağlanamamaktadır? Bu soruya bu rapor ile cevap vermek mümkün olmasa da Türkiye demokrasi tarihini kısa bir şekilde özetlerken altta yatan temel soru bu olacaktır. Örneğin 2014 yılı kişi başı gayrisafi milli hasılası 1630 Amerikan doları olan Hindistan (Dünya Bankası, World Development Indicators) ya da ancak Soğuk Savaş bittikten sonra demokrasiye geçiş yaşamış Polonya sorunlu da olsa demokratik bir sistem kurabilmişken neden Türkiye’de demokrasi pekiştirilememiştir de Arjantin, Macaristan, Venezuela gibi demokratik alanda gelgitler yaşayan ülkeler grubuna ait olmuştur?

Türkiye’deki demokrasi tarihine baktığımızda demokrasinin kurumsallaşması ile ilgili yaşanan sorunlar öne çıkmaktadır. Siyasi kurumlarda sıkça yaşanan değişiklikler ve siyasi aktörlerin yeni kurumlara uyum sağlamasında yaşanan zorluklar kurumsallaşmanın önünde yer alan önemli engeller olarak görülmektedir. Resmi devlet kurumlarının nasıl organize edildiği tabii demokrasinin işleyişi açısından önemlidir ama

53 Sözeri, Efe Kerem. Saldırıya uğrayan seçim çalışmaları veri seti #Seçim2015

Türkiye'nin demokrasi tarihi bize göstermektedir ki toplum içindeki değişik grupların siyasi sisteme katılımının artması, siyasi gruplar arasında gerçek bir rekabetin yaşanması için devlet dışında organize olan siyasi partiler ve sivil toplum kurumları da yöneticilerin hesap verilebilirliğinin gelişmesine katkıda bulunmalıdırlar.

Raporumuz ileriki bölümlerde bu sorunların giderilmesi ya da hafifletilmesi yönünde Avrupa Birliği'nin rolünü irdelleyecek, siyasetçileri bilhassa seçimler yoluyla denetleyecek olan toplumda da zihniyet değişiminin yaşanmasının önemini vurgulayacaktır.

3.1. Demokrasinin Temelleri

Türkiye'de modernleşme, batılılaşma ve merkezi devleti kuvvetlendirme çabası bir arada ilerlemiş (Tanör 1992), bu süreçte yönetimde yapılan değişiklikler sorunlu da olsa demokratik bir sisteme geçişin ilk aşamalarını oluşturmuşlardır.

Türkiye'de modernleşmeyi ya da anayasal gelişmeleri çalışan bazı yazarlar III. Selim zamanında uygulamaya konan ve Nizam-ı Cedit olarak adlandırılan reform programı ile analize başlarken (Tanör 1992, Findley 1980), bazı araştırmacılar daha gerilere 18. Yüzyılın başlarına gitmişler (Berkas 1973), diğerleri ise 1808 yılında imzalan Sened-i İttifak'ı kritik bir gelişme olarak kabul etmişlerdir (Gözler 2000).

Devletin iktidarının sınırlandırılması açısından önemli bir rol oynayan Sened-i İttifak demokrasinin Türkiye'deki tarihsel gelişimini inceleyen bir rapora başlamak açısından uygun olacaktır. Taşrada ayanların fiili olarak güçlenmesi sonucunda merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla yapılan bir toplantı sonucu imzalanmış olsa da bu yazılı belgenin "sadrızamın keyfi eylemlerinin önlenmesini" (Gözler 2000, 6) de içerdiği için belgeyi onaylayan padişahın (monarkın) da yönetiminin sınırlandırılmış olduğu söylenebilir. Toplumun devlete karşı korunması açısından da belgenin içeriği önemlidir çünkü ayanlar "vergilerin ezici olmamasına" dikkat edecektir (Tanör 1992, 45). Sened-i İttifak hakkında "feodal" güçleri kuvvetlendirdiği düşüncesiyle olumsuz görüşler de bulunmaktadır (Soysal 1997). Yazılı bir belge olarak önemli değişiklikler içerdiği için kritik olsa da uygulamada yönetime pek etkisi olamamıştır. Senedin olduğu toplantıyı hazırlayan ve senedi imzalayan sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi, senette imzası bulunmayan taşra hanedanlarının isyanları ve daha sonra gelen hiçbir sadrazamın senedi imzalamaması belgenin koşullarının uygulanmasına imkan bırakmamıştır.

Modernleşme, merkezi devleti güçlendirme çabaları ve batılılaşma II. Mahmut döneminde devam etmiş, demokrasinin temellerinin oluşturulması açısından çok önemli bir gelişme de Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839'da ilan edilmesi olmuştur. İlan edilmesinde Avrupa devletlerinin etkisine kısmen bağlı olarak yine uygulamada sorunlar yaşansa da, Tanzimat kişilere hak ve özgürlükler tanınması, devlet iktidarının sınırlandırılması konularında çok önemli yenilikler getirmiştir. Gözler (2000) bu yenilikleri yedi ana başlık altında toplamıştır (sayfa 13): mali güce göre vergi, devlet harcamalarında kanunilik, asker almada adalet, ceza yargılanmasına ait güvenceler, can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı ve mülkiyet hakkı. Yönetimde görev alan kişiler de dahil olmak üzere padişah dışında herkesin kul statüsünde bulunduğu, dolayısıyla herkesin keyfilik ile karşı karşıya olduğu eski döneme (Tanör 1992) göre bu yeni ilkeler büyük değişiklikler içermektedir. Gözler'in (2000) tartışmasında pek öne çıkmayan, Tanzimat döneminde yönetimle ilgili yapılan bir başka önemli yenilik de iki farklı kademede (sancak merkezi ve kaza) seçimle oluşan taşra meclislerinin kurulmasıdır (Tanör 1992). Müslüman olmayan kişilerin de seçime katılabilmesi demokratik açıdan önemli olsa da seçmen çok küçük, mülk sahibi bir gruptan oluşmaktaydı. Hak ve özgürlükler içeren, devlet üzerinde sınırlamalar getiren yazılı bir belge olması dışında Tanzimat'ın siyasi yaşama olan en büyük etkisi yönetilenler arasında politik beklentileri değiştirmek (yükseltmek) ve politik katılımı arttırmak olmuştur. Birey düşüncesi de toplumda etkili olmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay 2014). Tanzimat'ın ilanını diğer reform fermanları ve 1856 yılında Islahat Fermanı izlemiştir. İngiliz ve Fransız'ların baskısı Islahat Fermanı'nın ilanında etkili olmuştur. Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı'yı desteklemeleri söz sahibi olmalarını sağlamıştır (Tanör 1992). Ferman, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlaması açısından önemlidir.

Günümüzdeki demokrasi uygulamalarında temsiliyet önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de merkezi yönetimde seçime dayalı temsiliyet ise yine sorunlu olsa da ilk kez 1876 yılında Kanun-u Esasi’nin kabulü ile gerçekleşmiştir. İki kanatlı oluşturulan yasama organının ancak birisinin üyelerinin seçim yoluyla göreve gelmesi kabul edilmiştir. Bazı yazarlar tarafından farklı görüşler öne sürülmüş olsa da (Gözler (2000) tarafından belirtildiği üzere Okandan (1957)) genel kaniya göre Osmanlı’nın ilk anayasası olan Kanun-u Esasi önceki fermanlara benzer bir şekilde temel hak ve özgürlükleri tanımladığı gibi devletin organlarının kuruluş ve işleyiş şekillerini de belirlemiştir. Ayrıca üst yasa özelliği de taşımaktadır. Anayasa değişikliklerinin ancak iki yasama organının da üye tam sayılarının üçte iki çoğunluğunun kabulü ile gerçekleşmesi ön görülmüştür. Yerel demokrasi açısından İstanbul ve taşrada kurulacak belediyelerin seçimle oluşan meclisler tarafından yönetilmesi ilkesinin kabul edilmesi önemlidir. Belediye başkanın meclis üyeleri arasından hükümetçe atanması benimsenmiştir (Ünal 2015). Bu açılardan Meşrutiyet tabii ki bazı olumlu demokratik gelişmeler getirmişse de sadece yasal düzenlemelere bakıldığında bile çok önemli eksiklikler ve sorunlar da vardır. En önemlisi Padişah yürütme organının üyelerini “seçer, atar ve gerektiğinde azleder” (Tanör 1992, 136). Heyet-i Vükela ki bakanlar kurulu olarak da düşünülebilir, seçilen üyelerden oluşan meclise karşı sorumlu değildir (Gözler 2000) ve bazı konuların görüşülmesi için padişahın izin alması gereklidir (Tanör 1992). Yasama organlarının da yetkileri son derece kısıtlıdır. Yasa önerisinde bulunmak için padişahın izin almaları gerekmektedir ve padişah mutlak veto yetkisine sahiptir (Tanör 1992). Ayrıca padişah meclisi fesih yetkisine de sahipti ve zaten bir sene bile dolmadan 14 Şubat 1878’de meclis “tatil” edildi. Kanun-u Esasi’nin mebusluk süresini dört yıl olarak belirlemesine karşın birinci yılın sonunda seçimlerin yenilenmesi gibi demokratik ilkelerle hiçbir şekilde bağdaşmayan bir durum da yaşanmıştır. Zaten arkasında burjuvanın talebi gibi toplumsal bir itici güç bulunmayan meşrutiyetin ilanı Hanioğlu’na (2014) göre Osmanlı aydınları tarafından “devleti kurtarmak” amacı ile de desteklenmiştir (sayfa 343).

Aydınlar arasında özgürlük, laiklik, daha önce de bahsettiğimiz gibi bireye önem verme gibi düşünceler tabii batılılaşma ve modernleşme sürecine paralel olarak önem kazanmaktaydı. Bu da II. Abdülhamit’in baskıcı rejimine karşı oluşan muhalefette kendini gösteriyordu. Ama muhalefet içinde en önemli örgütlenmeye sahip Jön Türkler arasında “devleti kurtarmak” düşüncesi yine de etkili bir rol oynamaktaydı (Tanör 1992, 169). Sohrabi (2011) de zaman içinde liberal düşüncelerin imparatorluğu kurtarma amacı uğruna feda edilmeye başlandığını öne sürmüştür. Temmuz 1908’de Manastır’da çıkan isyan ve Abdülhamit’e karşı yapılan mitinglerin de tetiklemesiyle Kanun-u Esasi yeniden yürürlüğe kondu. Nisan 1909’da çıkan 31 Mart ayaklanmasını takiben ise padişah değiştirilmiş, Ağustos 1909’da kapsamlı anayasa değişiklikleri yapılmış ve padişahın iktidarını gerçekten kısıtlayan bir yönetim şekline geçilmiştir (Tanör 1992, Gözler 2000). Yasama ile ilgili iki önemli değişiklik daha önce bahsettiğimiz iki kısıtlanmanın (kanun teklifi için padişahın izin alma şartı ve padişahın mutlak veto yetkisi) kaldırılması olmuştur. Her ne kadar padişah zorlaştırmacı bir veto yetkisine hala sahipse de meclis üçte iki çoğunlukla vetoyu aşabilecektir (Gözler 2000). Yürütme padişah ve Heyet-i Vükela’ya aittir fakat yeni düzenlemelerle bakanlar kurulu meclise karşı sorumlu olacaktır ve güvenoyu alması gerekmektedir. Başka önemli bir değişiklik de padişahın ödeneklerinin yasaya bağlanmış olmasıdır (Tanör 1992, 193).

Yeni yasal düzenlemeler padişaha karşı temsili organların yönetimdeki güçlerini arttırmış olsa da örgütlü siyasal partiler arasındaki rekabet ancak çok kısa bir zaman için gerçekleşmiştir (Özbudun 2011). Jön Türkler’in kendi içindeki ayrımlar 1908 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bir muhalefet partisi (Osmanlı Ahrar Fırkası) çıkartmış olsa da, İttihat ve Terakki’nin güçlenmesi ile 1911 yılında kurulmuş olan ve İttihat ve Terakki’nin karşısındaki birçok muhalif grubu içinde birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve bu partiyi destekleyen basın baskı altında kalmış, 1912 seçimlerinde çoğunluğu sağlamak için şiddet ve sindirme stratejileri kullanılmaktan kaçınılmamış (Zurcher 2005), 1913’teki Babiali Baskını ile İttihat ve Terakki “filen tek parti haline gelmiştir” (Tanör 1992, 207).

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki en önemli gelişmeler ise tabii Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’da toplanması, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulü, Cumhuriyet’in ilanı ve Hilafetin kaldırılmasıdır. BMM’nin ilk döneminde teorik olarak partiler bulunmasa da Mustafa Kemal yanlısı Birinci Grup ve muhalifi İkinci Grup

arasında siyasal rekabet yaşanmıştır (Özbudun 2011). Birinci Grup'un 197, İkinci Grup'un 118 milletvekili bulunduğu söylenebilir (Frey 1965). 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yine merkezi elit içinden çıkmış, liberal-muhafazakar bir programla kendini Halk Fırkası'ndan ayırmıştır. Kuruluşundan altı ay sonra kapatılması ile ise "CHP'nin tek parti yönetiminin konsolidasyonunu tamamlanmıştır" (Özbudun 2011, 22).

3.2. Demokrasiye Geçiş

Dahl (1971) tarafından öne sürülmüş demokrasi tanımının iki ana ögesi vardır: Katılımcılık ve rekabet. Katılım açısından 1924 yılında kabul edilen Anayasa Peru, Şili gibi ülkelerdeki çağdaşlarına göre daha demokratiktir çünkü seçme hakkı için okuma yazma, eğitim, mal sahipliği gibi şartlar aramamaktadır. 1934 yılında kadınların da seçmen içine katılmasıyla bu boyutta sorun yaşanmasa da tabii demokrasiye asıl engel çok partili bir hayatın olmamasıdır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması çok önemli bir gelişme olsa da 1946 yılında seçimlerde gerçek bir rekabet sağlanamamış, bilhassa açık oy, gizli tasnif yöntemi ve seçimlerin bağımsız yargı tarafından denetlenmiyor olması seçim sonuçları konusunda şüphelerin oluşmasına yol açmıştır. Yönetimin CHP'den DP'ye geçtiği 1950 seçimleri ise asıl olarak Türkiye'de demokrasiye geçişin tarihi olarak belirtilebilir.

Demokratikleşmeyi ne sağlamıştır? Bazı araştırmacılar uluslararası faktörleri öne çıkarırken (Yılmaz 1997, Kara 1992), diğerleri Türkiye'nin değişen sosyo-ekonomik yapısına açıklayıcı rol vermişler (Sunar 1974, Yücekök 1983), bazı yazarlar ise CHP yönetiminin ideolojik ve örgütlenme özellikleri üzerinde durmuşlardır (Özbudun 2000).

Kara (1992)'ya göre 1944 yılında başlayan liberalleşme hareketinin asıl sebebi Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ettiği düşüncesi ve buna karşılık batılı devletlerin desteğini alma çabasıdır. Kara (1992) asıl planlananın "hegemonyacı parti" sistemi – farklı partilerin siyasete katıldığı ama eşit bir rekabetin yaşanmadığı bir sistem – kurmak olduğunu ileri sürmüştür (sayfa 280). Yılmaz (1997) da benzer bir şekilde liberalleşmenin devlet yöneticilerinin oluşturduğu dış politikanın bir aleti olduğu tezini desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üstünde etki kurması Kemalist yönetici grubun siyasi geleceğini de etkileyecekti çünkü Sovyetler'in zamanla kendilerine yakın kişilerin yönetimi ele almalarını sağlamaya çalışmaları çok mümkündü. Dolayısıyla ilk aşamada iç siyasette Sovyetler'in etkisi altında kalabilecek politik kadrolar bastırılmış, ikinci aşamada da ABD önde olmak üzere batının desteği sağlanmaya çalışılmıştır. İki yazar da liberalleşme sürecinin hızlanmasını 1945 ilkbaharında gerçekleşen San Francisco Konferansı'na bağlamıştır. Değişen uluslararası ortamın demokratikleşmeye yol açtığı analizi ise demokratikleşmenin sadece devlet eliti içinde yeni bir siyasi güç dağılımına yol açmaktan ileriye gidemediği sonucunu çıkarmaktadır (Yılmaz 1997). Uluslararası faktörlerin belirleyici olduğu görüşüne ise tüm araştırmacılar katılmamaktadır (Koçak 2010). Örneğin Ahmad'a (1977) göre Amerika'nın asıl ilgilendiği demokrasiden çok bölgede ve ülkede istikrardır. Hükümetin, Amerikan ve İngiliz yöneticileri ile irtibatları sonucunda devlet güçlü olduğu sürece bu ülkelerin Türkiye'deki rejim şekline itiraz etmeyeceklerini düşündüğünü belirtmiştir.

Öne sürülen bir başka görüş ise Türkiye'nin yıllar içinde yapısal değişiklikler geçirdiği, devletçilik politikası sonucunda ticaret ve sanayi burjuvazisinin oluştuğudur (Sunar 1974, Keyder 1987). Sunar (1974) burjuvanın bürokratların gücünü azaltmak, böylelikle kendisini güvenceye almak istediğini iddia etmiştir. Karpat ise sanayileşmenin yarattığı işçi sınıfı ve modern girişimci grup üzerinde durmuş, bu sınıflara ek olarak köylüler arasındaki memnuniyetsizliği azaltma çabasını muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmesine bağlamıştır (1973). Karşı görüşler ise burjuvanın ekonomik (Özbudun 2011) ve siyasi gücünün (Yılmaz 1997) henüz son derece zayıf olduğunu belirtmişlerdir.

Zaten ilk mecliste de görülebilmüş olan elit içindeki farklılaşmanın Ocak 1945'de Meclis'e gelen Toprak Reformu sırasında yeniden ortaya çıktığı, 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle toplumda büyüyen memnuniyetsizliğin muhalefete destek sağladığı görülmektedir. Tek parti hükümetinin otoriter yapısına olan tepki ve daha demokratik bir siyasi sistem talebinin de bilhassa şehirlerde ve "modernleşmiş kırsal bölgelerde" (Özbudun 2011, 33) etkili olmuş olması mümkündür çünkü muhalif görüşlerin açıkça

paylaşılması bu yerlerde daha kolaydır. Her ne kadar demokratikleşme için itici güç toplumdaki gelmesinden gelmesinden Demokrat Parti'ye sosyoekonomik açıdan daha gelişmiş il ve bölgelerde CHP'ye kıyasla yüksek oy çıkmış olması da bu düşünceyi destekleyen bir olgudur (Özbudun 2011, Özbudun 2011 tarafından belirtildiği üzere Fey 1970).

Son olarak ele alacağımız görüş ise tek-parti yönetiminin ideolojik ve örgütlenme yapısına değinmiştir (Özbudun 2000). Uygulamada otoriter olan rejimin hiçbir zaman anti-liberal, topyekün bir ideolojiyle desteklenmediği, partinin büyük halk kitlelerini seferber eden bir örgütlenmeye sahip olmadığı belirtilmiştir. Bu açıklama CHP dönemini Linz'in (2000) tanımlamasını kullanarak totaliter rejimlerden ayırarak da niye tek-parti rejiminin örneğin Meksika ya da Singapur'da olduğu gibi daha uzun sürmediğini ve özellikle bu yıllarda çok partili hayata yönelik bir değişim yaşandığını açıklayamamaktadır.

3.3. Pekiştirilememiş Bir Demokrasi

Belki de demokratikleşmenin özelliklerinden kaynaklanan bir şekilde çok partili dönem çok uzun sürmemiş, 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri darbeyle kesintiye uğramıştır. Bir kere daha 12 Eylül 1980 tarihinde yönetimin doğrudan ordu tarafından devralması şeklinde, 12 Mart 1971'de seçimle oluşan hükümetin "partiler-üstü" hükümetle değiştirilmesine zorlayan muhtıra yoluyla ve 28 Şubat 1997 tarihinde yine seçimler sonucunda oluşmuş hükümetin istifaya zorlanması ile ordunun siyasete müdahalesi demokrasinin Türkiye'de pekişmesini engelleyen faktörlerden biri ya da pekişmediğinin en önemli göstergelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Seçim yoluyla yönetime gelen aktörlerin kararlarına ve uygulamalarına ordu gibi kurumların müdahale etmesinin demokrasi önünde engel oluşturması kadar seçilmiş hükümetlerin de demokratik sistemin çöküşüne ya da zamanla "çürümesine" yol açabildiği dünyada birçok örnekte görülmüştür (Schedler 1998). DP ve AK Parti tarafından kurulan uzun süreli tek parti hükümeti dönemlerinde bilhassa devletin hak ve özgürlüklere müdahalesi ve muhalefetin sınırlandırılması boyutlarında gözlenen sorunlar da Türkiye'de demokrasinin pekişmesi, hatta yaşaması açısından tehlike oluşturmuştur.

Özellikle 70li ve 90lı yıllarda görülen siyasi şiddet, farklı şekillerde de olsa ortaya çıkan terör, şiddet ve teröre karşı yürütülen stratejilerin hak ve özgürlüklere müdahalesi ve yaşanan büyük ekonomik krizler diğer dönemlerin de demokratik kriterler açısından çok da parlak olmadığına göstergesidir. Carothers (2002) demokrasinin "gri" alanında iki tip rejim tanımlamıştır: hünersiz çoğulculuk ve baskın güç siyaseti. Türkiye'deki demokrasi deneyimi sanki bu iki tip gri demokratik rejim arasındaki çalkantılar ve çöküşlerinde yaşanan otoriter dönemlerden oluşuyor gibi görünmektedir.

1950'den bu yana Türkiye'de demokrasinin pekişmesi hatta yaşaması konusunda yaşadığı sorunları ele alırken birçok değişik boyut üzerinde durulabilir. Bu rapor özellikle iki alanda Türkiye'nin 65 yıllık demokrasi ile deneyimini irdedecektir. İlk bölümde ekonomi ve demokrasi arasında ilişkinin tarihsel süreci incelenecek, ikinci bölümde de siyasi kurumsal yapıda yapılan ana değişiklikler özetlenecek ve siyasi yaşam üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

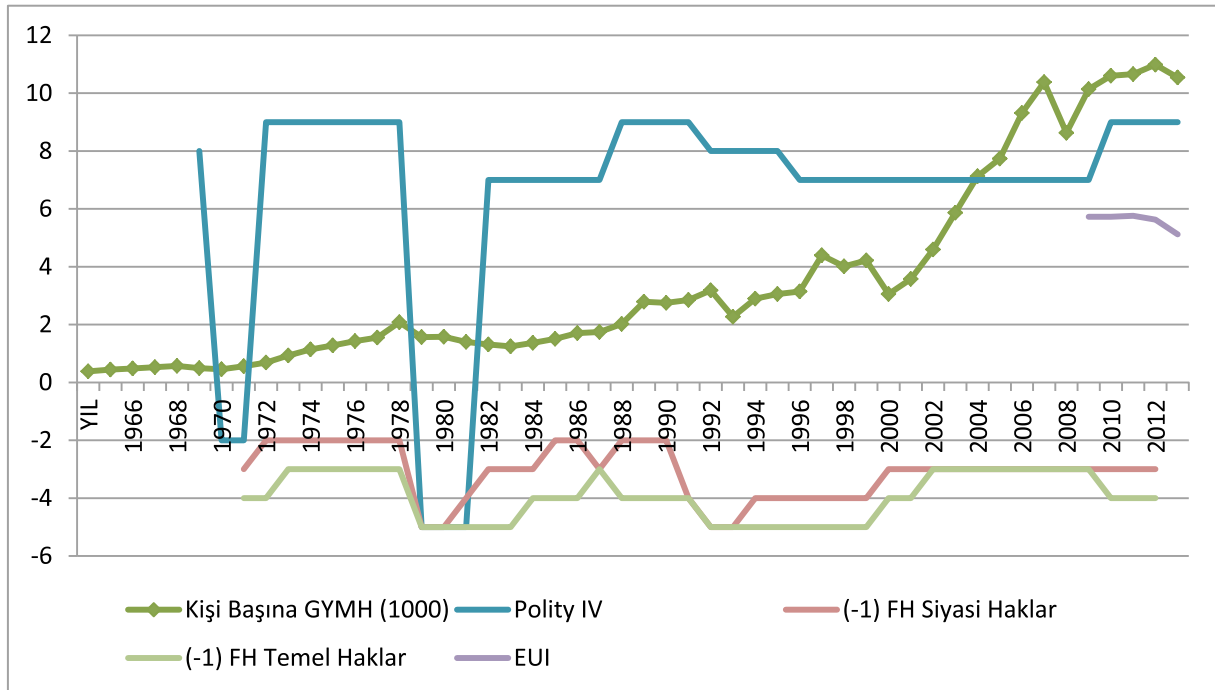
3.4. Ekonomi ve Demokrasi

Ekonomi ve demokrasi arasındaki ilişki çok ilgi çekmektedir. Ama ilişkiyi ampirik olarak araştırmak bir o kadar da zordur çünkü arada iki yönlü bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Prezeworski et. al. 2000). Modernleşme teorisindeki temel görüşe göre ülkelerdeki ekonomik gelişme ile paralel şehirleşme artacak, eğitim seviyesi yükselecek ve orta sınıf büyüyecektir. Toplumdaki radikal düşüncelerin de etkisini kaybetmesiyle bu ülkelerde demokratik sistem hakim olacaktır (Lipset 1959). Aynı zamanda katılımcı kurumlarla tanımlanan demokrasinin ekonomik kalkınmayı sağlayacağı da öne sürülmüştür (Acemoğlu ve Robinson 2012). Dolayısıyla demokrasi ve ekonomik gelişme arasında bulunan bir korelasyonun açıklayıcı değeri olmayacaktır. Çeşitli istatistik yöntemlerle bu sorunu aşmaya çalışarak ülkelerarası veriler kullanan araştırmalar ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesinin demokratikleşmeye değil de demokratik

pekişmeye yol açtığını bulmuşlardır (Prezeworski et. al. 2000, Svobik 2008). Raporumuzun 2. bölümünde ekonomi ile demokrasi arasındaki ilişkinin ülkelerarası analizi daha detaylıca yer almaktadır. Burada kısaca Türkiye’de yıllar içinde yaşanan gelişmeler üzerinde duracağız.

Şekil 15 1965’den 2014 yılına kadar Türkiye’nin kişi başına düşen gayrisafi milli hasılasını, Şekil 16 ise yıllık büyüme oranını vermektedir. Aynı tablolarda 1970 yılından başlayarak Türkiye’nin demokratik performansı da sunulmaktadır. Siyaset biliminde demokrasinin ölçümünde sıkça kullanılan iki demokrasi göstergesinden (POLITY IV ve Freedom House) faydalanılmıştır. 2006’dan bu yana Economist dergisince yayınlanan Demokrasi Endeksi (The Economist Intelligence Unit Index of Democracy) de bu yıllar için eklenmiştir. Şekil 15’de de açıkça görüleceği gibi modernleşme teorisinin en basit yorumuyla varılan beklenti Türkiye’deki ekonomik gelişme ve demokrasi ilişkisini açıklayamamaktadır ki bu şaşırtıcı değildir çünkü özellikle 1960’lardan itibaren Türkiye gibi birçok ekonomik açıdan büyüyen ve gelişen ülke ya demokrasi ile otoriter rejim arasında gelgitler yaşamış ya da hiç demokratikleşme sürecine girememiştir. Dolayısıyla ekonomik gelişmenin beklentileri arttıracığı, bunun de siyasi istikrarı tehlikeye atacağı gibi revizyonist düşünceler zaten ortaya çıkmıştır (Huntington 1968). Hatta modernleşme teorisi kurumları öne çıkaran ya da bağımlılık okulu şeklinde tanımlanan paradigmlar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Peki, yine de Prezeworski ve diğerlerinin (2000) ulaştığı demokratik pekişmeyle ilgili sonuç düşünülür ve Türkiye’nin en azından farklı dönemlerde “demokrasiye geçiş” yaşamış olduğu varsayılırsa niye Türkiye henüz demokrasisini pekiştirememiştir? Burada ilk akla gelen açıklama belki de Türkiye’deki sosyo-ekonomik gelişmenin henüz yeterli olmadığıdır. Yıldız 2011 yılında yayınlanan makalesinde çeşitli veriler kullanarak Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişmesini detaylı olarak incelemiş ve Polonya, Bulgaristan, Şili, Brezilya gibi ülkelerdeki seviyelerle kıyaslayarak demokrasinin pekişmeye yaklaştığını iddia etmiştir ama son zamanlarda bilhassa kişisel hak ve özgürlüklere yapılan müdahaleler, basın özgürlüğü konusunda yaşanan sorunlar ve muhalif partilere yapılan baskılar gibi yaşanan olumsuz gelişmeleri öngörememiştir.

Şekil 15 Ekonomik Gelişme ve Demokrasi

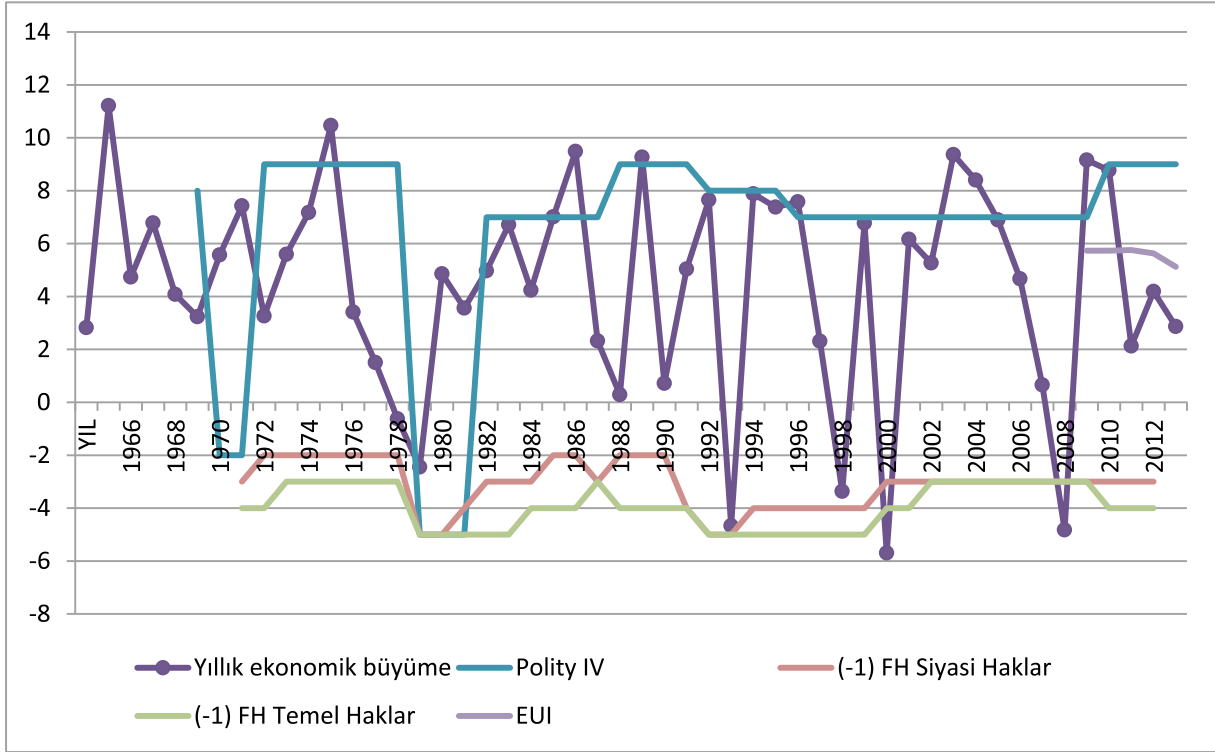

Kaynakça: Dünya Bankası, World Development Indicators; POLITY IV; Freedom House; The Economist Intelligence Unit Index of Democracy

Bir başka açıklama ise ekonomik gelişmenin nasıl yaşandığı ile ilgili olabilir. Bir grup çalışma ekonomik gelişme ile demokrasi arasındaki ilişkiyi sınıfsal yapıya bağlamıştır. İki sınıf özellikle öne çıkmaktadır. Devlet baskısına ihtiyaç olmadan ekonomik çıkarlarını sağlayabilen burjuva sınıfının demokrasinin itici gücünü

oluşturduğunu düşünenler olduğu kadar (Moore 1966) asıl tamamlayıcı gücün işçi sınıfında olduğunu iddia eden yazarlar da vardır (Rueschemeyer et al. 1992). Türkiye analizlerinde ise daha çok burjuva üzerinde durulmuştur. Örneğin dindar burjuvanın ortaya çıkışının siyasal İslam'ın ılımlı bir pozisyona kaymasıyla bağdaştırılması ekonomik gelişmenin bu yolla demokratikleşmeye katkıda bulunduğunu düşündürebilir (Gümüüşçü 2010) ama yine son yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeleri açıklayamamaktadır. Ekonomik liberalleşmenin Türkiye'deki büyük şirketlerin siyasi tercihlerini değiştirdiği ve demokrasiye desteklerini arttırdığını gösterilmişse de (Özel 2013) kurumsal çerçeve ve genel siyasi şartlar TÜSİAD gibi kuruluşların ne kadar etkileyici olabileceklerini belirlemektedir (Bayer ve Öniş 2010). Yine son yıllarda demokratik alanda yaşanan gerilemeler büyük burjuvanın Türkiye'deki demokratikleşme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 16 Ekonomik Krizler ve Demokrasi

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators; POLITY IV; Freedom House; The Economist Intelligence Unit Index of Democracy

Ekonomik krizlerle demokrasi arasındaki ilişkiyi araştıranlar da olmuştur. Ekonomik krizlerin bilhassa ordu kontrolündeki otoriter rejimlerden demokrasiye geçişe neden olduğunu gösterenler olduğu gibi (Haggard ve Kaufman 1995), demokrasisi pekişmemiş ülkelerde ekonomik krizlerin demokrasinin çöküşüne yol açtığı da bulunmuştur (Svolik 2008). Şekil 16, 1965 ile 2014 yılları arasında Türkiye'deki yıllık ekonomik büyüme rakamlarını vermektedir. Yıllık ekonomik büyümedeki gerilemeden de görüldüğü üzere 1980 yılında yaşanan ekonomik kriz 1980 yılında yaşanmış askeri darbe ile ilişkilendirilebilse de 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılında yaşanan krizlerin en azından akabinde demokrasinin gerilemesine yol açmadığı görülmektedir. Yıllık ekonomik büyüme ile demokrasi göstergeleri arasındaki korelasyon ise son derece düşük çıkmaktadır.⁵⁴

Ekonomi ile demokrasi arasındaki ilişki üzerine yapılmış çalışmalarda öne çıkarılan bir diğer konu da eşitsizliktir (Acemoğlu ve Robinson 2006, Boix 2003). Bu çalışmalar demokrasi talebiyle ortaya çıkan toplumsal hareketlerin oluşumunu ve bu hareketlere devleti kontrol eden elitler tarafından verilen tepkileri ekonomik eşitsizliğe bağlamıştır. Acemoğlu ve Robinson (2006)'a göre ancak eşitsizliğin orta seviyede olduğu ülkelerde demokrasi görülebilir çünkü bu ülkelerde demokrasi için örgütlenmiş toplumsal bir

54 POLITY IV göstergesi ile yıllık büyüme arasındaki korelasyon 0.06'dır. Freedom House göstergesinin siyasi boyutuna baktığımızda korelasyon 0.17 değerini almaktadır. Temel hak ve özgürlükler boyutu ile korelasyon ise 0.08'dir.

hareket ortaya çıkacak, demokratik kurumların izin vereceği kaynakların yeniden dağılımı ise elitler için çok korkutucu olmayacağından elitler baskıcı yöntemler kullanmayacaklar ve demokrasiye geçişe izin vereceklerdir. Türkiye’de ise demokratikleşme için belirleyici olan üç tarihi ele alırsak – 1950, 1961 ve 1983 – ekonomik yeniden dağılım talebiyle örgütlenmiş alt sınıfların demokratikleşme için itici bir güç oynadığını söylemek zordur. Ama önceden bahsettiğimiz gibi uluslararası faktörler 1950 yılında yaşanan demokrasiye geçişte temel etken olduysa demokrasinin pekişmesinde yaşanan zorluklar Türkiye’deki eşitsizlik seviyesine bağlanabilir. Bir kere demokratik kurumlar çalışmaya başladıktan sonra seçim ve partiler yoluyla gerçekleşen taleplerin elitlerin baskıcı bir yol izlemesine sebep olmuş olması mümkündür.

Türkiye’nin demokrasi tarihine bakarak ekonomik gelişmenin ya da krizlerin birebir demokratik gelişmeyi açıklayabildiğini söylemek güçtür. Ama daha önce de bahsettiğimiz gibi uluslararası veriler kullanarak ülkeleri kıyaslayan çalışmalar katılımcı demokratik kurumların uzun vadede bilhassa yatırımlar ve teknolojik gelişme yoluyla ekonomik gelişmeye (Acemoğlu ve Robinson 2012) ve anlaşmazlıkları daha kolay çözebilmesi vasıtasıyla uluslararası krizleri en az zararla atlarmaya (Rodrik 1999) katkıda bulunduğunu göstermişlerdir. Dolayısıyla ülkenin ekonomik başarısı açısından pekişmiş bir demokrasiye sahip olmanın önemi açıktır.

3.5. Demokratik Kurumlar

Türkiye’de demokratik kurumlar yıllar içinde birçok kez değiştirilmiştir. Bunun arkasında yatan bir neden ordunun siyasi gücü darbelerle ele geçirmesinden sonra anayasa değişikliğine de gitmiş olmasıdır. Genelde yeni anayasa ve kurumsal düzenin bir önceki dönemde öne çıkan sorunları çözmesi beklentisi vardır. Dolayısıyla zaman zaman kurumsal yapıda önceki döneme tamamen zıt yönde değişiklikler de yapılmıştır.

Siyaset biliminde kurumsal yapıya bağlı olarak iki tip demokrasi modeli olduğundan bahsedilmiştir: Çoğunlukçu (Westminster) model ve Uzlaşmacı (Consensus) model⁵⁵ (Lijphart 1999). İki modeli birbirinden ayıran temel nokta birinci tip demokrasilerde seçimdeki çoğunluğa dayalı olarak yönetime gelen hükümetin bir sonraki seçime kadar çok fazla kurumsal kısıtlama ile karşılaşmaması, ikinci tip demokrasilerde ise çoğulculuğu öne çıkartarak katılımı, değişik gruplar arasında anlaşmayı sağlayacak kurumsal kısıtlamaların yer almasıdır. Çoğunlukla anayasada yer alması da seçim sistemleri bir ülkede hangi demokrasi modelinin ortaya çıkacağı konusunda belirleyici rol oynar (Powell 2000) çünkü seçim sistemi ilk önce parti sisteminin oluşumunu (Duverger 1963, Cox 1997), sonra da parlamenter sistemlerde parti sistemine bağlı olarak da hangi tip hükümetin kurulacağını etkileyecektir. Başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemlerinde ise yürütmenin yasama organından alacağı desteği belirleyecektir. Örneğin ABD’de uygulanan çoğunlukçu seçim sistemi zaman zaman başkanın partisiyle kongredeki çoğunluğa sahip partinin farklılaşmasına neden olurken, Brezilya’da uygulanan nisbi seçim sistemi 1985 yılından bu yana hiçbir zaman başkanın partisinin kongrede çoğunluğa ulaşmasına imkan tanımamıştır. Merkezi yönetime verilen yetkiler, çift yasama organının varlığı, anayasa değişikliği kuralları, kanunlar üzerindeki yargı denetimi, toplumdaki çıkar gruplarının örgütlenme biçimi ve merkez bankasının bağımsızlığı bir ülkenin hangi modele daha yakın olduğunu belirleyen diğer kurumsal özelliklerdir (Lijphart 1999).

Türkiye’de ise özellikle seçim sistemi ve anayasada sık sık yapılan değişiklikler ile iki demokrasi modeli arasında gelgitler yaşanmıştır. Hatta 1960 askeri darbesi sonucu yapılan kurumsal değişiklikler ile Westminster modeline yakın bir sistemden diğer kutba, Uzlaşmacı modele yakın bir sisteme geçildiği söylenebilir. Türkiye demokrasi tarihini irdelerken bilhassa demokrasinin pekişmesinde yaşanan sorunları anlamak açısından kurumlarda yapılan değişiklikleri önemli siyasi gelişmelerle birlikte kronolojik olarak incelemekte fayda vardır.

55 Türkiye’de oydaşmacı olarak da kullanılmıştır.

1924 Anayasası

Cumhuriyet döneminin ilk anayasası aslında 1921 yılında kabul edilmiş olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur. Savaş ve geçiş dönemi olması itibariyle olağanüstü bir siyasi ortamda ortaya çıkmış ve bu dönemin koşullarına yönelik düzenlenmiş olduğundan üzerinde detaylıca durmayacağız. Ama 1924 Anayasası ile etkileşimi açısından önemlidir çünkü özellikle Meclis bir başka deyişle yasama kurumuna verilen önem açısından yeni kurumsal yapının oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye'deki siyasi ortamın Meclis'e verdiği güç ve önem hem 1921 hem de 1924 Anayasası'na yansımıştır. 1924 Anayasası'nı 1921 Anayasası'ndan ayıran önemli bir özellik ise 1921 Anayasası'nda öne çıkan 'yerinden yönetim ve yerel yönetim' ilkelerinin korunmamış olmasıdır (Tanör 1992).

Dönemin anayasa ve kurumsal yapısı daha önce bahsettiğimiz Çoğunlukçu modele çok yakındır. Bu modelin işleyişini anlamak için anayasal kurumları parti sistemi ile de birlikte düşünmek gerekmektedir. 1924 Anayasası tek meclis yapısını kabul etmiştir. Anayasa'nın 7. maddesine göre Meclis "teorik olarak icra (yürütme) yetkisine" (Özbudun 2012, 17) sahiptir ama bu yetkiyi Meclis adına hükümet kullanacaktır. Hükümetin temel organı Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) ve Başbakan'dır ama Cumhurbaşkanı da önemli yetkilere sahiptir. Cumhurbaşkanı Meclis genel kurulu tarafından seçilir. Yeniden seçilmesi mümkündür. Anayasada bir seçim kuralı belirlenmemiştir. Salt çoğunluk kuralının kullanılmış olması yine kurumsal sistemi Çoğunlukçu modele yaklaştıran bir özelliktir. Kanunları bir kere daha görüşülmek üzere Meclis'e iade yetkisi (Madde 33) önemlidir ama kanunun kabulü için nitelikli çoğunluk gerekmemektedir. Hükümetin kuruluşu ise kurucu güvenoyuna (investiture) bağlanmıştır. Bakanlar bireysel ve kolektif olarak Meclis'e karşı sorumludurlar. 1924 Anayasası 54'üncü madde ile Meclis ve hükümetin hiçbir şekilde yargı işlerine ve kararlarına müdahale edemeyeceğini belirtmiş olsa da "mahkemelerin kuruluşu ve hakimlerin statüsü" Meclis'in yetkisine bırakıldığı için pratikte bağımsızlık sağlanamamıştır (Özbudun 2012). Olağanüstü mahkemeler yasaklanmamıştır. Kanunlar üzerinde yargı denetimi bulunmamaktadır. Bu dönemdeki kurumsal yapıyı Westminster modelinden ayıran az sayıdaki özelliklerden biri Anayasa'nın katı bir anayasa olması, değişikliklerin ancak üçte iki oy çokluğu ile gerçekleştirilebilmesidir.

Anayasanın siyasi yaşama etkisi tabii tek parti dönemi ile çok partili dönem arasında büyük farklar göstermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kuruluşundan itibaren Meclis içinde zaman zaman farklılıklar ortaya çıkmış, muhalefet ilk önce "İkinci Grup" adı altında toplanmış, 1924 yılında ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. İkinci Grup 1923 seçimleri ile tasfiye edilmiş, TCF ise 1925 yılında, kuruluşundan altı ay sonra kapatılmıştır. 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise 1930 yılında yapılan Belediye Seçimlerine katılmış, tam sayı konusunda araştırmacılar arasında anlaşma olmasa da kazandığı belediyeler olmuş, seçimden sonra ise parti kapatılmıştır. 1930 yılında kabul edilen Belediyeler Kanunu (No. 1580) bilhassa belediye başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini ön gördüğü için ilke olarak dönemin yasalarına kıyasla demokratiktir ama uygulamada partiler arası rekabet sağlanamamıştır (Koçak ve Ekşi 2010). SCF tarafından kazanılan yerlerde seçimler iptal edilmiştir. Seçimlerde partiler arası rekabet yeniden ancak 1946 yılında yaşanmıştır. Bilhassa tek parti yönetiminin konsolidasyonunun 1925 yılında tamamlanması (Özbudun 2011) ile liberalleşmenin yaşanmaya başladığını söyleyebileceğimiz 1945 yılı arasındaki dönemde hükümetin zaten diğer devlet organları ya da kurumları tarafından denetlenmesini beklemek anlamlı olmayacaktır.

1946 yılında seçimlerde partiler arası rekabetin yaşanmaya başlaması ile seçim sistemi önem kazanmıştır ve yürürlükte olan seçim sistemi Çoğunlukçu demokratik modelin ortaya çıkmasını tamamen destekler niteliktedir. 1946 ve 1960 yılları arasında liste usullü çoğunluk sistemi kullanılmıştır. İller de seçim çevrelerini oluşturmuştur (Özbudun 2011). Bu sistem ise verilen oylar ile sandalye dağılımı arasında çok orantısız bir sonuç çıkartmaya meyillidir. Bir seçim çevresinde yüzde bir oy farklı ile bile bir parti seçimi kazandığında o seçim çevresinden çıkan bütün sandalyeleri bu parti kazanacaktır. Türkiye'de bu dönemde belirlenmiş seçim çevrelerinde ise bazı iller son derece yüksek sandalye sayısına sahiptir. Örneğin İstanbul'un 1950 seçimlerinde sandalye sayısı 27 idi (Özbudun 2011). Bu durumda bir parti İstanbul'da yüzde 49 oy kazanmış olsa bile hiç sandalye kazanamayacaktı. Özbudun'un hesaplamalarına

göre parti sisteminde oransızlık 1950 seçimlerinde yüzde 28'e, 1957 seçimlerinde ise yüzde 32,8'e kadar çıkmıştır (sayfa 101). Bu seviyede bir oransızlık tabii temsiliyet açısından sorunludur ama avantajı tek parti hükümeti kurmayı kolaylaştırmasıdır. Gerçi DP zaten çoğunluğun üstünde (1950 ve 1954) ya da çoğunluğa yakın (1957) oy almıştır. Seçim sisteminin yarattığı en büyük sorun muhalefetin kurumsal gücünü iyice zayıflatmış olmasıdır.

DP döneminin demokrasi açısından yaşadığı en büyük sorunlarından birisi zaten muhalefetle olan ilişkilerdir. DP'nin kendi içinde kopanlar tarafından 1948 yılında kurulmuş olan Millet Partisi'nin "din partisi" olma iddiasıyla Temmuz 1953'de geçici olarak kapatılması CHP'den de tepki çekmiş, CHP bir bildiri yayınlarak kapatılma şeklini eleştirmiştir (Albayrak 2004). CHP ile birebir ortaya çıkan en büyük sorunlardan bir tanesi ise Aralık 1953'de CHP'nin malvarlığının Hazine'ye geçirilmesi kararıdır. Ayrıca Mayıs 1954 genel seçimlerinden hemen hemen iki ay sonra seçim yasası değiştirilmiş, muhalefet partilerinin devlet radyosunu kullanması ve seçimlerde ortak liste sunmaları yasaklanmıştır (Ahmad 1977).

Basın özgürlüklerinin sınırlandırılması ise DP döneminde yaşanan en büyük demokrasi sorunlarından bir diğeridir. 1954 seçimlerinden iki ay önce bir kanunla basının kişilerin itibar ve şöhretine zarar verecek, devletin itibarını sarsacak yalan haberler yapması yasaklanmıştı ama asıl sorun basına bu haberlerin doğruluğunu "ispat hakkı" tanınmamış olmasıydı. Bu yasadaki sonra basına "adeta ceza yağdırılmaya başlanacaktı" (Albayrak 2004, 277). 1956 yılında ise basın yasası değiştirilmiş, gazete yöneticisi olacak kişilere sınırlamalar getirilmiş, ceza davaları haberlerinin yargı kararı ile yasaklanabilmesi mümkün kılınmıştı. Gazete ve dergilerin dışardan kağıt alımının devletin eline alınmasıyla da zaman zaman muhalif basına baskı yapılabiliyordu (Yıldız 1997). 1958'den itibaren ilan ve reklamların devlet eliyle yapılması ise basın üzerinde ekonomik baskı uygulamıştı. Özellikle Nisan 1960'da TBMM Tahkikat Encümeni'ne verilen yetkiler basını da içine alacak şekilde muhalefeti sınırlayacak kritik özellikler göstermekteydi.

1961 Anayasası

Daha önce de belirttiğimiz gibi 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra siyasi kurumlarda köklü değişikliklere gidilmiştir. Yeni anayasanın hazırlanması için üniversite öğretim üyeleri iki taslak hazırlamış, devlet kurumları, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve siyasi partilerden oluşan Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi tarafından kabul edilmiştir. Zaten kapatılmış olan Demokrat Parti ise bu süreçte katılamamıştır.

Yasama organı açısından en büyük değişiklik Cumhuriyet Senatosu'nun kurulmuş olmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz gibi çift meclislilik sistemi Uzlaşmacı demokratik modele yakınlaştırmaktadır çünkü farklı çoğunlukların oluşmasına fırsat tanımaktadır. 1961 Anayasası'nın öngördüğü şekliyle Senato anti-demokratik özellikler de göstermektedir çünkü on beş üyesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilecek, daha da önemlisi Milli Birlik Komitesi başkan ve üyeleri ve eski Cumhurbaşkanı ömür boyu Senato üyesi olacaktır. Anayasaya hükümetin Senato'ya karşı sorumlu olmaması bu açıdan önemlidir (Gözler 2000).

Yargı organını içeren önemli değişiklikler yine yeni kurumsal düzeni Uzlaşmacı modele yakınlaştırması açısından önemlidir. Hakimlerin bağımsızlığını sağlamak amacıyla Yüksek Hakimler Kurulu oluşturulmuştur. En önemli değişiklik ise kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıdır.

TRT, üniversite gibi kurumlara verilen özerklikler (Ayiter 1968) de siyasi sistemin Uzlaşmacı modele yakınlaşması açısından önemlidir.

Kurumsal düzenin işleyişini belirleyecek çok önemli bir siyasi faktör daha önce de belirttiğimiz gibi parti sistemidir. Türkiye gibi sosyoekonomik açıdan heterojen bir yapıya sahip toplumlarda nisbi temsile dayalı seçim sisteminin büyük seçim çevreleriyle beraber uygulanması parti sistemindeki etkin parti sayısının artmasına neden olacaktır. 1960 öncesindeki temsiliyet sorununa tepki olarak Kurucu Meclis TBMM seçimlerinde kullanılmak üzere seçim çevresi barajlı nisbi temsil sistemini kabul etmiştir (Özbudun

2011).⁵⁶ Beklenildiği üzere parti sisteminde parçalanmışlık (ya da başka deyimle etkin parti sayısı) yıllar içinde hızla artmış, Adalet Partisi'nin 1965 ve 1969 seçimlerinde aldığı çoğunluk dışında hükümet için koalisyon ya da azınlık hükümeti kurma ihtiyacını doğurmuştur (Sayarı 2002).

1960'ların sonunda artarak devam eden siyasal şiddetin ve buna karşı sivil hükümetin etkili bir tepki verememesinin 12 Mart 1971 muhtırasında yol açtığı gibi genel görüş olsa da bir diğer önemli faktör de ordu yüksek kademesinde görülen, kendilerinin tasfiyesiyle uzun süreli askeri bir yönetim kurulacağı endişesidir (Demirel 2004). AP tarafından kurulan tek parti hükümetlerini takiben ortaya çıkmış askeri müdahalenin anayasada getirdiği değişiklikler daha çok temel hak ve özgürlükleri kısıtlamak yönünde olmuştur. Kurumsal özerkliklerin zayıflatılması ve kanun hükmünde kararname çıkartılması yetkisi yürütmeyi güçlendirme yönünde yapılan değişikliklerdir. Koalisyon ve azınlık hükümetlerine tepki ise 1980 sonrası kurumsal düzende ortaya çıkacaktır.

1973 seçimi sonrası 12 Eylül 1980 darbesine kadar dönemde kurulan yedi hükümetin ortalama süresi 11,5 ay olmuştur. 1977'de güvenoyu alamayan Ecevit'in azınlık hükümeti en kısa süreli olan hükümet olurken Demirel tarafından 1975'de kurulan ve 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak da adlandırılan koalisyon yirmi yedi ay sürmüştür. AP bu koalisyonu daha sağda kalan Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi ile CHP'nin sola kaymasından rahatsız olup, ayrılanlardan oluşan Cumhuriyetçi Güven Partisi ile beraber kurmuştur. Koalisyon protokolünün de açıkça belirttiği üzere milliyetçilik koalisyonun en önemli birleştirici noktalarından biridir. 1977 seçimleri sonrasında Ecevit'in azınlık hükümetinin güvenoyu alamamasını 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kuruluşu izlemiş, fakat çok uzun süreli olamamıştır. AP'den istifalar hükümetin gensoruyla düşmesinin yolunu açmış, CHP'nin gensoru önerisini destekleyen 11 milletvekilinin 10'una bakanlık verilmesiyle CHP hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 22 ay gibi nispeten uzun süre görevde kalmış olsa da siyasi şiddeti sonlandırmak ve ekonomik sorunları çözmekte etkili olamamıştır.

1982 Anayasası

1980 askeri darbesinden sonra sivil yönetime geçiş 1960 darbesine göre nisbeten daha uzun sürmüştür. 1982 Anayasası'nın hazırlanma süreci ile 1961 Anayasası'nın hazırlanması arasında benzerlikler olsa da önemli farklar da gözlenmektedir. İki süreçte de anayasayı hazırlayan kurucu meclisin sivil üyeleri halk tarafından seçilmemiştir, halk ancak onaylama aşamasında referandum aracılığıyla katılmıştır. En önemli fark ise 1982 Anayasası'nın hazırlanması ve referandum sürecinde hiç bir siyasi partinin katkısının olmamasıdır. 1961'de DP, 1982'de ise bütün partiler sürecin dışında kalmıştır.

Tablo 5 Türkiye'de Kurumsal Yapı

	1950-1960	1961-1980	1983-
Seçim sistemi	Liste usullü çoğunluk (yüksek sandalye sayılı seçim çevreleri)	Nispi seçim sistemi	Nispi seçim sistemi (Yüzde 10 ülke barajı)
	Yüksek oransızlık	Düşük oransızlık	Oransızlık seviyesinde seçimlere göre farklılık
Parti sistemi	İki parti sistemine yakın	Parçalanmış parti sistemi	1983-1987: orta seviyede parçalanmışlık
			1991-1999: yüksek seviyede parçalanmışlık
			2002-: düşük seviyede parçalanmışlık

56 1965 seçimi öncesinde ve 1968 yılında seçim formülünde bazı değişiklikler yapılmıştır. 1965 yılında milli bakiye sistemi kabul edilmiş, 1968'de çevre barajlı sisteme geçilmek istense de Anayasa Mahkemesi çevre barajını reddetmiştir (Özbudun 2011, Kalaycıoğlu 2002).

Hükümet tipi	Tek parti hükümeti	1965-1971 tek parti hükümeti	1983-1991: tek parti hükümeti
		Diğer zamanlar koalisyon veya azınlık hükümetleri	1991-2002: koalisyon veya azınlık hükümetleri
			2002-2015: tek parti hükümeti
Yasama yapısı	Tek meclis	Çift meclis	Tek meclis
Yürütme yargı ilişkileri	Cumhurbaşkanı seçimi: Meclis tarafından salt çoğunlukla	Cumhurbaşkanı seçimi: Meclis tarafından nitelikli çoğunlukla	1983-2014: Cumhurbaşkanı seçimi: Meclis tarafından nitelikli çoğunlukla*
			2014-: Cumhurbaşkanı seçimi: Halk tarafından çoğunluk ya da iki turla*
	Cumhurbaşkanı veto yetkisi: Meclisin geçersiz kılması salt çoğunluk ile	Cumhurbaşkanı veto yetkisi: Meclisin geçersiz kılması salt çoğunluk ile	Cumhurbaşkanı veto yetkisi: Meclisin geçersiz kılması salt çoğunluk ile
Üniter-federal devlet	Üniter	Üniter	Üniter
Anayasa değişiklik kuralları	Üçte iki çoğunluk	İki mecliste ayrı üçte iki çoğunluk	Üçte iki çoğunluk
		Değiştirilemez hükümler	Değiştirilemez hükümler
			Beşte üç çoğunluk ile referandum
			Cumhurbaşkanı geri gönderdiği takdirde üçte iki çoğunluk
			Cumhurbaşkanına referanduma götürme yetkisi
Kanunlara yargı denetimi	Bulunmamaktadır	Anayasa Mahkemesi tarafından	Anayasa Mahkemesi tarafından
Çıkar grupları	Korporatizm	Korporatizm	Korporatizm
Merkez bankası bağımsızlığı	Düşük	Düşük	Orta
Demokrasi modeli	Çoğunlukçu	Uzlaşmacı	Çoğunlukçu- Uzlaşmacı arası

Kaynaklar: Lord (2012), Sayarı (2002), Kalaycıoğlu (2002), Özbudun (2011) ve Adalet Bakanlığı (tarihsiz)

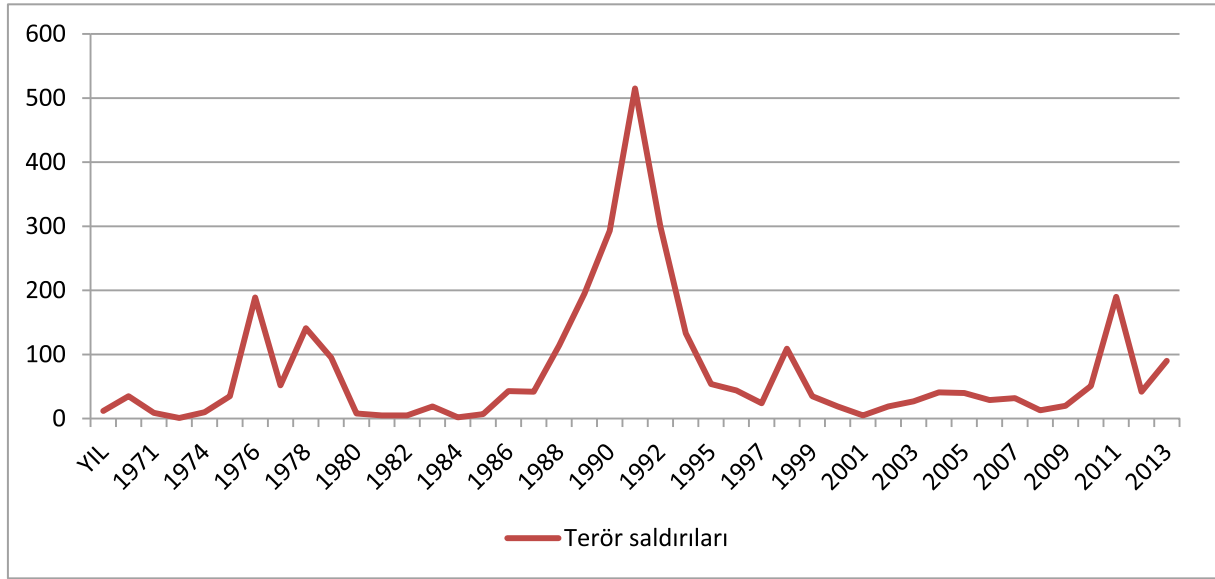
* Anayasal değişiklik 2007 yılında referandumla yapılmıştır.

Parti sisteminde parçalanmışlık sandalye dağılımına göre hesaplanmıştır.

1982 Anayasası da önceki dönemin siyasi sorunlarına tepkileri içermektedir. 1950-1960 döneminin çoğunlukçu modele yakın kurumsal yapısı ile 1961-1980 döneminin uzlaşmacı modele yakın kurumsal yapısı arasında bir denge tutturma çabası görülmektedir. Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış, tek Meclis sistemine geri dönülmüştür. Yürütme organını güçlendiren çok önemli bir değişiklik Cumhurbaşkanı'na seçime gitme yetkisi verilmiş olmasıdır (Madde 116). 1970'li yıllarda ortaya çıkmış olan hükümet kurma krizlerine bu yolla bir çare bulunulabileceği düşünülmüştür (Gözler 2000). Merkeziyetçi yönetim anlayışı yine ön planda olsa da 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinde 'Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir' hükmünün yer almasına dayandırılarak 1984 yılında kabul edilen 3030 numaralı kanunla büyükşehir belediyelerinin kurulması yerel yönetim açısından önemlidir. Yüksek bütçelere sahip bu belediyelerin doğrudan seçilen belediye başkanları tarafından yönetilmesi demokrasi açısından son derece önemlidir ama bilhassa vergilendirme açısından yetkileri kısıtlıdır.

Anayasa ile oluşturulan kurumsal yapıyı yine parti ve seçim sistemi ile beraber düşünmek gerekmektedir. İki demokratik model arasında orta yol bulma çabası 1980 darbesi sonrasında uygulanan seçim sistemlerinde de görülmektedir. 1983 yılında kabul edilen kanunda nisbi temsil sistemi ve d'Hondt dağılım kuralı korunmuştur. Seçim formülüne getirilen en önemli yenilik ise yüzde 10'luk genel ülke barajı uygulamasıdır.⁵⁷ Aynı zamanda seçim çevrelerinin çıkaracağı sandalye sayısı da küçültülmüştür (Özbudun 2011). İki değişiklik de küçük partilerin temsiliyetini azaltacaktır. Siyasi yönetimde hedeflenebilecek iki temel ilke – temsiliyet ve istikrar – seçim kanunlarıyla ilgili olarak 1995 yılında anayasaya da girmiştir. Anayasa değişikliğinde "seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak şekilde düzenlenir" eklemesi yapılmış (madde 67), iki ilke arasında bir orta yol bulma çabası açıkça belirtilmiştir.

Şekil 17 Yıllar İçinde Gerçekleşmiş Terör Saldırıları

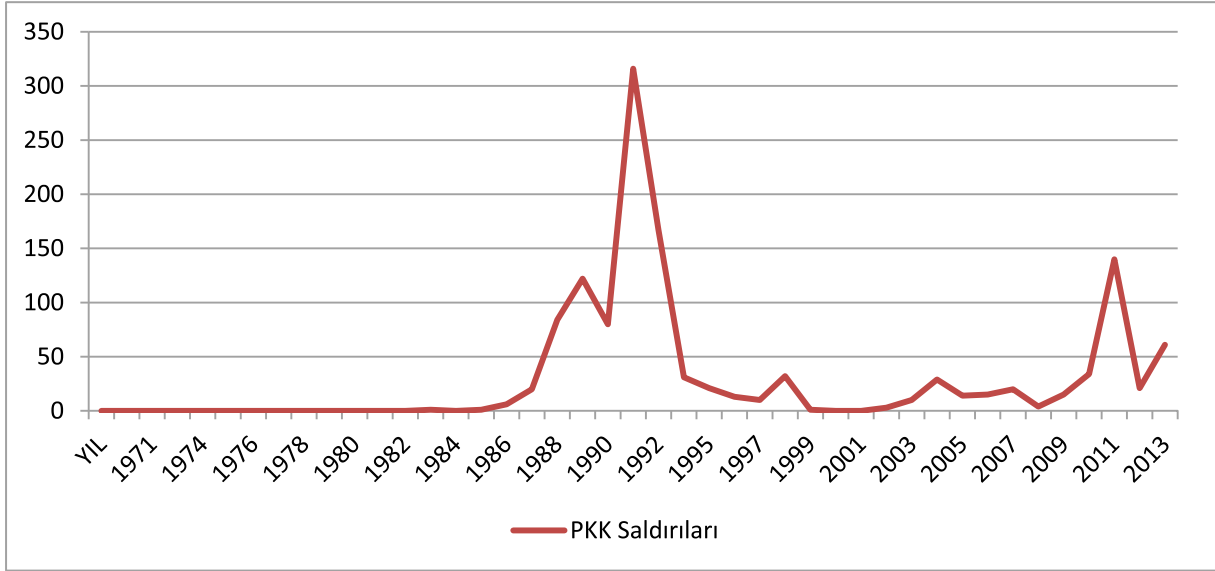
Kaynak: Global Terrorism Database (Küresel Terör Veri Tabanı)

DP'nin kapatılması sonucu eşit rekabetten bahsedilmesinin zor olduğu 1961 seçimi gibi 1980 darbesini takip eden 1983 seçimleri de sorunludur. Askeri yönetimden sivil idareye geçiş sağlanmış olsa da 1983 seçimlerinde adil ve eşit bir rekabet yaşanmamıştır. Sadece askeri idarenin onayladığı üç parti seçime katılabilmiş, ANAP yüzde 45,1 oyla seçimi kazanmış, Meclis'teki sandalyelerin yüzde 53'ünü alarak tek parti hükümeti kurabilmiştir. Bir seçim daha, biraz da seçim sisteminde yapılan değişikliklerin katkısıyla tek parti hükümeti sonucunu çıkartmış olsa da 1991'den itibaren parti sisteminde parçalanmışlık 2002 seçimlerine

57 1987 ve 1991 yıllarında ek olarak seçim barajı da uygulanmıştır. Ayrıca seçim çevresinin dörtten büyük olduğu yerlerde bir milletvekili çoğunluk usulüyle seçilecektir (kontenjan adaylığı). 1991 seçimlerinde seçmenler parti listesindeki adaylar arasında tercih belirtebilmişlerdir.

kadar giderek artmış, koalisyon hükümeti kurma ihtiyacını doğurmuştur. 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, bilhassa PKK teröründe yaşanan çözümsüzlük, teröre karşı güvenliği sağlamak için seçilen politikaların temel hak ve özgürlük ihlalleri ve 1997 yılında ordunun siyasete müdahalesi bu dönemin hükümetlerinin istikrarı sağlamakta çok da başarılı olmadıklarının göstergesidir. Bazı sorunları olan bir veri tabanı olsa da Global Terrorism Database (Küresel Terör Veri Tabanı) tarafından hazırlanan veriler (Şekil 17) 1970'den bu yana Türkiye'de gerçekleşmiş terör saldırıların sayısı ve ne kadarının PKK tarafından gerçekleştirildiği (Şekil 18) hakkında fikir vermek açısından faydalıdır ve bilhassa 90ların ilk yıllarının ne kadar sorunlu olduğunu göstermek açısından önemlidir.

Şekil 18 Yıllar İçinde PKK Tarafından Gerçekleştirilmiş Terör Saldırıları

Kaynak: Global Terrorism Database (Küresel Terör Veri Tabanı)

Bu dönemde Anayasada birçok değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bilhassa 1995 ve 2001 yılında yapılan değişiklikler önemlidir (Özbudun 2007). Temel hak ve özgürlükler açısından yaşanan en büyük gelişmelerden birisi 2001 yılında 13. Maddenin değiştirilmesidir. Bu değişiklikte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi durumu Cumhuriyet'in, kamu düzeninin korunması gibi çok genel koşullara bağlayan hükümler kaldırılmıştır. 19. Maddenin değiştirilmesi ile yargılanma öncesi gözaltına alma süresi kısaltılmıştır. 1995'te 33. Maddede yapılan değişiklikler ise dernek kurma ve katılma özgürlükleri açısından önemlidir. 'Dernekler, 13. maddedeki genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasî amaç güdemezler, siyasî faaliyette bulunamazlar, siyasî partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, sendikalarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler' hükmü kaldırılmıştır. Dernek faaliyetlerinin men edilmesi durumunda 24 saat içinde yargıç onayına sunulması zorunluluğu getirilmiştir. 52. Maddenin yürürlükten kaldırılması ile de sendikal faaliyetler üzerindeki anayasal kısıtlamalar sonlandırılmıştır. 34. Maddedeki dernek, vakıf, sendika ve meslek kuruluşlarının toplantı ve yürüyüş düzenlemelerini sınırlandıran hüküm 2001 yılında kaldırılmıştır. 2001 yılında yapılan değişiklikler çalışma hakkının (Madde 49) tanınması, asgari ücretin tespitinde 'çalışanların geçim şartları'nın göz önünde bulundurulması gibi sosyal hakları genişletmesi açısından da önemlidir. 1995'te seçmen yaşının 18'e indirilmesi, Türkiye dışında yaşayan vatandaşlara seçme hakkının tanınması siyasi hakları kapsayan önemli değişikliklerdir. 1995 ve 2001 yılında 68. ve 69. Maddelerde de önemli değişiklikler yapılmış, parti kapatılması zorlaştırılmıştır (Özbudun 2007). 2001 yılında idam cezasının verilebileceği koşulların kısıtlanması (2004 yılında tamamen kaldırılmıştır) ve yayın yapılabilecek diller üzerinde kısıtlama yapılabilmesi hükmünün (madde 28, ikinci fıkra) kaldırılması, Milli Güvenlik Kurulu üyelerine Başbakan yardımcıları ve Adalet Bakanının eklenmesi ile sivil üyelerin etkisinin artırılması yapılan diğer önemli değişikliklerdendir.

2001 yılında yaşanan ekonomik krizi takiben gerçekleşen Kasım 2002 seçimi seçim sisteminde bir değişiklik yaşanmadan parti sisteminde yarattığı kökten değişim açısından son derece önemlidir. Parti sisteminde temsiliyet açısından yaşanan orantısızlık yüzde 22,4'e çıkmıştır ve 1961'den bu yana görülen en yüksek seviyedir (Özbudun 2011). Seçmenlerin ve siyasetçilerin hangi partilerin baraj altında kalacağı hakkında çok bilgiye sahip olmaması çok yüksek sayıda seçmenin barajın altında kalacak partilere oy vermesi sonucunu doğurmuştur. Sonraki seçimlerde orantısızlık giderek azalsa da 2015 yılına kadar AK Parti'nin oylarını arttırması sonucu tek parti hükümeti kurulabilmiştir.

AK Parti döneminin demokrasi açısından olumlu bir katkısı siyasetteki askeri vesayeti kaldırmak olmuştur. Ama aynı zamanda emekli ya da muvazzaf askeri personele karşı yürütülen davaların bazıları kişisel hak ve özgürlük ihlallerine de yol açmıştır (Freedom House 2013 Raporu). Bilhassa ilk yıllarda olumlu gelişmelerin yaşandığı bir başka alan aslında temel hak ve özgürlüklerdir. (Detaylı bir tartışma için bakınız raporumuzun 4. bölümü.) Fakat yine de önemli sorunlar yaşanmaya devam etmekte, hatta son yıllarda artmaktadır. Örneğin Sünni Müslümanların inanç özgürlükleri genişlerken Aleviler ve diğer dini azınlıklar bilhassa son yıllarda sorunlar yaşamaya devam etmişlerdir (Freedom House 2013 Raporu). Yine raporumuzun 4. kısmında daha detaylı bir şekilde tartışıldığı üzere basın, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri konusunda da özellikle son yıllarda ciddi kısıtlamalar yaşanmaktadır.

AK Parti dönemi kurumsal değişiklikler açısından son derece önemlidir. 2010 yılında yapılan referandumla yargı organında kritik değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nde yedek üye uygulaması kaldırılmış, 11 asıl ve 4 yedek üyeden oluşan mahkemenin üye sayısı 17 asıl üye olarak değiştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapma hakkı getirilmiştir (Madde 148). Anayasa değişikliği iptali, partilerin kapatılması veya devlet yardımlarının sonlandırılması konularındaki kararlar için aranan çoğunluk beşte üçten üçte ikiye çıkartılmıştır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) üye sayısı arttırılmış, idari ve mali yönden bağımsızlığının sağlanması hedeflenmiştir. Her iki kurumun da üyelerinin belirlenme kuralları değiştirilmiştir. Şubat 2014'de kabul edilen yeni kanun ise HSYK'nın yapısında yeniden değişiklikler yapmış, bazı kritik yetkilerini Adalet Bakanlığı'na geçirmiştir (Özbudun 2014). Anayasa Mahkemesi bu kanunun bazı hükümlerini Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir. Örneğin hakim ve savcılarının eğitim için yurtdışına gönderilmesine HSYK değil de bakanlıkça karar verileceği hükmü siyasal müdahaleye yol açacağı ve yargının bağımsızlığına aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle iptal edilmiştir. 2010 referandumunda kurumsal değişiklikler içermeyen, bilhassa temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren, bazı gruplara pozitif ayrımcılık tanımak, memurlara toplu sözleşme hakkı vermek gibi birçok başka değişiklik de yapılmıştır.

Ağırlıklı 2004 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilen yerel yönetimler reformu da kurumsal değişiklikler açısından önemlidir. Daha çok idari yapıda yenilikler içermektedir ve Avrupa Birliği ile mevzuat açısından uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Bir beldede belediye kurulması için aranan nüfus 2000'den 5000'e çıkartılmış, yüksek nüfuslu belediyelerde stratejik planlama zorunlu kılınmıştır. İl Genel Meclisi Başkanı'nın vali yerine meclisin kendi içinden seçeceği bir üye olması yönündeki değişiklik yerel yönetimlerde demokratikleşme açısından önemlidir. 2008 yılında çıkarılan 5779 sayılı kanunla yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan payyeniden düzenlenmiştir. Kanun teklifinde amacın yerel hükümetlerin gelir imkanlarını arttırmak olduğu belirtilmiştir. Katılımcılığı arttırmak için Kent Konseyleri gibi kurumların kurulması kanunca ön görülmüş olsa da uygulamada birkaç istisna dışında etkili olduklarını söylemek zordur (5393 sayılı Belediyeler Kanunu, Madde 76). Yerel hükümetleri merkezi hükümet karşısında daha da güçsüz bıraktığı düşüncesiyle son yıllarda sıkça eleştirilen bir düzenleme ise kamu arazileri üzerinde "her ölçekte imar planı ve hatta parselasyon planı" yapma yetkisinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na verilmiş olmasıdır (Koyuncu ve Sertesin 2012). Son yıllarda yaşanan önemli bir diğer gelişme de Aralık 2012'de 14 yeni ilde büyükşehir belediyesinin kurulmasıdır (6360 sayılı kanun). 2004 sonrası dönemde yerel yönetimlerle ilgili yapılan reformlarda tutarlılık olduğunu söylemek zordur. Bazı değişiklikler yerel yönetimleri kuvvetlendirirken, diğerleri merkezi hükümetin yetkilerini arttırmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de belediyeler gelir seviyelerine oranla altyapı yatırımı, sağlık ve eğitim alanında ek hizmet vermek gibi yollarla vatandaşların yaşamlarını etkileme potansiyeline sahip olsalar da henüz vergi, ekonomi, eğitim politikaları belirlemek gibi konularda özerkliğe sahip olmaktan çok uzaktadırlar.

AK Parti döneminde yaşanan bir diğer kurumsal değişiklik 2007 yılında yapılan referandumla Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçilmesidir. Cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresinin dolmasıyla yeni cumhurbaşkanı seçme ihtiyacı doğmuş, AK Parti'li adaylara karşı yapılan sert muhalefetle siyasi bir gerilim yaşanmıştır. Her ne kadar Ağustos 2007'de Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiş olsa da bu gerilimin Ekim 2007 referandumuna gidilmesinde önemli rolü olmuştur (Kalaycıoğlu 2015). Yeni kurallara göre Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından salt çoğunlukla seçilecek, ilk turda salt çoğunluk sağlanamazsa ilk turda en yüksek oyu alan iki aday arasından çoğunluğu alan aday Cumhurbaşkanı olacaktır (Anayasa Madde 102). Önceki yedi yıllık dönem süresi beş yıl olarak kısaltılmış, bir daha seçilememe kuralı iki dönem olarak değiştirilmiştir (Madde 101). İlk Cumhurbaşkanlığı seçimi ise Ağustos 2014'de gerçekleşmiştir. Bilhassa siyasi istikrarı arttıracığı savı ile AK Parti tarafından başkanlık sistemine geçiş de önerilmektedir, hatta Haziran 2015 seçimleri öncesinde partinin seçim beyannamesinde yer almıştır.⁵⁸

Kurumsal açıdan çok önemli değişiklikler içermese de AK Parti döneminde başlatılan "Kürt açılımı" ve sonrasında yaşanan gelişmeler demokrasi açısından son derece kritiktir. 2007 seçimlerinde Kürt nüfusun yoğun olduğu doğu ve güneydoğu illerinde AK Parti çok başarılı olmuş, 2002'de aldığı yüzde 26 oyu yüzde 53'e çıkarmıştır (Satana 2012). Ancak 2009 yerel seçimlerinde aynı başarıyı gösterememiştir. 2009 yılının sonlarına doğru başlatılan, daha sonra "Demokratik açılım", "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" isimlerini de alan "Kürt açılımı" girişiminin politikaları çok tutarlı olamamıştır. Aralık 2009'da DTP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması, partiye ve yeni kurulan BDP ile bağlantılı belediye başkanlarını da içeren 80 civarı kişinin Diyarbakır savcılığı tarafından başlatılan bir operasyon çerçevesinde tutuklanması açılımın tıkanmasına neden olan önemli gelişmeler olmuştur (Casier, Jongerden ve Walker 2011). 2011 seçimlerinde bu tutarsızlık AK Parti'nin oylarına yansımış, Kürt nüfusun yüksek olduğu 12 ilde AK Parti'nin oyları yüzde 37,4'de kalırken, BDP yüzde 50,8 oranında oy almıştır (Satana 2012). AK Parti'den ilk önce BDP sonra HDP'ye kayış 2014 yerel seçiminde, 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde ve Haziran 2015 seçiminde devam etmiş, 2015'de ilk defa Kürtleri temsil eden bir parti yüzde 10 oy barajını aşarak Meclis'e girmiştir ki demokrasinin temsiliyet ilkesi açısından son derece önemlidir. Bilhassa Temmuz 2015'den itibaren büyük artış gösteren terör saldırıları ve bu saldırılara verilen tepkiler ile ise tam anlamıyla bir geriye dönüş yaşanmıştır.

3.6. Demokrasinin Kurumsallaşması

Demokrasinin kurumsallaşması için resmi devlet kurumlarının nasıl şekillendirildiği tabii önemlidir ama devlet dışında organize olan, hükümetlerin işleyişini etkileyen kritik kurumlar da vardır. Devletin işleyişi ile içiçe geçmiş siyasi partiler ve hükümetleri kısıtlama, politikalarını etkileme gibi önemli roller oynayan sivil toplum örgütlenmeleri de demokrasinin işleyişi açısından son derece önemlidir.

Türkiye'de siyasi partilerin işleyişi ile ilgili en önemli sorun parti liderlerinin parti içindeki hakimiyetidir. Parti liderinin diğer üyelere göre gücünü arttıran faktörlerden birisi seçim sistemidir. Bir seçim bölgesinden seçilen milletvekili sayısının ortalamada yüksek olması kapalı liste yöntemi (aday listesinin ve sıralamanın partilerce belirlenmesi) ile birleşince parti liderinin gücü artmaktadır. Bu sorunun ise kolay bir çözümü yoktur çünkü seçim bölgesini daraltmak seçim sistemindeki orantısızlığı arttıracak, seçmenlere tercih imkanı vermek ise kliyentalist bağların artması riskini taşıyacaktır. Parti üyelerini kuvvetlendirmek için yapılacak bir değişiklik aday belirlemede siyasi parti üyelerine ya da seçmene daha fazla söz verilmesi olabilir. Önseçim Türkiye tarihinde bilhassa merkez sol partiler tarafından zaman zaman uygulanmıştır. Haziran 2015 seçimleri öncesi de CHP bazı seçim bölgelerinde adaylarını üyelerinin seçmen olarak katıldığı önseçim yoluyla belirlemiştir. Önseçimlerin kurumsallaşması, diğer partilerce de benimsenmesi ve bilhassa yerel yönetim adaylarının belirlenmesinde kullanılması siyasi partilerin iç siyasetinin demokratikleşmesini sağlamak açısından olumlu bir ihtimal oluştursa da yine kliyentalist bağların etkisinin artması gibi riskleri de beraberinde taşımaktadır. Son zamanlarda CHP'nin aday belirlemede önseçim kullanması gibi diğer partilerde de parti içi demokrasiyi geliştirmek açısından bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Parti içindeki

58 Son yıllarda gerçekleşen kurumsal değişikliklerin detaylı analizi raporumuzun 4. bölümünde yer almaktadır.

rekabeti arttırmaktan çok katılımı genişleten bir gelişme AK Parti'nin tüzüğünde yer alan, aynı pozisyona en fazla üç dönem için seçilebilme kuralıdır. HDP tarafından uygulanan eş başkanlık sistemi ise kadınların siyasete katılımını arttırmak açısından son derece önemlidir. Parti liderinin parti üyelerine karşı sorumlu olduğu bir iç dinamik ise henüz hiçbir partide görülememektedir.

Türkiye'de tarihsel olarak devletten bağımsız, dinamik bir sivil toplum oluşamamıştır. Korporatist yapının da etkisiyle toplum içindeki örgütlenmeler devlet tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştır (Rumelili ve Boşnak 2015). 90larda ise siyasal ve ekonomik liberalleşmenin de etkisiyle sivil toplumda bir hareketlilik yaşansa da bu sefer de 1982 Anayasası'nın temelini oluşturduğu yasal ortam bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1985 ile 2000 yılları arasında vakıf sayısı 825'den 4556'ya çıkmıştır (TÜSEV 2011). 2004 ve 2005 yıllarında toplanan verilerle oluşturulan Sivil Toplum Endeksi Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çalışma koşullarını ve işleyişlerini dört alanda incelemiştir (Bikmen ve Meydanoğlu 2006). Bu araştırmanın sonuçlarına göre sivil toplum önemli yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. Toplum içindeki katılım son derece dardır ve STKların vasıfları ve kaynakları kısıtlıdır. İçinde yer aldıkları ortam da STKların işleyişlerini zorlaştırmaktadır. Devlet yönetimindeki merkezileşme, yolsuzluk ve hukuk kurallarının ihlali bu alanda yaşanan başlıca sorunlardır. STKlara hakim olan değerler daha olumlu bir görüntü oluşturmaktadır. Tolerans, demokratik pratikler ve iyi yönetim alanında sorunlar yaşansa da cinsiyet eşitliği, çevresel sürdürülebilirlik ve şiddet karşıtlığına yapılan vurgu olumludur. İncelenen dördüncü boyut STKların etki alanıdır. STKların devletin halka karşı sorumluluğunu ve hesap verilebilirliğini arttırması açısından etkisi son derece kısıtlı kalsa da vatandaşları güçlendirmek ve katılımlarını arttırmak açısından olumlu sonuçları bulunmuştur. Avrupa Birliği daha önce de bahsettiğimiz 2001 Anayasa değişiklikleriyle başlayan yasal değişikliklerin gerçekleşmesinde itici bir rol oynamıştır (Rumelili ve Boşnak 2015). Örneğin 2004 yılında yürürlüğe giren 5253 sayılı Dernekler Kanunu sivil toplum kuruluşlarının yurt dışından kaynak alabilmesine imkan tanımış, genel kurul toplantılarını yetkililere bildirme zorunluluğu sonlandırılmış, yurt dışında şube açmak için izin alma koşulu da kaldırılmıştır. Yasal çerçevede yaşanan olumlu gelişmeler olsa da sivil toplumun gelişimini zorlaştıran yasal engeller devam etmektedir. Terörle Mücadele Kanunu örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayan bir etken olarak sıkça dile getirilmektedir (Rumelili ve Boşnak 2015, TÜSEV 2011). STKların yardım toplama faaliyetlerinin üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılması da yine vurgulanan başka bir konudur.

Demokrasinin kişilerin özgürlüklerini arttırması açısından temel bir değere sahip olmasına ek olarak, sağladığı katılımcılığın ekonomik gelişmeye de yol açtığı son yıllarda iddia edilmiştir. Demokrasinin temellerinin iki yüzyılı aşkın bir süre öncesinde atıldığı, belki uluslararası siyasetin etkisiyle de olsa altmış yılı aşkın bir süre önce demokrasiye geçişin yaşandığı bir ülkede niye demokrasi hala pekişmemiştir ve demokrasinin işleyişi açısından sorunlar yaşanmaktadır?

Türkiye'nin demokrasi ile yaşadığı deneyimin kısa bir özeti kurumsallaşma ile ilgili yaşadığı sorunları gözler önüne sermektedir. 1950-1961 döneminde çoğunlukçu demokrasiyle yaşanan sorunlara duyulan tepki uzlaşmacı modelin kurumlarına kayışa neden olmuş, 1961-1980 dönemi sonucunda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrar arayışı da iki model arasında bir orta yolun seçilmesine yol açmıştır. Siyaset bilimi literatürünün bize gösterdiği temsiliyet ve istikrarı aynı anda arttıracak kurumsal bir yapının oluşturulmasının hemen hemen imkansız olduğudur (Lijphart 1999). Türkiye'de siyasi kurumlarda sıkça yapılan değişiklikler ise kurumların bu eksikliklerini giderebilecek gayriresmi kural ve alışkanlıkların zaman içinde siyasi deneyimlere verilen tepkiler sonucunda oluşmasına fırsat tanımamıştır. Siyasi partiler ve sivil toplumda yaşanan sorunlar da demokrasinin kurumsallaşmasını engellemektedir. Devletin resmi kurumları ve bu kurumların işleyişine etkide bulunan siyasi partiler ve sivil toplumun reformlarla daha temsili, katılımcı ve saydam bir yapıya sahip olmasına katkıda bulunmak Türkiye'de demokrasinin pekişmesine yardımcı olabilecek gibi görünmektedir.

4. DEMOKRATİK KURUMSALLAŞMA VE AB SÜRECİ

Raporun bu bölümü Türkiye’de demokratik kurumsallaşma alanında son on beş yılda yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye’nin AB katılım süreciyle olan ilişkisi üzerine yoğunlaşacaktır. Türkiye’nin 1999 Helsinki Zirvesi’nde AB’ye resmen aday ülke olarak ilan edilmesi sonucunda ülkede hızlı ve etkin bir demokratik reform süreci başlatılmıştır. Bu sürecin itici gücünü aday ülkelerin katılım müzakerelerine başlaması için uyum göstermeleri gereken Kopenhag siyasi kriterleri oluşturmuştur. Uluslararası evrensel standartları temel alan Kopenhag siyasi kriterlerine uyum, demokratik kurumların istikrarını, insan haklarına, azınlık haklarına, demokratik prensiplere ve hukukun üstünlüğüne saygıyı içermektedir.

Avrupa Komisyonu, Türkiye örneğinde ilerleme raporları ve katılım ortaklığı belgeleri aracılığıyla düzenli olarak bu kriterlerin öneminin altını çizmiştir. Örneğin, AB, Türkiye’de, ölüm cezasının kaldırılması, işkencenin sona ermesi, yargılamada ve gözaltı süreçlerinde belirli haklara ve standartlara saygı duyulması yönünde çağrıda bulunmuştur. AB, bireysel hakların ötesine geçerek, yönetim alanında ve kültürel ve azınlık hakları alanında da belirli taleplerde bulunmuştur. Türkiye’yi etkin, şeffaf ve katılımcı bir yerel yönetim anlayışı yerleştirmesi yönünde teşvik etmiştir. Kürtçe yayın ve eğitim konularında ısrarcı olmuştur. Tüm bunlara ek olarak, idare ve yargı reformu, sivil-asker ilişkilerinin normalleştirilmesi ve sosyo-ekonomik kalkınma yoluyla bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi gibi konularda da reformun önünü açmıştır.

Bu bağlamda, istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin var olması ve hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerini hedefleyen Kopenhag siyasi kriterlerinin gerçekleşmesi yolunda hazırlanan uyum politikaları sayesinde Türkiye’de demokrasi bilinci daha kuvvetli bir şekilde yerleşmiştir. Kopenhag kriterlerine uyum süreci kapsamında, özellikle 1999 ve 2005 yılları arasında Türkiye’de başta sivil-asker ilişkileri, yargı ve temel hak ve özgürlükler olmak üzere birçok alanda kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir. 1999 Aralık ayında alınan “adaylık statüsü”nü takiben 2002 Aralık ayında verilen “tam üyelik müzakere sürecinin gecikmeden başlatılması” kararı, 3 Ekim 2005’de başlayan müzakereler ve tüm bu kararların alınması için başarıyla gerçekleştirilen reform ve yeniden yapılanma girişimleri demokrasinin kurumsallaşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

AB üyelik sürecinde elde edilmiş olan tüm kazanımlara rağmen Türkiye demokrasinin içinde bulunduğu durum halihazırda konsolidasyon yönünde önemli engellerle doludur. Siyasi sistemde etkin bir demokrasiyi engelleyen kurallar ve uygulamalar bulunmakta, yapılmış olan reformlar yetersiz kalmaktadır. Bu durumun birçok nedeni olmakla birlikte, başlıca sebeplerinden bir tanesi 2005 yılında müzakerelerin açılmasını takiben AB ile ilişkilerin artan oranda kötüleşmesidir. 1999-2005 döneminde etkin bir şekilde işleyen AB çıpası, günümüzde neredeyse etkisiz hale gelmiştir. Eylül 2015 itibarıyla müzakere sürecinde yer alan toplam 35 başlıktan 14 tanesi açılmış olup, sadece bir tanesi (bilim ve teknoloji) geçici olarak kapatılmıştır. Aralık 2006’da alınan bir Konsey kararı uyarınca, Kıbrıs Rum kesimi bayraklı gemi ve uçakların Türkiye hava sahasına ve limanlarına girişini mümkün kılacak olan Gümrük Birliği anlaşmasına değişiklik getiren protokolü imzalamaması gerekçesiyle, Türkiye ile sekiz müzakere başlığının açılması⁵⁹ ve tüm müzakere başlıklarının kapatılması askıya alınmıştır. Buna ek olarak Fransa, dört başlığın açılmasını, söz konusu başlıkların tam üyelikle direkt ilişkili olması gerekçesiyle engellemektedir.⁶⁰ Buna benzer biçimde 2004 yılında AB’ye tam üye olmasını takiben Türkiye-AB ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkileyen Kıbrıs Rum Kesimi de, altı başlığın müzakereye açılmasına engel olmaktadır.⁶¹ Mevcut durumun değişmemesi durumunda Türkiye ile müzakereye açılacak sadece üç başlık kalmıştır.

59 Bu kararın açılması askıya alınan müzakere başlıkları, malların serbest dolaşımı, iş kurma hakkı ve hizmet sunma serbestisi, mali hizmetler, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, gümrük birliği, ulaştırma politikası ve dış ilişkilerdir.

60 Söz konusu müzakere başlıkları tarım ve kırsal kalkınma, ekonomik ve parasal politika, mali ve bütçesel hükümler ve kurumlardır.

61 Söz konusu müzakere başlıkları işçilerin serbest dolaşımı; enerji; yargı ve temel haklar; adalet, özgürlük ve güvenlik; eğitim ve kültür ve dış, güvenlik ve savunma politikasıdır.

AB'nin çıpa özelliğini giderek kaybetmesi Türkiye örneğine özel değildir. AB'nin yaşadığı Avro krizi ve bunun siyasi entegrasyona ve genişleme politikasına olan etkileri, tüm genişleme politikasını risk altına atarak AB'nin Batı Balkanlardaki gücünü de eritmeye başlamıştır. Hatta 2004 yılındaki Orta ve Doğu Avrupa genişlemesiyle AB'ye üye olan Macaristan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde dahi önemli demokrasi sorunları baş göstermeye başlamış, AB'nin ekonomik ve bununla ilintili kurumsal krizi ile halihazırda üye olan ülkeler üzerindeki demokratik etkisinin kısıtlı olması nedeniyle bu sorunlar engellenememiş ve daha ağır bir hal almıştır.⁶² Komisyon Başkanı Juncker'in "önümüzdeki beş yıl AB genişlemesi olmayacak" sözleri, genişleme politikasının AB gündeminde geri plana atıldığının ve dönüştürücü gücünün kısa ve orta vadede sınırlandırıldığının en belirgin göstergelerinden biri olmuştur. Haziran 2014 tarihinde yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde başta Fransa olmak üzere birçok AB ülkesinde Türkiye karşıtı aşırı sağ partilerin kaydettiği oy artışı da hem AB'de demokrasinin geleceğini hem de Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini tehdit etmektedir. Türkiye'nin son yıllarda AB'nin aksine yaşadığı ekonomik büyüme ve neden olduğu özgüven artışı da ülkeyi AB ekseninden giderek uzaklaştırmış ve demokratik reform sürecinin gerilemesine katkıda bulunmuştur.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen başta Avrupa Komisyonu olmak üzere gerek AB'de gerek Türkiye'de ilişkilerin canlandırılması için çaba sürdüren aktörler mevcuttur. Bu yöndeki çalışmalardan bazıları sonuç vermeye de başlamıştır. Avrupa Komisyonu öncülüğünde Mayıs 2012 yılında Türkiye-AB arasında 'Pozitif Gündem' adı altında bir yakınlaştırma süreci resmen başlatılmış ve bu kapsamda vize, siyasi reformlar, enerji, terörle mücadele ve Avrupa Komisyonu'nda Türk uzmanların görevlendirilmesi gibi konulardaki işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda 2003 yılından beri tartışma meselesi olan geri kabul anlaşması Aralık 2013'de imzalanarak AB'ye seyahat edecek Türk vatandaşları için vize serbestisinin yolu açılmıştır. Fransa'da Mayıs 2012'de yapılan başkanlık seçimlerinde Sosyalist François Hollande'in seçilmesini takiben Fransa, müzakere fasıllarından birinin üzerindeki vetosunu (bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu) kaldırmış ve böylece üç yıllık bir aranın ardından Kasım 2013'de müzakere sürecinde yeni bir müzakere başlığı açılmıştır.

Tüm bu adımlar önemli olmakla birlikte, Türkiye'deki demokrasi açığının boyutları göz önüne alındığında yeterli olmadıkları görülmektedir. Boyutları bir yana bu adımlar, reform sürecini birebir teşvik edebilecek nitelikte de değildir. 1999-2005 yılları arasında yaşanan reform deneyimi, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması ve konsolide olmasında AB çıpasının çok büyük bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Aşağıdaki analizde görüleceği üzere, özellikle müzakerelerin açılmasını takiben Türkiye'deki reform süreci önce duraksamış, sonra da önemli ölçüde gerilemiştir. Hatta AB ilerleme raporları üzerine yapılan yakın zamanlı bir çalışma, bugüne kadar Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için hazırlanan toplam 17 ilerleme raporunun zaman içinde sayfa sayısı düşerken, siyasi kriterler bölümünün gittikçe uzadığı ve ağırlığını artırdığı tespitinde bulunmuştur.⁶³ Stefan Füle'nin Genişleme Komiseri olduğu 2010 yılından itibaren hazırlanan tüm raporlarda, raporların yapısının değiştiği 2013 ve 2014 yılları hariç, siyasi kriterler bölümünün raporun genelinin yüzde 30'undan fazlasını oluşturduğu görülmüştür.⁶⁴ Çalışmamızın bu bölümü, Türkiye'deki demokrasi açığının giderilmesi yönünde gerçekleştirilmiş olan temel alanlardaki seçili AB destekli reformlara, bu alanlardaki temel mevcut sorunlara ve AB sürecinin canlandırılmasının ve hızlandırılmasının da yaratacağı ivmeyle bu sorunlara getirilebilecek muhtemel çözüm önerilerine odaklanacaktır.

4.1. AB Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratik Reform ve Mevcut Sorunlar

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Türkiye'nin AB'ye adaylık süreci demokrasinin birçok alanında kapsamlı bir reform sürecini tetiklemiştir. Bu raporda söz konusu reformların en yoğun olduğu sivil-asker ilişkileri, temel hak ve özgürlükler ve yargı alanları üzerinde durulacaktır.

62 Bkz. bu raporda "Küreselleşme ve Demokrasi".

63 "İlerlemenin Matematiği: Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporlarına Farklı Bir Bakış", No: 271, Ekim 2014, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, s. 20.

64 Ibid., s.21.

Sivil-Asker İlişkileri

Aşağıdaki Tablo 6'da adaylık sürecinde bu alanda gerçekleştirilen temel reformların bir listesi sunulmaktadır. Bu tablodan da görülebileceği üzere, özellikle 1999-2010 arasında MGK'nın yapısı, rolü ve işleyişi, askeri harcamalar üzerindeki sivil denetimin arttırılması, askeri mahkemelerin yetkileri gibi AB tarafından Türkiye ile ilgili raporlarında sıklıkla eleştirilen pek çok alanda reform nitelikli kanunlar ve anayasa değişiklikleri çıkartılmıştır (bkz. Tablo 6). Tablo 6'da da görüldüğü üzere 2010 yılı sonrasında bu alanda nadiren reform yapılmıştır.

Tablo 6 Sivil-Asker İlişkileri Alanında Yapılan Reformlar

1999-2010

- Ekim 2001 anayasa değişiklikleriyle, MGK'nın 'tavsiye verici' rolü Anayasa'da belirlenmiş ve MGK'nın sivil üye sayısı arttırılmış; Ağustos 2003'deki uyum paketiyle MGK'nın geniş yetkileri sınırlandırılmış; MGK toplantılarının sıklığı her bir aydan iki aya çıkartılmış; Genel Sekreterlik pozisyonuna sivillerin de atanmasının önü açılmıştır.
- Temmuz 2003 uyum paketi, Mayıs 2004 anayasa değişiklikleri ve sekizinci reform paketiyle MGK'nın RTÜK ve YÖK'teki temsiline son verilmiştir.
- Ağustos 2003'deki yedinci reform paketi ve Mayıs 2004 anayasa değişiklikleriyle savunma harcamalarının şeffaflaşması yönünde adımlar atılmıştır.
- 1 Aralık 2005 tarihinde yürürlüğe giren Kamu İhale Kanunu ile bütçe dışı harcama kalemleri bütçeye dahil edilmiş, savunma bütçesi üzerindeki Parlamento denetimi artırılmıştır.
- Haziran 2006'da askeri mahkemelerin savaş halleri dışında sivilleri yargılayamayacağına dair kanun değişikliği yapılmış ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları uyarınca askeri mahkemelerde yeniden yargılanma hakkı tanınmıştır.
- Ocak 2010'da sivil makamların rızası olmaksızın askeri operasyonlar yürütülmesine imkan tanıyan emniyet, asayiş ve destek birimlerine ilişkin gizli Protokol (EMASYA) yürürlükten kaldırılmıştır.
- Eylül 2010 anayasa değişiklikleriyle askeri mahkemelerin yetki alanı "askerlik hizmet ve görevleriyle" sınırlandırılmış; devlet güvenliği, anayasal düzen ve anayasal düzenin işlemesine karşı suçlara ilişkin davaların sivil mahkemelerce görülmesine imkan tanınmış; Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) askeri personelin orduyla ilişkisini kesen kararları yargı denetimine açılmış ve 1980 darbesini gerçekleştirenlere dokunulmazlık sağlayan hüküm Anayasa'dan çıkartılmıştır.
- Aralık 2010'da Sayıştay Kanununun kabul edilmesiyle askeri harcamaların sivil denetimine ilişkin olarak iyi düzeyde ilerleme sağlanmıştır.

2010-2014

- Ocak 2012'de, subaylar tarafından verilen milli güvenlik dersi ortaöğretim müfredatından çıkarılmıştır.
- Ocak 2013'de kabul edilen TSK disiplin kanunu ile disiplin mahkemelerinin idari disiplin kuruluna dönüştürülmesi, oda hapsi cezasının kaldırılması ve disiplin suçlarına yönelik temyiz mekanizmalarının güçlendirilmesi öngörülmüştür.

Kaynak: AB Bakanlığı, Türkiye İlerleme Raporları 2010-2014. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224&l=1>

2010 sonrası bu alanda yapılan reformların azalmış olmasını bu sektörde yaşanmakta olan sorunların ortadan kalkmasıyla eşdeğer görmek mümkün değildir. Özellikle 2011-2014 yılları arasında, bu alanda düzenlenmiş olan reformların demokratik konsolidasyona olan katkılarını minimize edecek ve hatta geriye döndürebilecek uygulamalar gerçekleştirilmiş ve kanunlar yapılmıştır. Yapılan akademik çalışmalar, özellikle Ergenekon ve Balyoz davalarının görülüş biçimlerinin ve bu davalar esnasında yaşanan hak

ihlallerinin toplumdaki siyasi kutuplaşmayı derinleştirdiğini, bunun da demokratik konsolidasyona olumsuz etkide bulunduğunu göstermiştir (Gürsoy 2015, Sarıgil 2015). Buna ek olarak, özellikle 2012-2014 yıllarında başta Milli İstihbarat Kanunu'nda yapılan değişiklikler olmak üzere (bkz. Tablo 7) yapılan yeni yasal düzenlemelerle güvenlik alanında yürütmeye tanınan yetkiler artırılmış, bu alandaki denge ve denetleme mekanizmaları zayıflatılmış ve güvenlik kavramı altında toplumdaki hak ihlallerinin yaygınlaşma ihtimali de artırılmıştır.

Tablo 7 Güvenlik, Savunma ve İstihbarat Alanında Yapılan Yasal Düzenlemeler (2012-2014)

- Ağustos 2012'de kabul edilen bir yönetmelikle, Sayıştay'ın, güvenlik, savunma ve istihbarat kurumlarına ilişkin dış denetim raporlarının yayımlanmasının TBMM onayına tabi olması öngörülmüştür.
- Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nda 2012 yılında yapılan değişikliklerle, istihbarat birimlerinin üyelerini ve Başbakan tarafından "özel görevlere" atanan kamu görevlilerini kapsayan soruşturmalar Başbakan'ın iznine tabi kılınmıştır.
- Nisan 2014'te kabul edilen Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Teşkilata olağanüstü geniş yetkiler tanınmıştır. Bu Kanun ile Teşkilatın görev kapsamı genişletilmiş, personelinin zaten geniş olan dokunulmazlığı daha da artırılmış ve herhangi bir kısıtlamaya ve yeterli yargı veya Meclis denetimine tabi olmaksızın tüm kamu kurumlarında ve bankalardaki bilgiye erişimi artırılmıştır.
- Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Teşkilata, Başbakanın ve Milli Savunma Bakanı'nın onayı ile bütçe dışı olan Savunma Sanayi Destekleme Fonu'ndan yararlanma olanağı sağlanarak, güvenlik sektöründeki mali şeffaflık daha da kısıtlanmıştır.

Kaynak: AB Bakanlığı, Türkiye İlerleme Raporları 2010-2014. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224&l=1>

Temel Hak ve Özgürlükler

1999 Helsinki Zirvesi'yle başlayan adaylık süreci Türkiye'nin temel hak ve özgürlükler karinesinde önemli iyileştirmelere yol açmıştır. Tablo 8'den de görüldüğü üzere, daha kısa bir dönemi içerdiği halde özellikle 1999-2005 yılları arasında ve çok daha ender olmakla birlikte 2005-2014 yılları arasında işkenceyle mücadele, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü ve azınlık hakları gibi alanlarda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8 Temel Hak ve Özgürlükler Alanında Yapılan Başlıca Reformlar (1999-2014)

İşkenceyle Mücadele

1999-2005

- Kişilerin gözaltına alındıkları andan itibaren avukata erişim hakları garanti altına alınmıştır. Gözaltına alınan kişilerin soruşturma için çıkarılması durumunda avukata ve sağlık kontroline erişimi garanti altına alınmıştır.
- Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle işkence ve kötü muamele durumlarında verilen cezaların durdurulması ya da paraya çevrilmesi engellenmiştir.
- İşkenceyle suçlanan kamu görevlilerinin soruşturulması için üst makamlarından onay alınması zorunluluğu kaldırılmıştır.
- Gözaltı süresi 24 saate indirilmiş, üç ya da daha fazla kişinin dahil olduğu suçlarda savcı kararıyla en fazla dört güne çıkartılabileceği karara bağlanmıştır.

- Gözaltına alındığında kişilerin yakınlarına haber verilmesini engelleyen tüm istisnalar kaldırılmıştır.
- Gözaltına alınan kişinin sağlık kontrolleri esnasında kolluk kuvvetlerinin bulunmasını talep etme olasılığı kaldırılmıştır.
- İşkence vakalarının ‘acil vakalar’ olarak değerlendirilmesi ve adli tatil dönemleri de dahil olmak üzere 30 günden daha fazla ertelenmemesi karara bağlanmıştır.
- AB ve Avrupa Konseyi yardımıyla polis eğitimleri yaygınlaştırılmıştır.
- Yerel İnsan Hakları Kurul’larından yerel polis ve jandarma temsilcileri çıkartılmıştır.

2005-2014

- Eylül 2011’de İşkencenin Önlenmesine Dair BM Sözleşmesi Ek İhtiyari Protokolü (OPCAT) onaylanmıştır.
- İstanbul Protokolü uyarınca hakim, savcı ve adli tıp personel eğitimleri devam etmiştir.
- Polis ve jandarma ifade odalarına sesli ve görüntülü kayıt cihazları konulmasına devam edilmiştir.
- Ocak ayında, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK), OPCAT uyarınca ulusal önleme mekanizması olarak yetkilendirilmiştir.
- Ocak 2013’te TİHK’nin işler hale gelmesini takiben İnsan Hakları İhlali İddialarına ilişkin Başvuruların İncelenmesine Dair Usul ve Esaslar hakkında Yönetmelik hazırlanmış, kamu idaresi ve sivil toplumla istişarelerde bulunulmuştur.

İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü

1999-2005

- İfade Özgürlüğü: Ceza Kanunu’nun 8. Maddesi kaldırılmış, 159. Madde kapsamında verilen asgari cezalar azaltılmış, 169. Madde’nin kapsamı daraltılmış, 312. Madde’ye ve Terörle Mücadele Kanunu’nun 7. Maddesi’ne yapılan değişikliklerle ifade özgürlüğünün kapsamı genişletilmiştir. Siyasi parti kapatmalarını zorlaştırmaya yönelik hükümler kabul edilmiştir. Basın Kanunu değiştirilerek medyaya ilişkin suçlarda hapis cezasının uygulanması kaldırılmış, matbaaların hiçbir koşulda kapatılamayacağı karara bağlanmıştır.
- Toplanma Özgürlüğü: Toplanma için izin alma süresi 72 saatten 48 saate indirilmiş, gösteri yapma minimum yaşı 21’den 18’e düşürülmüş, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları dışında da toplantı ve gösteri düzenlemesi mümkün kılınmış, toplantı ve gösterilerin ancak bir suçun işleneceğine dair açık ve yakın bir tehdit olması durumunda yasaklanabileceği karara bağlanmıştır.
- Örgütlenme Özgürlüğü: Daha önceden suç işlemiş ya da kapatılan bir dernek ya da siyasi partinin üyeliğini yapmış kişilerin dernek kurmaları önündeki engeller hafifletilmiş, kamu görevlilerinin dernek kurması ve öğrencilerin derneklere katılımı üzerindeki engeller kaldırılmıştır. Derneklerin kuruluş ve işleyişlerine ilişkin prosedürlere ilişkin yetkilendirme polisten İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir. Duyuru yapma ve bildiri sunma üzerindeki kısıtlar hafifletilmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı derneklerin ve yurtdışında faaliyet gösteren Türkiye derneklerinin işleyişine ve dernekler arası uluslararası işbirliğine ilişkin sınırlamalar azaltılmıştır.

2005-2014

Türkiye İnsan Hakları Kurumu kurulmuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ekli 16 No'lu Protokol imzalanmıştır.

- İfade Özgürlüğü:-
- Toplanma Özgürlüğü: Mart 2014 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı'nda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun kısa vadede AİHM içtihadı doğrultusunda gözden geçirilmesi ve güvenlik güçlerine AİHM içtihadı konusunda eğitim verilmesi öngörülmüştür. Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi uyarınca toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin uzatılması, yürüyüşlerin düzenlenmesinde katılımcılığın arttırılmasına yönelik önlemler getirilmiştir.
- Örgütlenme Özgürlüğü: Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi uyarınca siyasi parti teşkilatlanması ve üyeliği kolaylaştırılmıştır.

Azınlık Hakları

1999-2005

- Ceza Kanunu'nun 312. Maddesi'ne yapılan bir değişiklikle ülkedeki etnik ve dini azınlıklara yönelik aşağılayıcı söylemler yasaklanmıştır.
- Vakıflar Kanunu'na yapılan birçok değişiklikle azınlık vakıflarının mallarının iadesine ilişkin yasal hükümler belirlenmiş, kolaylaştırılmış ve malların iadesine başlanmıştır.
- Anayasa'nın 26. ve 28. Maddelerine yapılan değişiklikler ve Ağustos 2002 demokratikleşme paketiyle Kürtçe üzerindeki yayın yasakları önemli ölçüde hafifletilmiştir.
- Kürtçe dil eğitimi veren özel kursların açılması ve ailelerin çocuklarına Kürtçe isim vermesi mümkün kılınmıştır.
- Ağustos 2003'de onaylanan bir kanunla PKK ile ilişkili faaliyetlerden tutuklu bazı kişilere kısmi af ve ceza indirimi sağlanmıştır.
- Köye Dönüş Projesi kapsamında çatışma döneminde göç eden ailelerin bir kısmının hükümet yardımıyla köyelerine dönüşü sağlanmıştır.

2005-2014

- Başbakanlık, 2010 yılı Mayıs ayında, gayrimüslim Türk vatandaşlarının problemlerine gerekli ilginin gösterilmesi yönünde ilgili makamlara talimat veren ilk genelgeyi yayımlamıştır.
- Şubat 2008 tarihli Vakıflar Kanunu'na değişiklik getiren mevzuat Ağustos 2011'de kabul edilmiştir. Mevcut hukuki çerçeve, gayrimüslim cemaat vakıflarının 1936 yılı Beyannamesine giren mallarının iadesine genel olarak imkan tanımakta ve 2008 tarihli Kanunun kapsamını genişletmektedir.
- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun Mart 2011'de yürürlüğe girmiştir. Kanun, Türkçe dışındaki dillerde ülke genelinde radyo ve televizyon yayını yapılmasına olanak sağlamıştır.
- Kültürel haklarla ilgili olarak, sanıklara kendilerini Türkçe olarak yeterli bir şekilde ifade edebilmelerine rağmen, adli soruşturmaların belirli aşamalarında Türkçe dışında tercih ettikleri bir dili kullanmalarına olanak sağlamak amacıyla, Ocak 2013'te Ceza Muhakemesi Kanunu değiştirilmiştir.
- Şubat 2013'te, siyasi parti tabelaları, posterleri ve açıklamalarında Kürtçenin kullanılmasına karşı kovuşturma yapılamayacağı yönündeki Anayasa Mahkemesi kararı yürürlüğe girmiştir.

• Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi uyarınca farklı dil ve lehçelerde propaganda yapılması, ayrımcılık suçlarına ceza getirilmesi, 1980 sonrası Türkçe olarak değiştirilen Kürtçe il isimlerinin ifade edilmesi ve farklı dil ve lehçelerde eğitim imkanı sağlanmasının önü açılmıştır.

Kaynak: AB Bakanlığı, Türkiye İlerleme Raporları 2010-2014. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224&l=1>

Tablo 8'den de görüldüğü üzere, Türkiye'nin temel hak ve özgürlükler alanındaki 2005 sonrası reform karinesi her alanda eşit olmamıştır. Örneğin işkenceyle mücadele ve azınlık hakları alanında nispeten daha fazla adım atılırken, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü alanındaki reformlar çok kısıtlı kalmıştır. Hatta azınlık dillerinin kullanımlarındaki kısıtların hafifletilmesi dışarıda bırakılırsa, ifade özgürlüğü alanında 2005 yılını takiben neredeyse hiçbir reform yapılmamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burada belki daha da önemli olan, bu alanlarda yapılmış olan reformların nitelik ve nicelik açısından 1999-2005 yılları arasında atılmış olan adımlardan geri kalmış olmasından ziyade, yapılan uygulamalar ve getirilen yeni yasal düzenlemelerle temel hak ve özgürlüklerin bu dönemde ek kısıtlara maruz bırakılmış olması ve böylece bu alandaki reform sürecinin durmakla kalmayıp gerilemiş olmasıdır. Bu durumun en açık olarak görüldüğü alanlardan biri ifade özgürlüğüdür. Bugün Türkiye, hapisteki gazetecilerinin sayısı dünyada en yüksek olan ülke konumundadır. Müzakerelerin açılmasının hemen ardından Kasım 2005'de hapiste yatan gazeteci sayısı sıfırken⁶⁵, Haziran 2015 itibariyle hapiste yatan gazeteci sayısı 23 olup, medya mensuplarına açılmış yaklaşık 4000 dava bulunmaktadır.⁶⁶ 2008 yılından itibaren yaklaşık 87.623 internet sitesi ağırlıklı olarak Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) ve mahkemeler tarafından alınan kararlarla kapatılmış durumdadır.⁶⁷ Sadece 2014'ün ikinci yarısında Twitter'a yapılan içerik kaldırma taleplerinin yüzde 87'sinin Türkiye'den olduğu görülmüştür.⁶⁸ Sınır Tanımayan Gazeteciler ("Reporters without Borders") Yıllık Basın Özgürlüğü Endeksinde 2005 yılında 98. sırada olan Türkiye, 2014 yılı itibariyle 178 ülke arasında 154. sıraya düşmüştür.⁶⁹ 2005 yılında AB reform süreci kapsamında yürürlüğe girmiş olan yeni Ceza Kanunu'nun eski Ceza Kanunu'ndan kalan birçok maddesi (Madde 215, 216, 301, 318 gibi) halen ifade özgürlüğünü kısıtlamada etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Buna ek olarak 2014 yılında yasalaşan İnternet Kanunu gibi yeni yasal düzenlemeler de ifade özgürlüğünün sınırlarını önemli ölçüde daraltmaktadır.

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü alanında da benzer sorunlar bulunmaktadır. Özellikle 2008 yılını takiben, Ceza Kanunu'nun 220. ve 334. Maddeleri ile Terörle Mücadele Kanunu'nun 2. Maddesi beraber kullanılarak pek çok tutuklama kararı alınmıştır.⁷⁰ Nisan 2015'de onaylanan İç Güvenlik Yasası ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde polisin yetkileri artırılarak toplanma özgürlüğüne önemli kısıtlar getirilmiştir. Yeni kanun uyarınca toplu olarak işlenen suçlarda polise 48 saate kadar gözaltına alma ve belirli durumlarda silah kullanma yetkisi verilmiştir. Örgütlenme özgürlüğüne bakıldığında AB reformları kapsamında 2004 yılında geçirilmiş olan Dernekler Kanunu'nun özgürlükleri genişleten bazı hükümlerinin uygulamaya geçirilmediği görülmektedir. Örneğin Kanun STK'ların yurtdışındaki kurumlar ve bireylerden fon almak için İçişleri Bakanlığı'ndan izin alma yükümlülüğünü kaldırmış olsa da uygulamada bu 'izin' prosedürünün halen devam etmekte olduğu görülmektedir.⁷¹

65 Human Rights Watch (2006), 'Turkey: Human Rights Overview', <http://hrw.org/english/docs/2006/01/18/turkey1220.htm>.

66 BİA Medya Gözlem, 2015 Nisan-Mayıs-Haziran, <http://bianet.org/bianet/medya/165972-erdogan-akp-kontrolu-nde-haber-ve-haberci-risk-altinda>

67 <http://engelliweb.com/istatistikler/>

68 BİA Medya Gözlem, 2015 Nisan-Mayıs-Haziran, <http://bianet.org/bianet/medya/165972-erdogan-akp-kontrolu-nde-haber-ve-haberci-risk-altinda>

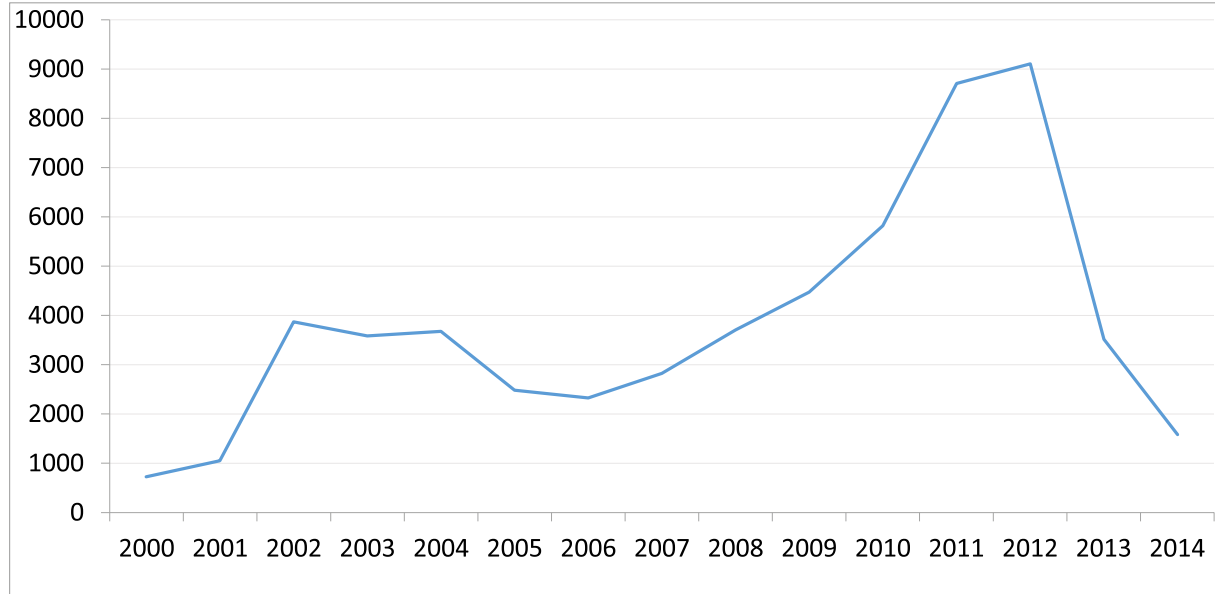
69 Yıllık Basın Özgürlüğü Endeksi 2014, <http://rsf.org/index2014/en-index2014.php>

70 Human Rights Watch (2010) 'Protesting as a Terrorist Offense: The Arbitrary Use of Terrorism Laws to Prosecute and Incarcerate Demonstrators in Turkey', s.1, <http://www.hrw.org/reports/2010/11/01/protesting-terrorist-offense-0>

71 TBMM Uzlaşma Komisyonunun Yeni Anayasa Taslağı Çalışmalarına Sivil Toplum Örgütlerince Sunulmak Üzere Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Tarafından Hazırlanan, Örgütlenme Özgürlüğü Alanına İlişkin Sivil Toplum Anayasa Önerileri, s. 14, <http://anayasaizleme.com/wp-content/uploads/2011/11/STGM-Anayasa-%C3%96nerileri.pdf>

Temel hak ve özgürlüklerdeki duraksama ve geriye gidişin boyutlarını ve zaman çizelgesini uluslararası verilerden net bir şekilde görmek mümkündür.

Şekil 19 Yıllara Göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) Türkiye Aleyhine Yapılan Başvuru Sayısı (2000-2013)

Kaynak: AİHM Faaliyet Raporları, 2005-2014. http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=echrpublications&c=#n14225225105470760102541_pointer

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü üzere AİHM'e Türkiye aleyhine yapılan başvuru sayısı 2000-2002 yılları arasında artmış, ilk kez 2003 yılında azalmaya başlamış, 2004'deki hafif bir artışın ardından 2006 yılına kadar sürecektir bir düşüşe geçmiştir. Bu başvuruların 2006-2013 yılları arasında düzenli olarak arttığı ve 2012 yılında en üst noktaya ulaştığı görülmektedir. 2013 yılındaki ani düşüşün sebebi ise insan hakları ihlallerine ilişkin şikayetlerin azalması değil, Eylül 2010 referandumuyla tanınmış olan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının Eylül 2012'de uygulamaya geçmiş olmasıdır. 2012'de dava sayısının (9098), 2000 yılındaki dava sayısından (735) yaklaşık 12 kat daha fazla olduğu dikkat çekicidir. Bu artışın bir kısmını toplumun hakları ve özellikle de AİHM başvuruları konusundaki artan bilincine bağlayabilmek mümkündür. Ancak diğer verilere bakıldığında da benzer bir tabloyla karşılaşmakta, bu da söz konusu artışın temel haklardaki kötüleşmeyi göstermesi açısından belli bir açıklayıcı değere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda dikkat çeken verilerden bir diğeri Freedom House kuruluşunun Türkiye'deki temel hak ve özgürlükler üzerine yaptığı düzenli değerlendirmelerdir.

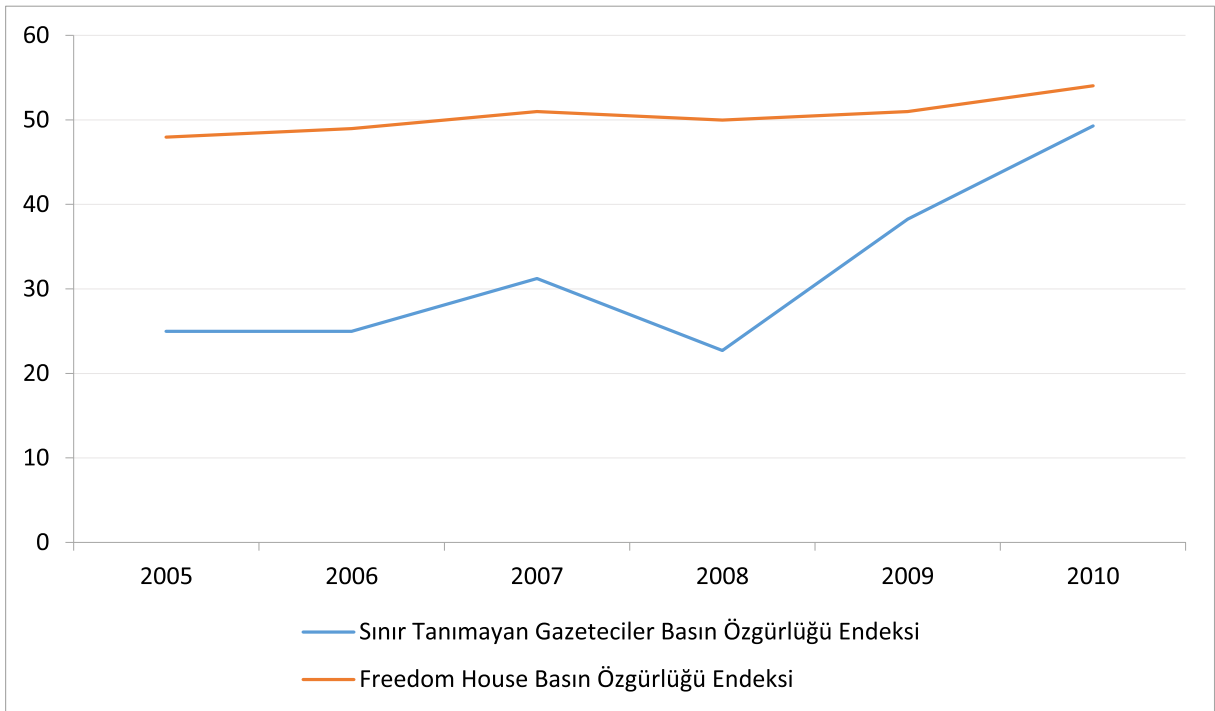
Şekil 20 Yıllara Göre Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlükler (1990-2014)

Kaynak: Freedom House, Dünyada Özgürlük Endeksi
1=en özgür, 7=en az özgür

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, 1990’lı yıllardan itibaren Freedom House endekslerine bakıldığında, Türkiye’nin 1994 yılında kötüleşen temel hak ve özgürlükler karinesinin 2002 yılında düzelmeye başladığı, 2004 yılında bir aşama daha yükseldiği, ancak 2012 yılından itibaren 1990-1993 ve 2002-2003 yıllarındaki standartlara geri döndüğü görülmektedir. Yukarıda Türkiye’deki temel hak ve özgürlüklerin en sorunlu alanı olarak belirtilen ifade özgürlüğünün ana bileşeni olan basın özgürlüğü verilerine bakıldığında yaşanan kötüleşme daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şekil 21 Yıllara Göre Türkiye’de Basın Özgürlüğü (2005-2010)

Kaynak: Sınır Tanımayan Gazeteciler Basın Özgürlüğü Endeksi ve Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi

Yukarıdaki şekilde iki farklı kuruluşun (Sınır Tanımayan Gazeteciler ve Freedom House) 2005-2010 yılları arasında Türkiye'deki basın özgürlüğüne ilişkin endeksleri yer almaktadır. Her iki endeks de, 2008 yılındaki kısmi düzelme dışında tutulacak olursa, 2005 yılını takiben basın özgürlüğünde istikrarlı bir kötüye gidişi işaret etmektedir. Bir diğer deyişle, müzakerelerin açıldığı 2005 yılını takiben, 2008 yılı dışında Türkiye'de basın özgürlüğünün her yıl artan derecede kısıtlandığı görülmektedir.

Yargı

Günümüzün gelişmiş demokrasilerinin ortak özelliklerinden biri de güçlü ve etkin bir denge ve denetleme sistemine sahip olmalarıdır. (İngilizce'de "the system of checks and balances" olarak tanımlanan sistemin karşılığı Türkçe'de yaygın olarak "denge ve denetleme sistemi" olarak kullanılıyor.) Demokrasileri pekişmiş ülkelerde, seçimlerin özgür ve adil yapılması, çok partili sistem, muhalefet partilerinin seçimleri kazanma olasılığının bulunması ve güvencesi, haklar ve özgürlükler alanının korunması kadar önemli bir unsur da, güçlü ve etkin bir denge ve denetleme sisteminin varlığıdır. Denge ve denetleme dediğimiz zaman, bir ülkenin yönetiminde etkin ve etkili olan aktörler ve kurumlar arasındaki ilişkilerde güç dengesinin olması ve bu aktörlerin ve kurumların birbirlerini denetleme işlevine sahip olmalarını anlıyoruz. Toplum yönetiminde, kurumlar ve aktörler arasında güç dengesinin olması ve bu dengenin oluşması için kurallara, düzenlemelere ve normlara bağlı olarak hareket eden denetleme mekanizmalarının varlığı, denge ve denetleme sistemini oluşturmaktadır.

Türkiye'de denge-denetleme sistemi dendiğinde öne çıkan en önemli alan ülkedeki yargı sistemidir. Yargı sisteminin sorunları yeni olmamakla birlikte uzun yıllara dayanmaktadır. 1995-2010 yılları arasında AİHM'de Türkiye aleyhine sonuçlanan davaların yüzde 32'si adil yargılanma hakkında olup, bu davaların yüzde 23'ü özgürlükler ve güvenlik ile ilgilidir.⁷² Toplumun yargıya ve hukukun üstünlüğüne olan güveni de oldukça düşüktür. 2008 yılında gerçekleştirilmiş olan bir çalışma, toplumun sadece yüzde 41'inin mahkemelerin bireyleri adil bir şekilde yargıladığına inandığını ortaya koymuştur (Kalem ve diğ. 2008: 15).

Türkiye'deki yargı sisteminin temel sorunlarını aşırı iş yükü, kurumsal/siyasi bağımlılık ve tarafsızlık olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Son yıllarda artan hakim sayılarına rağmen Türkiye'de 100.000 kişi başına düşen hakim sayısı, 21,3 olan Avrupa Konseyi üye ülkeleri ortalamasının oldukça altında, 10,6 olarak tespit edilmiştir.⁷³ AB ülkelerinde davaların beraatla sonuçlanma oranı ortalama yüzde 6 iken, Türkiye'de bu oran yaklaşık yüzde 50'yi bulmaktadır.⁷⁴ Bu durum sıklıkla Türkiye'nin AİHM'de adil yargılanma sürelerini en çok ihlal eden ülke statüsünde bulunmasına neden olmaktadır. Türkiye'de yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı da başlı başına sorunlu alanlardır. Yargının yürütmeye olan kurumsal bağımlılığı ve yargı mensuplarının birey ve toplumdan ziyade devlete bağlılığı esas aldıkları ideolojik kısıtları geçmiş yıllar içinde pek çok akademik çalışmanın konusunu teşkil etmiştir (Aydın ve Keyman 2004, Aydın-Düzgün ve Keyman 2012).

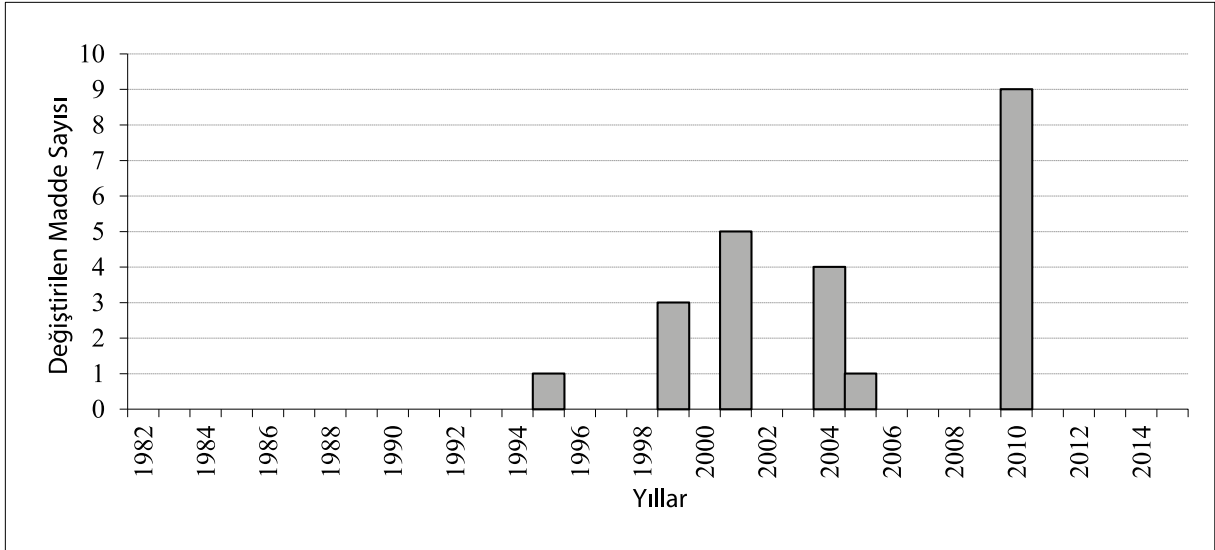
Tüm bu sorunlardan ötürü, Türkiye'nin AB üyelik süreci kapsamında gerçekleştirmiş olduğu reformların önemli bir çoğunluğunun yargı alanında olması şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, 1982 Anayasa'sının yürürlüğe girişini takiben yargı reformu alanında yapılan anayasa değişikliklerinin çoğunluğu AB reform sürecine tekabül eden 1999-2005 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Anayasal reformların yanı sıra, bu dönemde özellikle uyum paketleri kapsamında çıkartılan pek çok yasa değişikliği de yargı reformuna katkıda bulunmuştur. AB ile beraber AİHM de verdiği kararlarla Türkiye'nin yargı reformunda itici bir güç oynamıştır. Özellikle AB reform sürecinde değiştirilen Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca AİHS gibi Türkiye'nin imzalamış olduğu uluslararası sözleşmelerin ulusal hukukun üstünde yer aldığının kabul edilmesiyle AİHM kararları Türkiye'nin hukuk sisteminde belirleyici olmaya başlamıştır. Bir diğer deyişle AB reformları AİHM'nin Türkiye'deki etkinliğini de artırıcı bir rol oynamıştır.

72 European Court of Human Rights, Annual Report 2010, s. 157.

73 Council of Europe (2012), European Judicial Systems, Edition 2012 (Data 2010): Efficiency and Quality of Justice, Strasbourg, s. 145.

74 "Anayasa Reformu Aracılığıyla Türkiye'nin Denge ve Denetleme Sisteminin Güçlendirilmesi", İstanbul Politikalar Merkezi Raporu, Şubat 2012, s. 41.

Şekil 22 Yargı Reformu Alanında Yapılan Anayasa Değişiklikleri (1982-2015)

Kaynak: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm>

AB uyum süreci kapsamında 1999-2005 arasında gerçekleştirilen yargı reformları, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kaldırılması, AİHM'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ve Ek Protokol'lerinin ihlal edildiği yönünde karar verdiği durumlarda davaların tekrar görülmesi ve askeri mahkemelerin siviller üzerindeki yetkisinin kaldırılması gibi AB tarafından uzun yıllar gündeme getirilen reform taleplerini karşılamıştır. 2005 yılından 2010 yılına kadar yargı alanında herhangi bir reform gerçekleştirilmemiş, ancak Eylül 2010'de yapılan Anayasa referandumuyla yargı alanında birçok yeni düzenlemeler getirilmiştir. Halkın yüzde 58'i tarafından onaylanan referandumda AB ile hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ve ilerleme raporlarında dile getirilen birçok husus ele alınmıştır. Bu kapsamda askeri mahkemelerin yetki alanları daha fazla kısıtlanmış, Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararları yargıya açılmış, yukarıda da değinildiği üzere Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınmış ve Anayasa Mahkemesi'yle Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapıları değiştirilmiştir. 2010 yılından sonra da yargı reformu, yargı reform paketleri kapsamında sürdürülmüş, bu bağlamda özellikle yargının etkin işleyişini arttırmaya yönelik önlemlere ağırlık verilmiştir.

Tablo 9 Yargı Alanında Yapılan Başlıca Yasal Düzenlemeler (1999-2014)

1999-2005

- Aile mahkemelerinin oluşturulmasıyla mahkeme sistemi güçlendirilmiştir.
- Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (HMUK) ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) değiştirilerek AİHM'nin AİHS'nin ve Ek Protokol'lerinin ihlal edildiği yönünde karar verdiği durumlarda davaların tekrar görülmesi sağlanmıştır.
- Adli kayıt sistemin BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesiyle uyumlu olacak şekilde değiştirilmiştir. Çocuk Mahkemeleri Kanunu değiştirilerek, çocuk mahkemelerinde yargılanacak çocukların üst yaş sınırı 15'den 18'e çıkartılmıştır.
- Yargı prosedürlerini hızlandırmak amacıyla Adli Tıp Kanunu değiştirilmiş ve Adli Tıp'ın idari kapasitesini güçlendirecek tedbirler alınmıştır.
- Askeri Mahkemeler Kanunu değiştirilerek siviller üzerindeki askeri yargı yetkisi kaldırılmıştır.
- DGM'ler kaldırılmıştır.

2005-2014

- Eylül 2010 Anayasa değişiklikleriyle Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı 11'den 17'ye çıkartılmış, üye

profili genişletilmiş, görev süreleri 25 yıldan 12 yıla düşürülmüş; HSYK'nın üye sayısı 7'den 22'ye çıkartılmış ve üye profili genişletilmiş; HSYK'nın yargıdan ihraç kararları yargı denetimine açılmış; HSYK için Adalet Bakanlığı'ndan ayrı bir Genel Sekreterlik kurulmuştur.

- 2011 yılında kabul edilen birinci ve ikinci yargı reform paketleriyle bazı suçlara idari para cezaları verilmesi kararlaştırılmıştır.
- Haziran 2012'de yargının işgücünü azaltmaya yönelik olarak hazırlanan Arabuluculuk Kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 2012 yılında kabul edilen üçüncü yargı reform paketiyle özel yetkili ağır ceza mahkemeleri kaldırılmış; mahkemelerin, yayımları yasaklaması, yargı süreçleri bağlamında sanıklara ve savcılara zaman kısıtlamaları koyması, sanığı veya avukatını mahkemenin, düzen ve disiplinini bozduğu gerekçesiyle sonraki veya tüm duruşmalardan çıkarması, şüphelinin ifadesi alınırken veya gözaltı sırasında müdafî sayısını yalnızca bir avukat ile sınırlandırması, davanın aciliyetine bağlı olarak kitle iletişim araçları vasıtasıyla tebligat yayımlaması yasaklanmıştır.
- Üçüncü reform paketi, uzun gözaltı sürelerini önlemek amacıyla adli kontrol üzerindeki üç yıllık üst sınırı kaldırmış, yeni adli kontrol mekanizmaları getirmiş ve mahkemelerin gözaltı kararı alırken gerekçe bildirme zorunluluğunu güçlendirmiştir.
- Ocak 2013'te Ceza Muhakemesi Kanunu'nda, sanıklara, adli soruşturmaların belirli aşamalarında kendilerini Türkçe olarak yeterli derecede ifade edebilmelerine rağmen, Türkçe dışında kendi tercih ettikleri başka bir dili kullanmalarına izin verecek şekilde değişiklik yapılmıştır. Aynı dönemde, Ceza İnfaz Kanunu'nda değişiklik yapılarak denetimli serbestlik uygulamasının kapsamı genişletilmiştir.
- Nisan 2013'de kabul edilen dördüncü yargı reform paketiyle Türkiye'nin AİHM tarafından mahkûm edildiği pek çok davanın içeriğine yönelik olarak hukuki çözüm yolları sunulmuş, bilhassa ifade özgürlüğü ile şiddete tahrik veya terör eylemlerinde bulunma suçları arasında bir ayırım yapılmıştır.
- Adli yardım için gerekli olan şartlar kolaylaştırılmıştır.

Kaynak: AB Bakanlığı, Türkiye İlerleme Raporları 2010-2014. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224&l=1>

Yargı reformunun yasal düzlemde AB çıpasının zayıfladığı dönemde de (özellikle 2010 ve sonrasında) sürmüş olması, uygulamada yargının etkin işleyişi (özellikle de iş yükü sorunu) konusunda bir miktar ilerleme sağlanmasına katkıda bulunmuş, ancak bu esnada yargı bağımsızlığı/tarafsızlığına ilişkin sorunlar daha da geriye gitmiştir. AB'nin ve AİHM'nin yoğun şikayet konusu olan uzun yargılama sürelerine ilişkin AİHM'de Türkiye aleyhine sonuçlanan dava sayısı 2009 yılında 95 iken bu sayı 2012 yılında 51'e inmiştir (Çakmak 2014: 107). Benzer şekilde Yargıtay 2011 yılında 1.12 milyon davaya bakarken 2014 yılında 0.58 milyon davaya bakmaktadır.⁷⁵

Öte yandan yargı bağımsızlığını arttırmaya yönelik önlemleri de içeren 2010 Anayasa referandumuna rağmen yargının yürütmeden bağımsız bir yapıya kavuştuğunu söylemek oldukça güçtür. Yargı bağımsızlığı Adalet Bakanı'nın Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda (HSYK) süren varlığı, Adalet Bakanlığı'nın mesleğe girişlerdeki ağırlığı, hakimler ve savcılar arasındaki yakın yasal, kurumsal ve işlevsel ilişkiler gibi birçok nedenden ötürü kısıtlı kalmaktadır. Referandumu takiben yapılan HSYK seçimlerinde hükümetin blok listesi olduğu iddia edilen bir listedeki tüm isimlerin seçilmesi⁷⁶ ya da Aralık 2013 yolsuzluk soruşturmalarının ardından yargıya yapılan müdahaleler, reformların yargı bağımsızlığını sınırlandırmada da araçsallaştırılabileceğini ya da reformların gerektiğinde geriye döndürülebileceğini göstermesi açısından önemlidir (Özbudun 2014). Nitekim yolsuzluk soruşturmalarını takiben Şubat 2014'de kabul edilen HSYK kanun değişiklikleriyle Adalet Bakanlığı'nın yargı üzerindeki yetkileri önemli ölçüde artırılmış,

⁷⁵ Türkiye İlerleme Raporları (2012-2014), Brüksel: Avrupa Komisyonu.

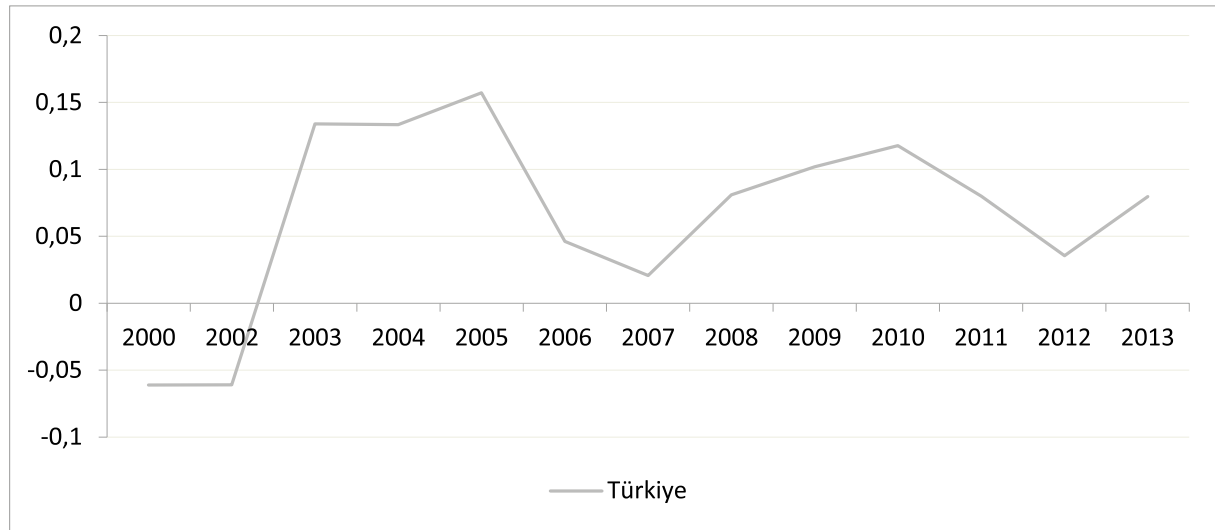
⁷⁶ Sedat Ergin, 'HSYK Seçimi Nasıl Okunmalı?', Hürriyet, 19 Ekim 2010; Ahmet İnsel, 'HSYK Seçimi Şaibeli mi Değil mi?', Radikal, 19 Ekim 2010.

HSYK üyelerinin yaklaşık yarısı Adalet Bakanı tarafından değiştirilmiştir.⁷⁷ Yargının tarafsızlığı da bireylerin hak ve özgürlüklerinden ziyade devletin ve hükümetin çıkarlarını korumayı esas alan hakim ve savcılarının çoğunlukta olması nedeniyle sağlanamamaktadır. Yargıda disiplin süreçleri de, hakim ve savcılar arasında devletin/hükümetin çıkarları ve adalet arasındaki dengeyi gözetme ihtiyacını doğurmaktadır.

Akademik literatüre göre ülkelerde demokratik ilerlemelerin geriye döndürülmesinde en belirleyici etkenlerden biri yürütmenin tabi olduğu denetleme mekanizmalarıdır. Yürütmeye getirilen kısıtların zayıf olduğu ülkelerin yüzde 70'inde otoriter geri dönüşler yaşanırken, yürütme üzerindeki denetim mekanizmalarının güçlü olduğu ülkeler için bu oran yüzde 40'a düşmektedir (Kapstein ve Converse 2008). Yürütme üzerindeki denetim mekanizmasının zayıf olduğu ülkelerde siyasi liderler muhaliflerinin toplumdaki destek temellerini zayıflatmayı ve gerek retorik gerek yasal araçlar kullanarak veto oyuncularını bölmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda işçi ve işveren örgütlerini, medyayı, siyasi ve sivil toplum örgütlerini hedef alabilmektedir (Poast ve Urpelainen 2015).

Yargıdaki bu durum, yukarıda bahsi geçen diğer reform alanlarında artan miktardaki kısıtlamalar ve ihlallerle birleştiğinde Türkiye'de hukukun üstünlüğüne ilişkin endişelerin artmasına yol açmıştır. Nitekim aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere, Dünya Bankası hukukun üstünlüğü endeksinde Türkiye özellikle AB reform sürecini kapsayan 2001-2003 ve 2004-2005 yılları arasında önemli bir ivme kaydetmiş, ancak 2007 yılını takiben düşüş yaşamıştır. 2007-2010 yılları arasındaki kısmi toparlama (2013 yılındaki hafif iyileşme dışında) 2010 yılı sonrasında yerini tekrar düşüşe bırakmıştır. Halihazırda ülkede hukukun üstünlüğünün 2003-2005 dönemin verilerinin ve hatta 2010 düzeylerinin altında seyrettiği görülmektedir.

Şekil 23 Türkiye'de Hukukun Üstünlüğü (2000-2013)

Kaynak: Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri Veritabanı (<http://info.worldbank.org/governance/wgi/>)

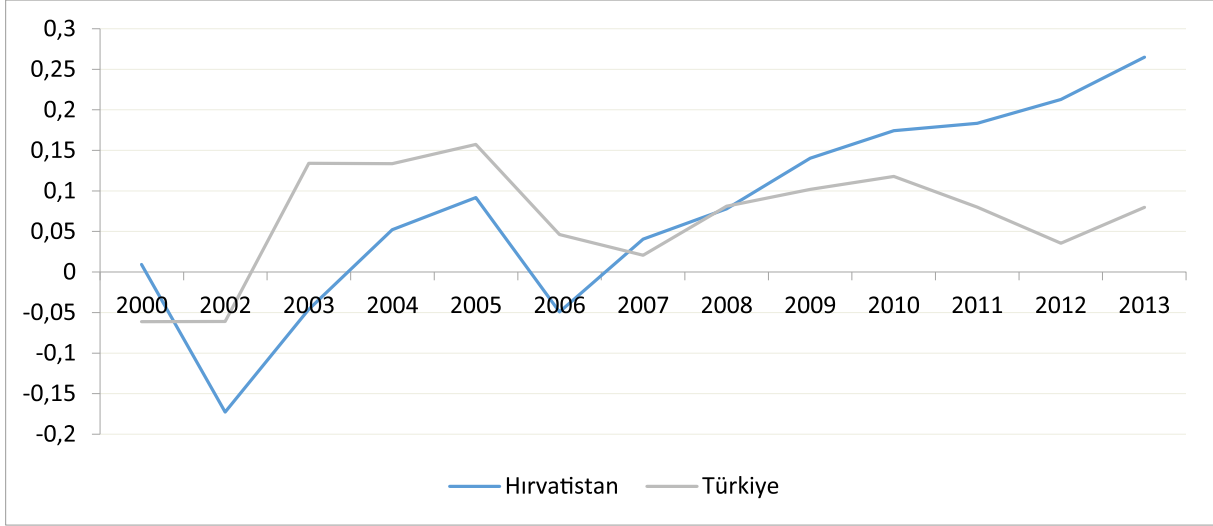
4.2. AB Üyelik Sürecinin Canlandırılmasının Demokratik Konsolidasyona Muhtemel Katkıları

AB'ye tam üyelik sürecinin ve bu sürecin içerdiği müzakerelerin Türkiye'de demokratik konsolidasyonun sağlanmasındaki önemi ve gerekliliği inkar edilemez. Yukarıdaki analizde de görüldüğü üzere AB'ye tam üyelik için yapılan anayasal, hukuki ve kurumsal reformlarla idariyeniden yapılanma, Türkiye demokrasisinin ilerlemesinde önemli bir rol oynamış, AB çıkışının zayıflamasıyla Türkiye'de demokratikleşmenin durması hatta gerilemesi el ele gitmiştir. Şekil 23'de Türkiye'nin 2000 ve 2013 yılları arasında Dünya Bankası hukukun üstünlüğü endeksindeki performansı verilmiştir. Aynı endeks üzerinden Hırvatistan'la yapılan bir karşılaştırma, AB'nin genişleme sürecinde demokratik konsolidasyon için önemini daha net bir biçimde

77 Türkiye İlerleme Raporu, Ekim 2014, Brüksel: Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-turkey-progress-report_en.pdf

ortaya koyması açısından anlamlıdır. Hırvatistan, Türkiye ile aynı günde katılım müzakerelerine başlamış, Türkiye ile aynı müzakere sürecine tabi tutulmuş, ancak Türkiye'den farklı olarak Temmuz 2013'de AB tam üyesi olmuştur.

Şekil 24 Yıllara Göre Karşılaştırmalı Olarak Hukukun Üstünlüğü Göstergeleri (Türkiye-Hırvatistan, 2000-2013)

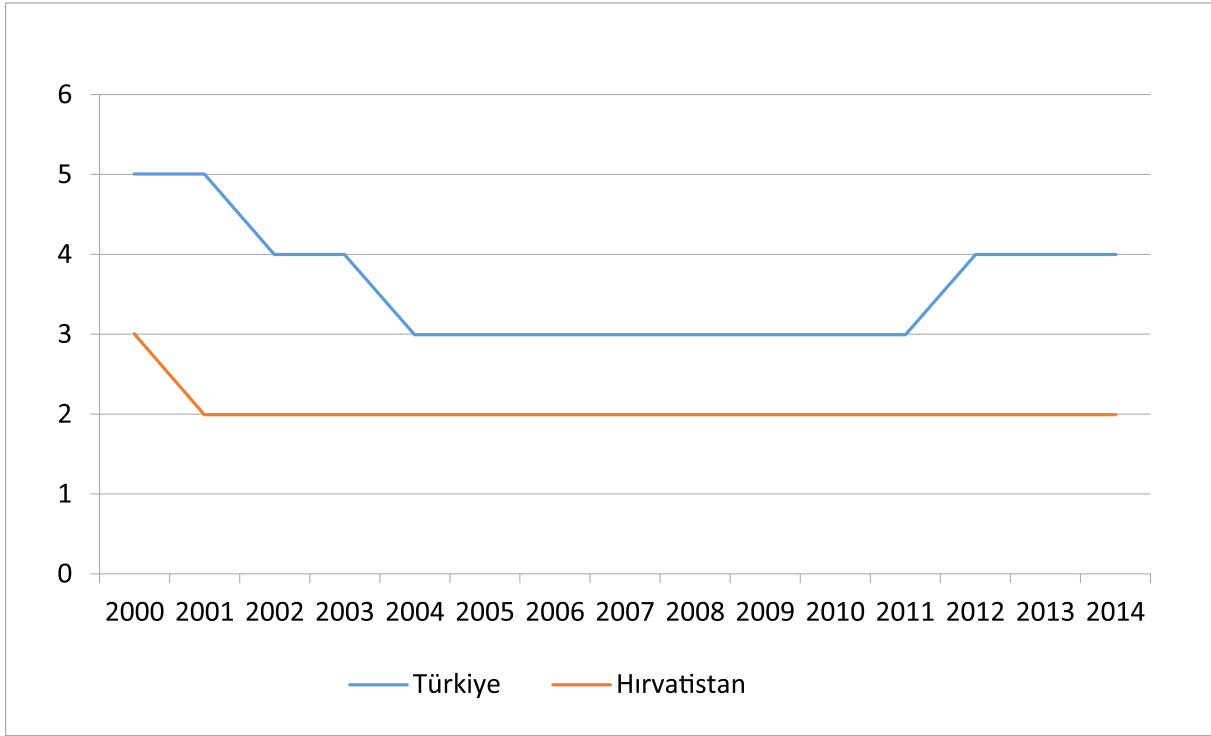

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergeleri Veritabanı (<http://info.worldbank.org/governance/wgi/>)

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere özellikle 2002-2005 yılları arasında iki ülke de hukukun üstünlüğü alanında önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Hatta bu dönem içerisinde Türkiye'nin hukukun üstünlüğü değerleri Hırvatistan'ın üzerindedir. Müzakerelerin açılmasını takiben ilk yıl her iki ülkede de bu alanda bir miktar gerileme kaydedilmiş, ancak Türkiye bu gerilemeyi tersine çevirip reform sürecindeki değerleri yakalayamazken, AB çapısıyla tam üyeliğe giden yolda güçlü bir şekilde desteklenen Hırvatistan istikrarlı bir şekilde ilerlemesini sürdürmüş ve halihazırda bu alanda Türkiye'den oldukça ileri bir konuma gelmiştir.

Temel hak ve özgürlükler alanında da benzer bir tabloyla karşılaşmak mümkündür. Her ne kadar Türkiye, 2000'li yılların başında da temel hak ve özgürlükler alanında Hırvatistan'dan geri olsa da, her iki ülke de 2000'lerin ilk yarısında bu alanda ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak aşağıdaki grafikten de görüldüğü üzere, Hırvatistan kaydettiği ilerlemeyi koruyabilmiş, Türkiye ise 2011 yılından itibaren bu alandaki geriye gidişi engelleyememiştir.

Şekil 25 Yıllara Göre Karşılaştırmalı Olarak Temel Hak ve Özgürlükler (Türkiye-Hırvatistan, 2000-2014)

Kaynak: Freedom House, Dünyada Özgürlük Endeksi
1=en özgür, 7=en az özgür

Bu tablo, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin yeniden canlandırılmasının önemini ortaya koymasından değerlidir. Çalışmanın giriş kısmında belirtilmiş olan faktörler nedeniyle Türkiye-AB ilişkileri bugün ciddi bir tikanıklık yaşamaktadır. Bu tikanıklığın aşılması ve AB'nin demokratik çıpa rolünün tekrar hayata geçirilmesi kısa/orta ve uzun vadede alınabilecek bazı önlemlerle mümkün olabilir. Kısa/orta vadede, müzakere sürecinin Türkiye demokrasisine azami katkıyı sunabilmesi için, halihazırda Kıbrıs Rum Kesimi tarafından açılması veto edilen "Yargı ve Temel Haklar" başlıklı 23. müzakere faslı ile "Adalet, Özgürlük ve Güvenlik" başlıklı 24. müzakere faslının en kısa sürede açılması gerekmektedir. Bu iki fasıl, bir ülkede hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlenmesi, demokrasinin pekişmesi, kurumsallaşmanın kapsayıcı ve demokratik tarzda gelişmesi ve siyasal kültür olarak eşit ve katılımcı vatandaşlık anlayışının güçlenmesi için gerekli olan adımları içermektedir. Bu anlamda da bu fasıllar AB'ye tam üyelik müzakerelerinde ilerlemeden çok daha önemli olarak, bir ülkede demokrasinin, uygulama, kurumsallaşma, içselleşme boyutları içinde güçlenmesiyle ilişkilidir. Türkiye bu bağlamda bir istisna değildir; aksine, son yıllarda özellikle haklar, özgürlükler ve hukuk devleti alanlarında, "otoriter eğilimler taşıyan sınırlı demokrasi olarak" nitelenmeye başlanan Türkiye demokrasisinin gelişmiş demokrasi konumuna gelebilmesi için 23. ve 24. fasılların açılması ve başarıyla kapanması, atılması gereken çok önemli adımlardan biri haline gelmiştir.

Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine genişlemenin gerçekleştiği son AB genişleme dalgası, standart müzakere sürecinin hukukun üstünlüğünü sağlamada tek başına yeterli olamayabileceğini, bu alandaki reformların daha uzun döneme yayılması gerektiğini göstermiştir. Bulgaristan ve Romanya örnekleri yargı reformu ve organize suçla mücadele gibi alanlarda yaşanan sorunların üyelik sonrasında tamamen aşılamayabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle AB, Türkiye ve Hırvatistan için hazırladığı 2005 Müzakere Çerçeve Belgeleri'nde bu ülkelerle belirlediği müzakere sürecine, "Adalet, Özgürlük ve Güvenlik" başlıklı 24. fasıla ek olarak "Yargı ve Temel Haklar" başlıklı 23. faslı yeni bir müzakere başlığı olarak eklemiştir. Böylece Kopenhag siyasi kriterleri, müzakere sürecinin 23. ve 24. fasılları aracılığıyla katılım müzakerelerine de resmen entegre edilmiştir.

Her iki fasıl da başta yargı reformu ve organize suç ve yolsuzlukla mücadele olmak üzere hukukun üstünlüğü alanındaki temel konuları kapsamaktadır. 23. fasıl dört ana başlıktan oluşmaktadır: yargı, yolsuzlukla mücadele, temel haklar ve AB vatandaşlarının hakları. Söz konusu fasıl bağımsız bir yargının kurulmasına önem atfetmektedir. Yargı üzerinde dış etkilerin giderilmesi, adli yargılama prosedürleri için yasal garantiler, mahkemeler tarafından alınan kararların tarafsızlığı ve yargı sisteminin verimliliği ve etkinliğinin izlenmesi fasılda vurgulanmaktadır. 23. fasıl aynı zamanda üye devletleri de yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele etmeye çağırmaktadır. Yolsuzluğun engellenmesi ve caydırılması için uyumlu bir politikanın oluşturulması adına yasal bir çerçevenin gerekliliğine dikkat çeken 23. fasıl, bu konunun demokratik kurumların istikrarı ve hukukun üstünlüğü için de bir tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır. 24. fasıl ise, her tür organize suçla ve terörle mücadeleyi, Schengen kurallarını, sınır kontrollerini ve vizeleri, göç, iltica, ceza hukuku ve medeni hukuk alanında yargı işbirliği ile polis ve gümrük işbirliğini kapsamaktadır. 24. fasılın kapsamı başta verimli ve etkin bir polis örgütü olmak üzere güçlü ve iyi entegre edilmiş bir idari kapasiteyi gerektirmektedir.

Tablo 10 AB Müktesebatı 23. ve 24. Fasıl İçerikleri

23. Fasıl (Yargı ve Temel Haklar)	24. Fasıl (Adalet, Özgürlük ve Güvenlik)
Bağımsız ve etkin bir yargı sisteminin oluşturulması	Sınır kontrolleri, vizeler, göç, iltica, polis işbirliği, organize suç ve terörle mücadele, uyuşturucuyla mücadele ve gümrük işbirliği alanlarında ortak kuralların uygulanması ve bu yönde gerekli idari kapasitenin kurulması
Tarafsız, tutarlı ve yüksek standartlarda muhakeme yetisine sahip mahkemelerin oluşturulması	Ceza hukuku ve idari hukuk alanında yargı işbirliğine yönelik ortak kuralların uygulanması ve gerekli idari kapasitenin oluşturulması
Adil yargılanma için yasal garantilerin yerleştirilmesi	Profesyonel, etkin ve güvenilir bir polis teşkilatının oluşturulması
Yolsuzlukla mücadeleye yönelik etkin yasal ve idari mekanizmaların kurulması	Schengen müktesebatına yasada ve uygulamada uyum gösterilmesi

Kaynak: AB Genişlemesi Web Sitesi (http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis/index_en.htm)

Avrupa Komisyonu, bu alanlardaki reformların başarıyla uygulanmasında yaşanan zorlukları ve reform sürecinin uzunluğunu göz önüne alarak 2009 Genişleme Strateji Belgesi'nde bu konuların müzakere sürecinde öncelikli olarak ele alınan başlıklar olması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Hırvatistan'la yapılan müzakerelerin son aşamalarını genellikle 23. ve 24. fasıllardaki gelişmeler belirlemiştir. Komisyon, 2011 Genişleme Strateji Belgesi'nde 23. ve 24. fasıllara ilişkin yeni bir yaklaşım önermiştir. Bu yaklaşım uyarınca bu iki fasıl müzakereye yeni başlayacak ülkelerle açılacak ilk iki fasıl ve kapanacak son iki fasıl olacaktır. Fasılların kapanması, ancak başarılı bir uygulama sürecinin görülmesinin akabinde mümkün olacaktır. Bu fasılların müzakeresinde açılış ve kapanış kriterlerinin yanı sıra reform sürecinin devamlılığını sağlamaya yardımcı olacak orta dönem kriterleri ("interim benchmarks") de olacaktır. Katılım öncesi mali yardım reformun erken safhalarına yoğunlaştırılacak ve kapsamlı reform planları kapsamında kullanılacaktır. Bu yeni yaklaşım, genişleme politikasında hukukun üstünlüğünü merkezi bir yöne doğru çekmekte ve katılım öncesinde demokratik reformun belirli bir sürdürülebilirliğe ulaşmasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım ilk kez Haziran 2012'de Karadağ ile başlatılan müzakerelerde uygulanmaya başlamıştır.

Söz konusu yaklaşım esasen Türkiye'nin demokratik reform öncelikleriyle de uyumludur. Ancak Kıbrıs Rum Kesimi'nin vetosu nedeniyle yaklaşık dokuz yıldır müzakereler sürdürülen Türkiye ile bu iki fasıl açmak mümkün olmamaktadır. AB'nin Türkiye'deki inandırıcılığını ve Türkiye üzerindeki demokratik koşulluluk

politikasının etkisini arttırmak, Türkiye'nin AB üyelik sürecini canlandırmak ve Türkiye demokrasisinin en sorunlu temel alanlarında reformları hayata geçirmek için bu fasılların açılması kritik önem taşımaktadır. Söz konusu fasılların açılmasıyla Türkiye'de yargının bağımsızlığını, tarafsızlığını ve etkinliğini arttıracak tedbirler geliştirilecek ve uygulanacak; temel haklar hem yasal düzeyde hem de uygulamada garanti altına alınacak; organize suçla mücadele konusunda oluşturulacak politikaların daha etkin bir şekilde uygulanması sağlanacak ve iyi yönetim ilkeleri esas alınarak yolsuzlukla mücadele konusunda daha etkin bir yasal ve kurumsal çerçeve oluşturulacaktır.

Fasılların mevzuata geçirilip uygulanmasıyla Türkiye'nin denge ve denetleme sisteminde yatay (horizontal) ve dikey (vertical) güçler ayrılığı da sağlamlaştırılmış olacaktır. Yürütmenin yargı ve meclis önünde denetlenebilirliğinin ve hesap verebilirliğinin sağlamlaştırılması, yargı bağımsızlığının garanti altına alınması yatay güçler ayrılığını yerleştirirken, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin sağlanması, yerel yönetimlerin güçlenmesi, sivil katılım ve denetimin artması da dikey güçler ayrılığını kuvvetlendirecektir.

Avrupa Birliği mevzuatının 23. ve 24. fasılları bu alanlarda uyuma ilişkin – Schengen mevzuatına uyum gibi bazı teknik konular hariç - her aday ülkeye uyarlanabilen belirli yasal ve kurumsal prosedürleri içermemektedir. Zira özellikle 23. faslı kapsayan konularda aday ülkelerin durumları ve ihtiyaçları birbirinden önemli oranda farklılık göstermektedir. Ancak buna rağmen, özellikle aday ülkelere ilişkin hazırlanan İlerleme Raporları, bu fasılların açılması durumunda AB'nin Türkiye'den beklediği kurumsal ve yasal reformlara ışık tutmaktadır. Bu kapsamda 23. ve 24. fasıllara hazırlık amacıyla ve fasılların açılması durumunda atılması gereken ve denge ve denetlemeyle ilişkili olan temel adımlardan bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

-Yargı bağımsızlığına yönelik olarak HSYK'nın yapısının revize edilerek Adalet Bakanı ve Müsteşar'ının yetkilerinin kısıtlanması; HSYK genel yapısının yargı içindeki çoğulculuğu yansıtabilecek şekilde kurulmasına ilişkin tedbirlerin alınması; tüm HSYK kararlarının yargıya açık olması; yargıç ve savcı yetiştiren adalet akademisinin yürütmeden bağımsız bir yapıya kavuşturulması;

-Yargının iş yükünün azaltılması ve adil yargılamaya yönelik olarak bölgesel istinaf mahkemelerinin kurulması; hakim ve savcılar arası tüm yasal, kurumsal ve işlevsel bağların ayrılması ve savunma-suçlama mercileri arasında eşitliğin sağlanması;

-Yolsuzlukla mücadeleye yönelik olarak Başbakanlık Teftiş Kurulu'nun yasal yetkilerinin güçlendirilmesi ve yürütmeden bağımsızlığının sağlanması; Avrupa Konseyi bünyesinde kurulan ve Türkiye'nin de üyesi olduğu GRECO'nun (Group of States against Corruption) özellikle siyasi parti finansmanına ilişkin önerilerinin uygulanması; kamu görevlilerinin mal beyanlarını izleme ve kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi;

-Temel hakların güçlendirilmesine yönelik olarak AB mevzuatıyla uyumlu kapsamlı bir ayrımcılıkla mücadele yasasının çıkartılması ve uygulanması; temel hakların yargıda kısıtlı bir şekilde yorumlanmasına imkan veren belirli yasal düzenlemelerin revize edilmesi ya da kaldırılması (TCK'nın 215., 216., 301., 314. ve 318. Maddeleri, Terörle Mücadele Kanunu'nun 6. Maddesi, yeni İnternet Kanunu, Anayasa'nın 26. ve 28. Maddeleri gibi); RTÜK ve TİB gibi kurumların yetkilerinin sınırlandırılması ve siyasi süreçlerden ayrıştırılması;

- Suçla mücadeleyi güçlendirme ve bu alanda uluslararası işbirliğini arttırmaya yönelik olarak veri koruma kanununun çıkartılması; sınır birimlerinin daha entegre ve koordineli bir sistem dahilinde idaresine yönelik yapının kurulması;

-Profesyonel, etkin ve güvenilir bir polis teşkilatının oluşturulmasına yönelik olarak görevini ihlal eden polislere karşı Avrupa standartlarına uygun bağımsız bir izleme komisyonunun ve bağımsız bir polis şikayet mekanizmasının kurulması; adli polis kurumunun kurulması ve işleyiş kazandırılması.

Söz konusu adımların atılması fasılların açılmasını takiben hızlanacak ve uyum sürecinde Türkiye'nin yapması gerekenler daha da detaylandırılacaktır. Böyle bir durumda AB'nin genişleme politikasında hukukun üstünlüğüne verdiği önemi, yine AB'nin Türkiye'yi demokratik standartlar açısından en çok eleştirdiği bir dönemde bir üye ülke vetosu nedeniyle Türkiye'den esirgemesi AB'nin tüm normatif ilkelerine ve genişleme politikasını var eden temel prensiplerine aykırılık teşkil etmektedir. Nitekim bunu gören Avrupa Komisyonu ve hatta Avrupa Parlamentosu, Türkiye ile bu iki faslın biran önce açılması gerektiğini ısrarla belirtmiş, Pozitif Gündem kapsamında her iki faslın açılış kriterlerinin karşılanması amacıyla çalışma grupları kurulmuş, ancak üye ülkeler nezdinde henüz net bir ilerleme kaydedilememiştir.

23. ve 24. fasılların açılması kısa/orta vadede demokratik konsolidasyona olumlu etkiye bulunabilir, ancak bu etkinin azami olabilmesi için Türkiye'nin uzun vadede inandırıcılığı yüksek bir katılım perspektifine sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda AB hem Türkiye'deki siyasi gelişmeleri 23. ve 24. fasıllar kapsamında yakından izlemeli, gerilemeleri tespit edip gerekli eleştirileri yapmalı ve reform adımlarını desteklemeli; aynı zamanda da Türkiye'nin tam üyelik perspektifini prensipte sorgulamayarak katılım perspektifini canlı tutmalıdır.

Türkiye'de 1999 yılını takiben demokratik konsolidasyon yolunda atılan adımlar, AB ile ilişkilerin 2005 yılından itibaren bozulmasıyla önce bir durgunluk, sonra da gözle görünür bir gerileme sürecine girmiştir. Dolayısıyla demokratik geriye dönüşün 2011 yılı sonrasında başladığını savunan bazı görüşlerin aksine, bu durumun AB sürecinin yavaşladığı 2005 yılından itibaren başladığı ve özellikle de 2008 yılından itibaren hızlandığı görülmektedir.

AB aday ülkelere dışarıdan tek başına demokrasi ihraç edebilecek sihirli bir değnek değildir. Nitekim yapılan birçok araştırma, AB'nin ve diğer uluslararası örgütlerin ülkelerde demokratik konsolidasyonun gerçekleşmesi ihtimalini artırabileceğini, ancak özellikle geçiş dönemi demokrasilerinde otoriter geri dönüşleri engelleyemeyebileceğini göstermiştir (Poast ve Urpelainen 2015: 79). Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere AB'nin demokratik konsolidasyonda en etkili olduğu dönemler, ülkenin içindeki reform yanlısı siyasi kadroların varlığının ve işbirliğinin yüksek olduğu zamanlardır. AB ile ilişkilerin tekrar canlanması, AB'nin Türkiye'nin demokratik konsolidasyonuna etkisinin artması ve Türkiye'nin halihazırda büyük ihtiyaç duyduğu hukukun üstünlüğüne ilişkin reformları gerçekleştirmesi için kısa/orta vadede Kıbrıs Rum Kesimi vetosu nedeniyle müzakere edilmesi engellenen 23. ve 24. fasılların açılması ve bu fasılların gerektirdiği adımların atılmasında iki tarafta da güçlü bir siyasi idare gösterilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak AB-Türkiye ilişkilerinin siyasi geleceğinin belirsizliğini koruması, fasılların açılması durumunda dahi etkilerini kısıtlayabilecektir. Bu nedenle kısa ve orta vadede demokratikleşme sürecine ivme kazandırmak ve AB sürecinin Türkiye'deki inandırıcılığını artırmak için bu fasıllar açılmalı, uzun vadede ise AB, Türkiye'ye karşı net mesajlar vererek bu fasıllar kapsamında gerçekleştirilen reformların kalıcılığına katkıda bulunmalıdır. Aksi takdirde AB-Türkiye arasındaki mevcut kısır döngüyü tersine çevirmek mümkün olmayacaktır.

5. TOPLUMSAL ZİHNİYET VE KUTUPLAŞMA: ORTA DEMOKRASİ EŞİĞİNE TAKILMANIN TOPLUMSAL ZİHNİYETTEN BESLENEN YANI ÜZERİNE

Ülkenin demokrasi eşikini aşması yalnızca devletin ve yönetim sisteminin demokratikleşmesinden ibaret değil. Demokratikleşme, bir başka deyişle devlet ve yönetim yapısının demokratikleşerek değişmesi tek boyutlu da değil. Zihniyet, kurumlar ve kurallar üçlüsü ancak birlikte ve bütüncül bir bakış açısıyla değişirse demokratikleşme mümkün. Zihniyet ise yalnızca devlet ve yönetim mekanizmasından ve bürokrasiden ibaret değil. Aynı zamanda toplumsal zihin haritalarının, değerlerin ve gündelik hayat pratiklerinin de değişmesi gerekiyor.

Toplumun yüzlerce yıllık birikiminin ürünü olan zihin haritası, hayat pratikleri, alışkanlıkları, korkuları, algıları ve beklentileri var. Bunların bir kısmı etnik ve inanç aidiyetlerinden, bir kısmı içinde bulunduğu ekonomik koşullardan ve ekonomik sınıftan, bir kısmı gelenek, görenek gibi ortak deneyimlerden, bir kısmı da güncel meselelerden kaynaklanıyor. Güncelden beslenen davranış ve tutumların en büyük kaynağı ise yaşanmakta olan kutuplaşma.

Bu bakış açısıyla bu bölümde toplumsal zihniyetin içindeki demokratikleşmeye dair eşikleri, riskleri ve fırsatları ele alacağız. Aynı zamanda toplumsal dokuya dair bilgiler demokratikleşme yolundaki geçiş dönemine dair politikalar için ipuçları verecek. Bu yol haritası için de KONDA tarafından gerçekleştirilmiş birçok araştırmanın bulgularından yararlanacağız.

Bireyselleşme ve Aile

Gençlerin üçte ikisi (yüzde 67,8)⁷⁸ "hayata hazırlanırken en çok ailesinden bir şeyler öğrendiğini" söylüyor. Gençlerin yalnızca yüzde 6,9'u öğretmenlerinden, yüzde 9,1'i kendi okuduklarından, yüzde 8,8'i seyrettiklerinden, yüzde 6'sı arkadaşlarından, yüzde 1,4'ü de akrabalarından hayata dair şeyleri öğrendiklerini söylüyorlar. Yine araştırmaların ortak bulgusu hayat tarzından fikirlere kadar birçok konuda farklı tutum ve tercihleri açıklayan faktörlerden birinin görüşülen kişinin babasının veya annesinin eğitim seviyesi olması dikkat çekiyor.

Birçok meseleye bireyler üzerinden bakıyoruz. Değerleri, tutumları, tercihleri bireyler üzerinden açıklamaya çalışıyoruz. Fakat bilinen bu demografik farklılıklar artık bireylerin davranış, algı, fikir ve tercihlerindeki farklı kümelenmeleri açıklamaya yetmemektedir. Bireyi uzay boşluğundan hayata indirdiğimizde ise önce ailesiyle ve sonra çevresiyle ilişkilendirmek gerekiyor. Aile, en küçük toplumsal birim ve aynı zamanda nesiller arası bir sistem. Her sistem gibi değişmekte olan, kendi iç dinamikleriyle veya toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal dinamiklerle dönüşen bir sistem. Toplumlar tarım toplumundan sanayi toplumuna evrildikçe ve buna bağlı olarak kentleştikçe üç nesil bir arada yaşanan geniş aile çözülmekte ve çekirdek aileye dönüşmektedir. Bu teorinin varsayımlarından en önemlisi "çekirdek aile" tanımının ima ettikleridir. Çekirdek aile anne-baba ve çocuklardan oluşan ve daha önemlisi bireyselleşmenin gerçekleştiği, aile bireyleri arası bir bağımsız ilişkiler sistemidir. Aile, akrabalarından bağımsızdır, çekirdek ailenin bireyleri de birbirlerinden iyi belirlenmiş sınırlarla ayrılmış, rol dağılımları tanımlanmış, değerler, tutumlar ve tercihler bireyselleşmiştir.

Çekirdek aile tanımı yalnızca ailenin yapısını ve bireylerini değil, aynı zamanda bir hayat tarzını, gündelik hayat ritim ve tercihlerini, değerlerde ve tutumlarda belli davranış kalıp ve modellerini de ima eder. Kentli ve modern çekirdek ailenin yalnızca değerlerde değil, kılık-kıyafetten eğlence ve tatil anlayışına kadar gündelik hayat tarzlarında da değişeceği ve modern olarak kodlanmış bazı davranış ve tercihlere yöneleceği varsayılır. Hatta ekonomik kalkınma modelleriyle aile üyelerinin bireyselleşmesi arasında, ekonomik girişimcilikten iş kariyerinde başarıya kadar birçok alanda bireyselleşmekle ilişki kurulmuştur.

⁷⁸ Türkiye Gençliği Araştırması, KONDA-Kültür Üniversitesi, 9-10 Nisan 2011, 15-29 yaş Türkiye örneklemini, 35 ilin 134 ilçesine bağlı 200 mahalle ve köyünde 2366 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

Fakat ülkemizdeki aile yapısının kompozisyonunda kentleşmeye bağlı olarak değişiklikler gözlenmekle beraber aile fertleriyle ilişkilerden, değer ve tutumlara kadar bir dizi alanda bireyselleşme yerine ailenin ağırlığının arttığı gözlenmektedir. İster seçmen davranışı ister tüketici davranışı olarak incelensin ailenin ağırlığı küçümsenmeyecek oranlardadır. Örneğin, "tüketim tercihlerini belirleyen unsurlar" sorulduğunda "ailenin alışkanlıklarının önemli olduğunu" söyleyen gençler yüzde 50,9 oranındadır.⁷⁹ Halen evliliklerin yüzde 48'i görücü usulüyle, yüzde 8,2'si ise kişinin kendi rızası dışında aile büyüklerinin kararıyla gerçekleşmektedir.⁸⁰ Hanede beraber yaşayan kişilere bakıldığında, 1-2 kişilik hanelerde yaşayanlar yüzde 21,9 oranında, 3-5 kişilik hanelerde yaşayanlar yüzde 67 oranında, 6-8 kişilik hanelerde yaşayanlar yüzde 9,7 oranındadır. Evli çiftlerin yüzde 10,3'ünde eşlerin her ikisi de çalışmakta, yüzde 58,3'ünde yalnızca birisi çalışmakta, yüzde 31,4'ünde ise ikisi de çalışmamaktadır.

Toplumsal yüzde 53,7'si henüz ailecek sinemaya, tiyatroya gitmemiş, yüzde 40,1'i ailecek tatil yapmamıştır. Haneye mobilya ve beyaz eşya alınırken verilen kararlarda, yarıdan fazla hanede kadınlar (yüzde 54,6) etkin iken, çocuğun hangi okula gideceği kararında hanelerin yalnızca yüzde 18,5'inde kadın etkin rol oynamaktadır. Kadınlara biçilen bu rollerde hemen hiçbir farklı kümelenmede ve demografik farklılıkta kayda değer bir tutum ayrımı gözlenmemektedir. Yani toplumun her kesiminde "kadına bakış" ortak bir karakteristik göstermektedir.

Aileler için en önemli üç şey, "konu komşunun, çevrenin itibarı, saygısı" (yüzde 58), "gelenek, göreneklere bağlılık" (yüzde 54) ve "dini değerlere bağlılık" (yüzde 48) olarak sıralanmaktadır. "Kız çocuklarına mutlaka kazandırılması gereken iki meziyet "namuslu ve dürüst olma" (yüzde 82) ve "dini vecibeleri yerine getirme" (yüzde 30); erkek çocuklarına kazandırılması gereken iki meziyet ise "namuslu ve dürüst olma" (yüzde 76), "vatana, millete bağlılık" (yüzde 31) olarak sayılmaktadır.

Toplumsal aile kavramını, kiminle beraber yaşadığından ziyade, kimlerle ilişkisi olduğu belirlemektedir. Toplum aile kavramını beraber yaşadığında da daha geniş bir şekilde tanımlamak eğiliminde olmasına rağmen, aile kavramı beraber zaman geçirmeye, ortak pratiklere değil, ilişkilere dayanmaktadır.

Aile ilişkilerinde karşılıklı sorumluluklara, yani büyüklerin torunlara bakmasına, çocukların yaşlılıkta ebeveynlerine bakmasına toplumun çoğunluğu tarafından önem verilmektedir. Büyüklere saygıyı temsil eden bacak bacak üstüne atmamak gibi geleneksel referanslardan beslenen davranışların toplumun çoğunluğu tarafından bekleniyor olması da, bireysellikten ziyade aileye verilen öneme işaret etmektedir. Nitekim hem kız hem erkek çocuklarına başarılı olma hırısı, hakkını arama gibi bireyselliklerini ön plana çıkarabilecek meziyetler yerine namus, vatana, millete, geleneklere bağlılık gibi ailevi ve toplumsal değerleri ve sorumlulukları ön plana çıkaran meziyetlerin kazandırılması daha önemli görünmektedir. Özetle, şeklen çekirdek aileye doğru bir evrilme görünmekle beraber, sanayi toplumu sosyolojisi teorisindeki çekirdek aile-bireyselleşme ilişkisinin Türkiye aile yapısında sanılabileceği kadar güçlü olmadığı görülmektedir. Türkiye'deki aile yapısı ekonomik ilişkilere dayalı geniş aileden çekirdek aileye doğru geçişte ortada bir durakta, bireyselleşmenin düşük, ilişkilerin yoğun, geleneksel ve dini değerler ağırlıklı üçüncü bir tür aile yapısı göstermektedir.

İnsan Hakları Algısı

Toplumsal insan haklarına dair anlayış, bilinç ve duyarlılık seviyesini, diğer bir taraftan da bu algıyı şekillendirmede rolü olan ana aktörleri bilmek bize demokrasi eşliğini aşmak için önemli ipuçları verecektir.

İnsan hakları bilinci ve algısı bakımından toplumda zayıf, savunmasız grupların algılanışını anlamak önemlidir. Öncelikle, Türkiye'de kimlerin zayıf gruplar olarak algılandığını, ikinci olarak, insan haklarını zayıf olarak algılananlardan dolayı desteklemenin nasıl algılandığını anlamak önemlidir.

79 Türkiye Gençliği Araştırması, KONDA-Kültür Üniversitesi, 9-10 Nisan 2011, 15-29 yaş Türkiye örnekleme, 35 ilin 134 ilçesine bağlı 200 mahalle ve köyünde 2366 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

80 Türkiye Aile Yapısı, KONDA Şubat 2012 Barometresi teması, 7-8 Ocak 2012, Türkiye örnekleme, 27 ilin merkez dahil 100 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2517 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

Türkiye toplumunda insan hakları kavramı en temel ve en basit tanım kullanılarak sorulduğunda çok büyük bir çoğunluğunun temel kavramla hemfikir oldukları görülmektedir. Toplumun yüzde 95'i "her insanın sırf insan olduğu için temel hakları vardır" fikrinde, yüzde 87'si "her insan, devlet verdiği için değil, doğuştan temel haklara sahiptir" fikrindedir.⁸¹

Toplumun insan hakları kavramını bir ezbere dayanarak mı onayladığı, yoksa gerçekten anlayıp içselleştirmiş olup olmadığını anlayabilmek için insan haklarının sağlık hakkı, barınma hakkı, eşitlik gibi en temel ilkeleri sorgulandığında da durumun değişmediği görülüyor. Toplumun yüzde 97'si "herkesin mahkemede adil yargılanabilmesi gerektiğini", yüzde 96'sı "herkesin fark gözetmeksizin eşit olduğu ve sağlık hizmetlerinden eşit ve adil biçimde yararlanma hakkı olduğunu" onaylamaktadır.

Topluma göre kendi kelimeleriyle insan hakları "özgürlük", "insanca yaşamak", "hakkını arayabilmek", "kendini savunabilmek", "ezilmemek" anlamına geliyor. Toplumun yüzde 93'ü "yoksul kesimlerde çocukların düzgün eğitim alamaması, insan hakları ihlalidir", yüzde 89'u "şiddeti önmedikçe, herkes fikrini istediği gibi ifade edebilmeli, bundan dolayı cezalandırılmamalıdır" (ifade özgürlüğü), yüzde 85'i "başörtülü kadınlar istedikleri işte çalışabilir" (fırsat eşitliği), yüzde 67'si "protesto için toplanan öğrencilere veya grev için toplanan işçilere biber gazı sıkmak insan hakları ihlalidir" (protesto hakkı), yüzde 58'i "terör zanlısı olsa bile mahkumlara işkence yapılması insan hakkı ihlalidir" cümlesini onaylamaktadır.

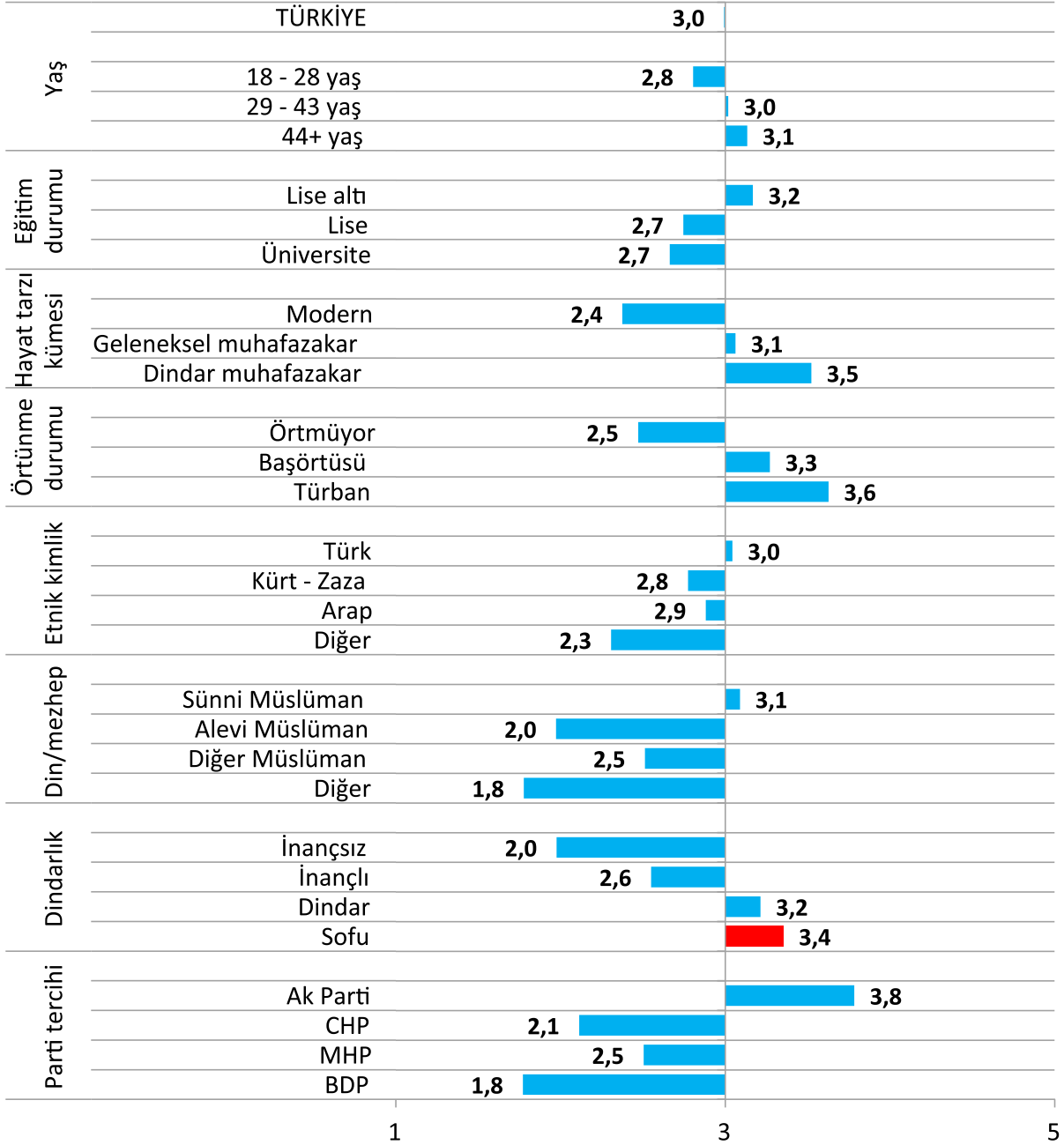
Buna karşılık, Almanya'daki Türk çocukların Türkçe eğitim alamamasının insan hakkı ihlali olduğu yüzde 81, Türkiye'deki Kürt çocukların Kürtçe eğitim alamamasının insan hakkı ihlali olduğu ise yüzde 47'lik bir kesim tarafından onaylanmaktadır.

Toplumun insan hakları ihlallerine en fazla maruz kalan, en zayıf ve en savunmasız gruplar tanımları sırasıyla "yoksullar" (yüzde 47,8) ve kadınlardır (yüzde 36,7). Toplumun yüzde 58,5'i kendini insan hakları ihlali ile karşı karşıya olan gruplardan birisinin parçası olarak görmektedir.

Toplumun yüzde 67'sine göre "insan haklarını temin etme ve koruma görevi" devlet kurumlarındandır. İnsan hakları konusunda toplumun yüzde 93'ü kendinin de sorumluluğu olduğu fikrine katılmaktadır. Toplumun genel kanaatine göre devletin insan hakları karnesi 5 üzerinden 3'tür. Devlete insan hakları bakımından verilen notun farklı demografik, kültürel ve sosyolojik kümelere göre nasıl fark ettiğine bakıldığında, kendilerini insan hakları bakımından mağdur hisseden kümelerin hangileri olduğu da ortaya çıkmaktadır.

81 Türkiye'de İnsan Hakları Algısı, KONDA Haziran 2012 Barometresi teması, 9-10 Haziran 2012, Türkiye örneklemi, 27 ilin merkez dahil 93 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2559 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

Şekil 26 İnsan Haklarını Devletin Temin Etmesi Ve Koruması Bakımından Devlete 5 Üzerinden Kaç Not Verirsiniz?

'İnsan Hakları Algısı Araştırması', toplumun insan hakları bilgisinde hem gerekli temel eğitime sahip olmayışından hem de anlayışın değişkenliğini etkileyen önemli bazı faktörlerin bulunması açısından önemli noktalara işaret etmektedir. Türkiye toplumu, insan hakları kavramında net, temel anlayışta uluslararası standart ve prensiplerle uyumluluk göstermektedir. İnsan hakları ve sosyal adalet ilişkisinde birçok sosyal adalet konularını insan hakları çerçevesinde kurabilmekte, fakat bazı hak ve özgürlüklerde sosyal adalet ve sosyal devlet anlayışında farklılıklar göstermektedir. Genel olarak adalet sistemine inanç ve güven çok düşüktür.

Zayıf ve savunmasız grupların algılanışı net, çıkan sıralama nüfus yüzdeleri bakımından göz önüne alındığında çok doğrudur, fakat algısında kendine yakın olanı öne koymaktadır. Ana aktör olarak devletin insan haklarındaki rolünden toplumun beklentileri nettir, fakat diğer ana aktörlerin rollerinde ve rollerin öneminde farklılıklar vardır. Örneğin uluslararası kurumların rolleri ve uluslararası sözleşmelerin kazanımlarına dair farkındalık düşüktür.

Toplum, temel insan hakları eğitimi ve bilgilendirilme için gerekli araçlardan yoksun, fakat doğru eğitimi ve bilgilendirmeyi almaya çok açıktır. Yanı sıra toplum insan hakları ihlallerine duyarlı, fakat insan haklarının ilerlemesi için yapılacak çalışmaların hızında konservatif, tutucu bir yaklaşım sergilemektedir.

Türkiye insanının, genel insan hakları ve temel ilkelerinin algı ve anlayış seviyesi kavramsal çerçevede; gelişmişlik oranı Türkiye'ye göre daha yüksek ve insan hakları eğitiminin daha yaygın olduğu ülkelerle kıyaslandığında neredeyse aynı sonuçları vermektedir. İnsan haklarına dair genel bulgular da göz önüne alındığında bu algının şekillenmesinin 'insan olmanın' temel bilincinden dolayı ortaya çıktığı ve toplumun çevresindeki ihlalleri görebildiği / ayırt edebildiği sonucu çıkmaktadır. Fakat bunun yanı sıra haklar ve hak kullanma konusunda genel bir bilgi eksikliği olduğu görülmektedir.

Gündelik Hayatta “Öteki” Algısı

Demokrasi kültürü en başta kendisinden farklı olanı kabul etme ve yaşam alanına saygı duymayı gerektirir. Değişik ideoloji, din, kültür ve tercihlere saygı duyulan toplumlarda çatışmalar azalmış, birlikte yaşam kültürü tüm topluluklara kültürel zenginlik katmış, barış değerlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye’de son zamanlarda yapılan ve daha çok adına “hoşgörü” çalışmaları denilen araştırmalar, Türkiye insanının ne yazık ki demokrasi kültürünü geliştirecek tanıma, saygı duyma ve farklı kültürleri kendisine düşman değil, bir zenginlik olarak görme bakış açısına ulaşamadığını göstermektedir. Örneğin, “Kürt Meselesi Algı ve Beklentiler” araştırmasının en çarpıcı ve alarm veren bulgusu, Türklerin yüzde 57,6’sının Kürt gelin, yüzde 53,5’inin Kürt iş ortağı ve yüzde 47,4’ünün Kürt komşu istemiyor oluşuydu. Buna karşılık Kürtlerin de yüzde 26,4’ü Türk geline, yüzde 24,8’i Türk iş ortağına, yüzde 22,1’i Türk komşuya hayır diyordu.⁸²

Benzer çalışmalar Türkiye’de iki önemli sosyolojik ve psikolojik olguya işaret etmektedir: Türkiye kimlik farklılıklarının kabulü ve farklı olana saygısı az bir toplum imajı çizmektedir. İkincisi de bireylerin “öteki” olarak tanımladıkları gruplar din, ideoloji, cinsel yönelim, diğer kültürlerle tanışık olmamak gibi birden çok nedenle şekilleniyor olabilir. Bu tür çalışmalarda “öteki” genel olarak yaşam alanına girmesinden rahatsız olunan komşu olarak sorulmaktadır. Oysa “ötekileştirme” denilen süreçte birey özel alan, kamusal alan ve hatta siyaset alanında kendisinden farklı ve bir o kadar da kendisinden korkulan olabilir. Dolayısıyla “öteki” ile nerede karşılaşıldığını (hatta karşılaşıp karşılaşılmadığını), bu tecrübenin “öteki”ne olan güven, korku gibi hisleri, onlar hakkında yargıları ve davranış kalıplarını nasıl etkilediğini araştırmak, “ötekini” komşu olarak isteyip istememekten daha geniş bir durum analizi yapacaktır.

İkincisi, “ötekileştirilen” çeşitli gruplara karşı duyulan hisler, varılan yargılar ve davranış biçimleri “ötekinin” gücü ve tehdit ettiği düşünülen alanlarda farklılık gösterebilir. Örneğin, bir “ötekileştirilen” grup hayat tarzını değiştireceği korkusuyla dışlanıyor olabilir, bir diğeri siyasi rejimi yıkacağı düşüncesiyle.

Doğrudan sorulduğunda toplumun yüzde 64,1’i “öteki” olarak tanımladığı birisinin, bir grubun olmadığını söylemekte ya da cevap vermeyip susmaktadır.⁸³ “Öteki” olarak en yüksek oranda söylenen ise yüzde 10,1 oranında bir etnik grup, yüzde 6,8 oranında bir siyasi grup, yüzde 5,4 oranında bir inanç grubudur. Bu göstermektedir ki, siyasetin ayrışma noktalarının artık toplumsal alanda da bariz biçimde görülmektedir. “Öteki,” üç alanda keskin olarak tanımlanmaktadır: kendisini ve “ötekisini” etnik kimlik üzerinden tanımlayanlar, kendisini ve “ötekisini” inancı üzerinden tanımlayanlar, kendisini ve “ötekisini” siyasi tercih üzerinden tanımlayanlar. İlk iki alan Türk siyasetindeki Kürt sorununun ve dinci-laik ekseninin toplumsal ayrışmalara sebep olduğunun bir kanıtı olarak alınabilir.

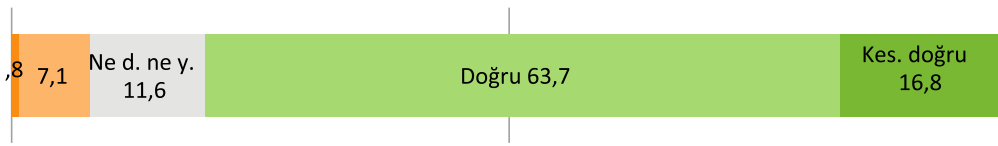
82 KONDA Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması, Haziran 2010, Türkiye Örnekleme, 59 ildeki, 374 il merkezi ve ilçedeki, 902 mahalle ve köyde 10,393 denekle yüz yüze görüşmeler.

83 Gündelik Hayatta Öteki, KONDA Temmuz 2012 Barometresi teması, 7-8 Temmuz 2012, Türkiye örnekleme, 27 ilin merkez dahil 98 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2633 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

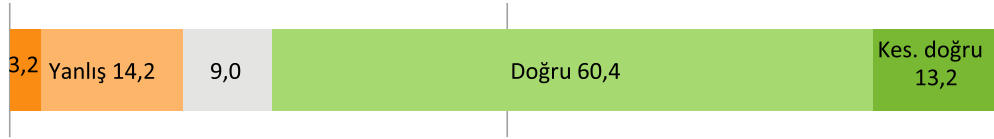
Fakat “Birarada Yaşama” araştırmasında⁸⁴ “ötekinin kim olduğu” sorulmamış, görüşülen kişilere özel bir kart üzerinde görüşmecilerin göremeyeceği biçimde, “kendilerine en uzak gördükleri grubu” işaretlemeleri istenmiştir. Bu yöntemle sorulduğunda insanların kendilerine uzak gördükleri, en az sevdikleri grupların oranlarına bakacak olursak, toplumun yüzde 29,1’inin Kürtleri, yüzde 17,1’inin AK Parti taraftarlarını ve yüzde 11,1’inin AK Parti karşıtlarını sevmediği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, toplumun yaklaşık üçte birinin Kürtlerle ilgili bir meselesi bulunduğunu, yine yaklaşık üçte birinin AK Parti taraftarlığı ve karşıtlığı üzerinden diğerini ötekileştirdiğini gösteriyor.

Fakat buna karşılık iyi-doğru-güzel olarak tanımlanan değerlere bakıldığında toplumun hoşgörü sahibi olduğu görülmektedir. “Farklı kimlikler Türkiye’nin toplumsal ve kültürel zenginliğinin bir parçasıdır” cümlesine toplumun 80,5’i; “kimliği ve hayat tarzı farklı olan herkes, Türkiye’nin her yerinde rahatça yaşayabilir” cümlesine yüzde 73,6’sı; “Türkiye Cumhuriyeti Devleti farklılıklarına bakmaksızın tüm vatandaşlara eşit haklar tanımış ve uygulamaktadır” cümlesine yüzde 59’u onay vermektedir.⁸⁵

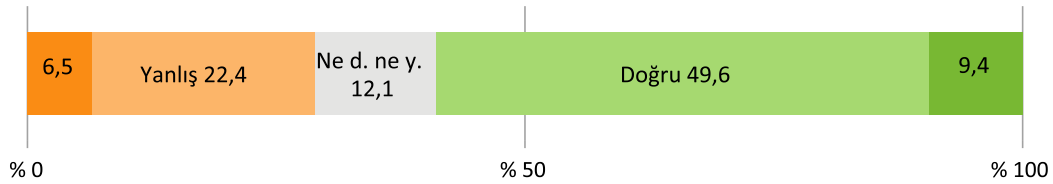
Şekil 27 Farklı kimlikler Türkiye’nin Toplumsal ve Kültürel Zenginliğinin Bir Parçasıdır.

Şekil 28 Kimliği Ve Hayat Tarzı Farklı Olan Herkes, Türkiye’nin Her Yerinde Rahatça Yaşayabilir.

Şekil 29 Türkiye Cumhuriyeti Devleti Farklılıklarına Bakmaksızın Tüm Vatandaşlara Eşit Haklar Tanımış Ve Uygulamaktadır.

Görüldüğü gibi bu üç soru biraz soyut, biraz da temenni ve inanç sorularıdır. Bu sorulara verilen cevaplara bakıldığında toplumun yaklaşık dörtte üçünün temel düzen olarak farklılıklara saygılı, çoğulcu bir ülke ve toplumda yaşadığımızı inandıkları görülmektedir.

Ötekiye dair görüşlerin oluşmasında deneyimler ve özellikle temas son derece önemlidir. “Öteki olarak tanımlanan” birisinin dükkânından, tezgahından her zaman alışveriş yapanlar yüzde 17,6 oranında, sık sık alışveriş yapanlar yüzde 19,6 oranındadır. “Hiçbir zaman ötekiden alışveriş etmem” diyen yüzde 11,4 oranındadır. “Öteki olarak tanımlanan” bir komşuyla her zaman muhabbeti olanlar yüzde 16,1, sık sık muhabbeti olanlar yüzde 18 oranındayken, hiçbir zaman “öteki” olan komşuyla muhabbeti olmayanlar yüzde 11,3 oranındadır. “Öteki olarak tanımlanan” birisiyle okulda, işyerinde her zaman arkadaşlık ettiğini söyleyenler yüzde 17,2, sık sık diyenler yüzde 19,1, hiçbir zaman “ötekiyle” arkadaşlık etmediğini söyleyenler

84 Birarada Yaşama, KONDA Kasım’2014 Barometresi teması, 1-2 Kasım 2014, Türkiye örneklemi, 30 ilin merkez dahil 103 ilçesine bağlı 145 mahalle ve köyünde 2464 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

85 Gündelik Hayatta Öteki, KONDA Temmuz’2012 Barometresi teması, 7-8 Temmuz 2012, Türkiye örneklemi, 27 ilin merkez dahil 98 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2633 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

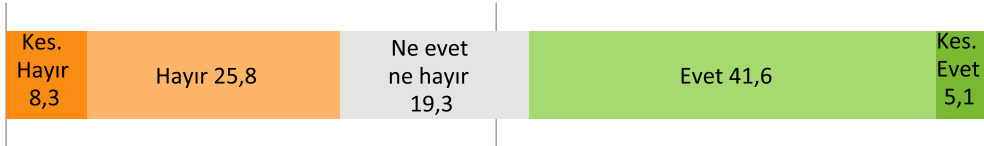
de yüzde 15,6 oranındadır. Toplumun “öteki” olarak tanımladığıyla ilişkisinin “ara sıra” ortalamasında olduğu görülmektedir.

Yine ortak yaşam alanına dair sorularda, görüşülen kişilere “ötekine” evini kiraya verip vermeyeceği sorulduğunda yüzde 62,2 oranında “evet” ve “kesinlikle evet” cevabı verilmektedir. Kızının / oğlunun “ötekilerden birisiyle evlenmesini” onaylayanlar yüzde 46,7, “ötekilerden birisiyle” iş ortaklığı yapabileceğini söyleyenler yüzde 45,1 oranındadır.

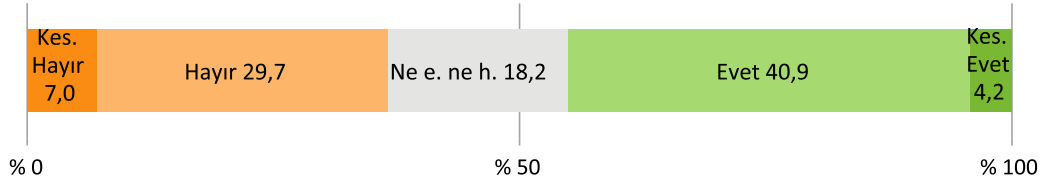
Şekil 30 “Benden Farklı Olan, Ötekilerden” Birisine Evimi Kiraya Veririm.

Şekil 31 Kızım/Oğlum “Benden Farklı Olan, Ötekilerden” Birisiyle Evlenebilir.

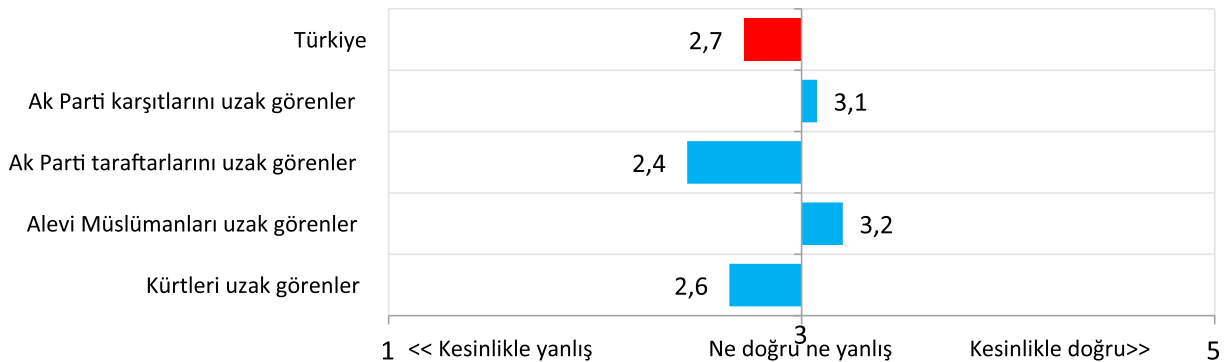
Şekil 32 “Benden Farklı Olan, Ötekilerden” Birisiyle İş Ortaklığı Yaparım.

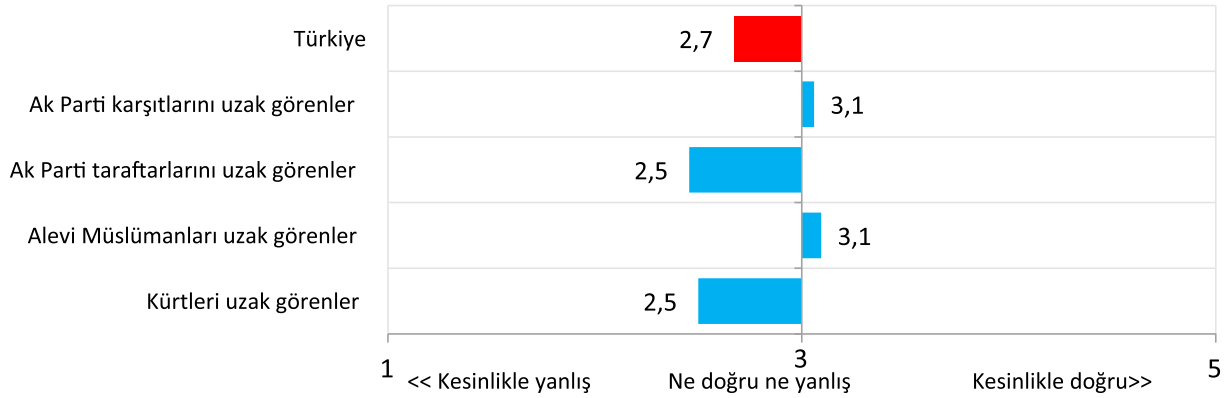
Ortalamalara bakıldığında yine toplumun vasatta durduğu, ötekine ev kiralamaya daha sıcak baktığı ama ailenin içine almak veya iş ve dolayısıyla kar/zarar ortaklığı yapmak konularına temkinli yaklaştığı görülmektedir.

İnsanlar mahkemeye veya karakola düşerlerse, kararı veren kişinin ötekileştirdikleri gruptan olması durumunda ortalamada bu insana pek güvenmeyeceklerini belirtiyor. Ancak insanların hangi gruba mesafeli hissettikleri bu güven hissini biraz etkileyebiliyor. AK Parti karşıtlarını kendilerine uzak görenler söz konusu gruba Türkiye ortalamasının üstünde bir güven duyarken, diğer tarafta AK Parti taraftarlarını uzak görenlerin AK Parti taraftarlarına karşı güvenlerinin oldukça düşük olduğunu görüyoruz. Kürtleri kendine uzak görenlerin de Kürtlere güveni benzer şekilde düşük.

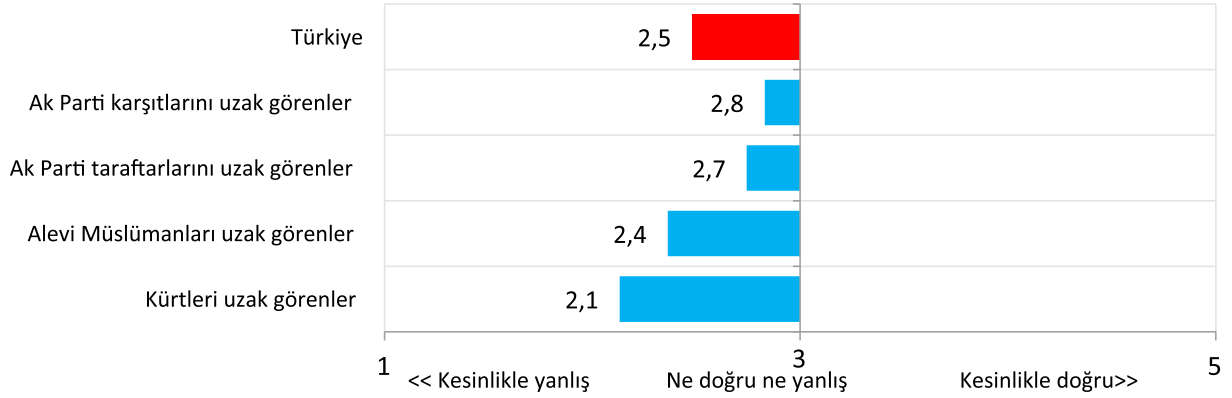
Şekil 33 Mahkemeye Düşsem, Hakim Bu Gruptan Olsa Bile Kararına Güvenirim.

Şekil 34 Karakola Düşsem, Polis Bu Gruptan Olsa Bile Davranışlarına, Kararına Güvenirim

Şekil 35 Kızım/Oğlum Bu Gruptan Birisiyle Evlenebilir

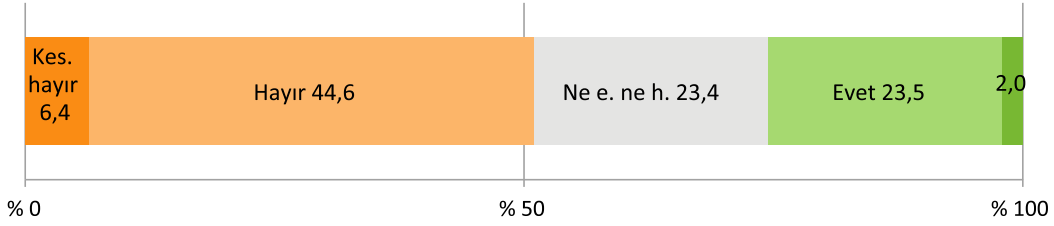
İnsanlar kendilerine uzak gördükleri, en az sevdiklerini belirttikleri grupları, kendi varlıklarına tehdit veya var olan kaynaklara erişimde rakip olarak görüyor olabilir. Diğer bir deyişle, kendilerinden farklı olarak gördükleri grupları inanç farklılıkları veya düşük temas gibi daha soyut nedenlerle değil, daha somut, gündelik hayatlarını etkileyen faktörlerden dolayı uzak tanımlayabilir.

Toplumun “öteki” hakkında sahip oldukları bilginin kaynağına bakıldığında, yüzde 42,8’inin öteki hakkındaki bilgilerinin aslında hiçbirini şahsen tanımadığı halde, medyadan okuduklarıyla sınırlı olduğu görülmektedir. “Benden farklı olan, ötekilerden birisini tanımadan önce onlar hakkında daha kötü düşünüyordum” diyenler yüzde 25,5 oranında kalırken, yüzde 51 oranındaki denek tanıdıktan sonra da öteki hakkındaki düşüncesinin değişmediğini söylemektedir.

Şekil 36 “Ötekiler” Hakkında Bilgim Medyada Okuduklarımla Sınırlı, Hiçbirini Şahsen Tanımıyorum.

Şekil 37 “Benden Farklı Olan, Ötekilerden” Birisini Tanımadan Önce “Onlar” Hakkında Daha Kötü Düşünüyordum

Toplum “ötekiyle ilişki ya da karşılaşma” hallerine göre farklı tepkiler geliştirmektedir. Toplumun en tahammülsüz olduğu konu “ötekilerin devletin kaynaklarını haksız yere kullanıyor” olmalarıdır. Benzer şekilde ikinci ve üçüncü sırada gelen konular da kamusal alana dair durumlardır. “Ötekilerin hak etmedikleri mevkilerde oldukları” ve “toplumsal huzuru bozdukları” fikirleri ikinci ve üçüncü sırada gelmektedir.

İlginç biçimde en sonda yer alan ve yüksek tahammül ifade eden üç durum ise özel hayata dair alanlardır. “Ötekilerin” devletin kaynaklarını haksız yere kullandığını düşünenler aynı zamanda kendi özel hayatında da ötekilerle ilişkisi en zayıf olanlardır.

“Ötekilerin ülkenin, toplumun huzurunu bozduğunu” düşünenler, aynı zamanda, ötekilerle iş ortaklığı yapmam da (yüzde 64’ü), kızımı/oğlumu evlendirmem de (yüzde 64’ü), evimi kiraya vermem de (yüzde 55’i) diyenlerdir. Benzer biçimde “ötekilerin hak etmedikleri mevkilerde bulunduklarını” düşünenler, aynı zamanda, ötekilerle iş ortaklığı yapmam da (yüzde 57’si) kızımı/oğlumu evlendirmem de (yüzde 53’ü), evimi kiraya vermem de (yüzde 47’si) demektedir.

Tüm bulgular “ötekine” karşı en tahammülsüz olanların gerçekten de aynı zamanda ötekiyle gündelik hayatta ilişkisi en zayıf olanlar olduğunu göstermektedir. Ve yine önemli bulgu “öteki”nden rahatsızlık daha çok kamusal meselelerden kaynaklanmaktadır.

Hayat tarzı, tercihleri ve fikirleri bakımından kendisinden farklı bir “öteki” tanımlayarak bu gruplarda özel ve kamusal alanlarda uzaklaşma durumu dünyada da Türkiye’de olduğu kadar yaygın görülmektedir. Fakat ne yazık ki Türkiye’de kimlikler açısından sevmediği ya da uzak hissettiği bir “öteki” tanımlayanların oranı oldukça yüksektir ve bireyler “ötekinin” kendi hayatının belli alanlarına girmesinden rahatsızdır yani Türkiye’de etnik ve ideolojik olarak keskin bir fay hattı vardır. Fakat etnik olarak bölünme sadece Kürtleri olumsuz etkilemekteyken, ideolojik bölünmenin taraftarları karşılıklı olarak birbirlerine olumsuz yaklaşmaktadır. Aslında bireyler daha çok tanımadıkları, bilmedikleri, birebir ilişki kurmadıkları bir “ötekinin” varlığından rahatsızdır. Ne yazık ki, ne eğitim seviyesi ne ekonomik durum ne de yaş “ötekileştirilen” grupların, grup-içi değerlerini etkilemektedir.

Güven

Türkiye, insanların birbirlerine en az güven duyduğu ülkelerden biridir. ‘Başkalarına güvenir misiniz?’ sorusuna Türklerin yüzde 90’ı olumsuz yanıt verir. Bu oran 120 ölkelik örneklem arasında Türkiye’yi güven duygusunun en zayıf olduğu yedinci ülke yapar. Türkiye’deki düşük güven oranı kaygı vericidir. Sosyal psikoloji, siyaset bilimi ve iktisat alanlarında yapılan araştırmalara göre güven, mutlu ve sağlıklı bir toplum için vazgeçilmezdir. Düşük güvenin getirdiği negatif sonuçlar bilinmesine rağmen neden kaynaklandığı tam olarak anlaşılamamıştır. Türkiye’de insanların birbirlerine neden güven duymadığı sorusu özellikle ilginçtir. İnsanların şüpheliğinin olası sebeplerini düşündüğümüzde aklımıza şu sorular gelebilir: Geçmişlerinde çok sayıda nahoş tecrübeler mi yaşadılar? Yoksa kötü örnekleri iyi olanlardan daha canlı biçimde mi hatırlıyorlar? Karar verirken dayanacakları bilgi çok mu az? Risk almaktan kaçınan temkinli bir karaktere mi sahipler?

Dünya çapında yapılan çeşitli araştırmalarda standart bir soru kullanılmaktadır: “Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa dikkatli olmak mı gerekir?” Toplumun yüzde 6,3’ü “insanların çoğuna güvenilebilir” derken, kalanları “dikkatli olmak gerekir” cevabını tercih etmektedir.⁸⁶

86 Gündelik Hayatta Güven, KONDA Eylül 2012 Barometresi teması, 8-9 Eylül 2012, Türkiye örnekleme, 29 ilin merkez dahil

Kime güvenileceğine karar verilirken dikkate alınan unsurlar şöyle sıralanmaktadır: geçmişte güvenlerinin kötüye kullanılmış olması; bu durumları hala canlı biçimde hatırlıyor olmaları; kimin dürüst olduğundan nasıl emin olabileceklerini bilememeleri yani referans noktalarının olmaması ve risk almamayı tercih etmeleri.

Bireylerin belli özelliklerine dair bilgiye sahip olduklarında güvenme olasılıkları artmaktadır. İlk kez tanışılan birine olan güven yüzde 12 gibi düşük bir oranda kalsa da, toplumun yüzde 46'sı kendiyile aynı dinden olan birine, yüzde 35'i ise aynı etnik kimlikten birine güveneceğini belirtmektedir. Farklı dinden veya etnik kimlikten birine güven oranları ise yarı yarıya düşmektedir.

Hükümet, meclis ve siyasi partiler gibi siyasi kurumlara olan güven oranları ise genel olarak kişilere olan güvenden biraz daha fazla. Hükümete ve meclise yüzde 43, genel olarak siyasi partilere ise yüzde 19 oranında güvenilmektedir.

Türkiye'de güven ortamı oluşabilecek toplumsal yapının varlığı görülmesine rağmen güven oranının düşük olmasındaki şaşırtıcı durumu anlamak ve nedenlerine açıklık getirmek gerekiyor. Güven konusundaki en önemli referans noktasının din ve dindarlık olduğu söylenebilir. Dindarlık arttıkça genel olarak insanlara güven duygusu azalsa da, aynı dinden olan insanlara güvenin artması ve aynı zamanda farklı dinden olan insanlara güvenin azalması dinin, bir başkasına güvenmekte önemli bir dayanak teşkil ettiğini gösteriyor. Bununla birlikte daha dindar olanlar, riskten daha fazla kaçınıyor ve ailesi dışındaki birine güvenerek borç vermek gibi bir riski almaya da daha az meyilliler. Dolayısıyla, grup dışı olarak nitelendirilebilecek insanlara güvenmemelerinin nedeni, dürüst olmadıklarına inanmaları değil, din türünden bir referans noktası olmadığı bir durumda almak zorunda kalacakları riskten kaçınmak istemeleri olabilir.

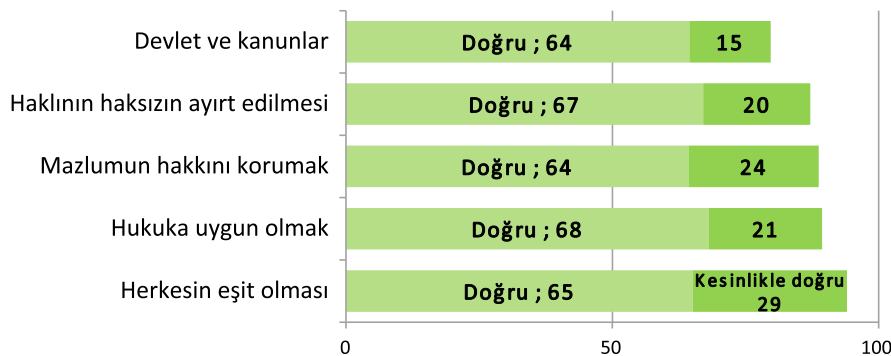
Hem etnik, hem dini açıdan grup içi güvenin daha güçlü olduğu bir toplumda, daha kapsayıcı, toplumun tümünü içine alabilecek bir güvenin nasıl inşa edilebileceği sorusu çok anlamlı bir soru olarak karşımızdadır.

Hukuk ve Adalet Algıları

Güven meselesini düşünmeye başlayınca karşımıza asıl toplumun hukuk ve adalet algıları ve hukukun üstünlüğüne inanç meselesi çıkıyor. Kimler ne kadar mahkemeye güveniyor? Hangi durumlarda hukuk çiğnenebilir görülüyor? Hukuk kim için ne manaya geliyor? Adaletin anlamı toplumda neye göre değişiyor? Bu anlam ne olduğuna göre değişiyor mu?

Adalet tanımı öncelikle eşitlik üzerinden yapılmaktadır. Adalet denince toplumun yüzde 94'ü için ilk anlaşılan "Herkesin dini, kökeni, cinsiyeti, fikri, dili, rengi ne olursa olsun eşit olması."⁸⁷ Bu tanımın peşi sıra hukuka uygunluk ve haklının, haksızın ayırt edilmesi ekleniyor.

Şekil 38 Adaletin Anlamı

Bulgular toplumun hukuk devletinin varlığı konusunda oldukça tereddütlü olduğunu göstermektedir. Örneğin, devletin bazı kurum veya memurlarının işlemlerinde hukuk kuralları çerçevesi dışına çıktığını düşünenler yüzde 40 oranındadır.

87 Toplumda Hukuk ve Adalet Algıları, KONDA Mayıs'2010 Barometresi teması, 8-9 Mayıs 2010, Türkiye örnekleme, 25 ilin, merkez dahil 109 ilçesinde 154 mahalle ve köyde 1814 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

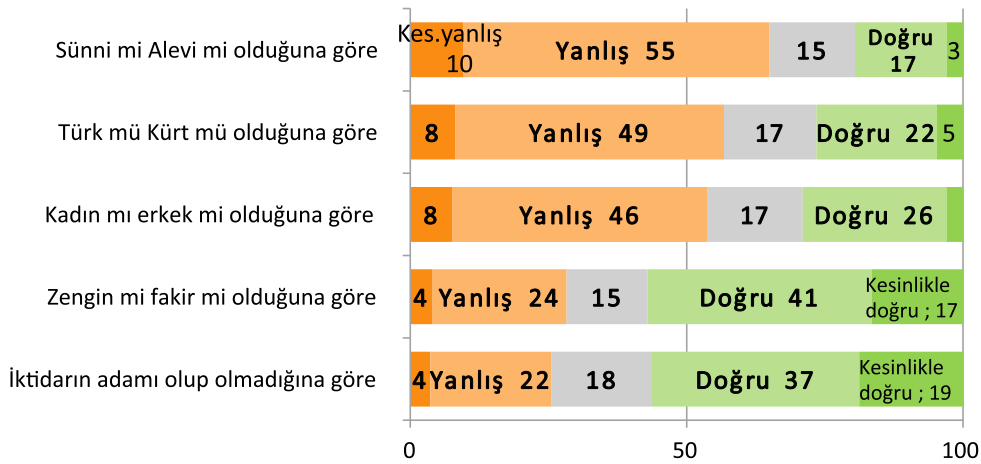
Toplumun yüzde 25-35 oranındaki bir kesimi kanunlar önünde devlet ile vatandaşın eşit olduğuna inanmamakta, devlet ve memurların hatasında ve hatta suç işlemese bile yargının kendilerini korumayacağına inanmakta, mahkemelerde çıkar karşılığı iş yapıldığına inanmaktadır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin anayasasında yazılı olduğu bir ülkenin yurttaşlarındaki bu algı, kendi başına problemin ifadesidir.

Toplumda hukuk devletine olan inancın düşüklüğü, yargının anlamı sorulduğunda da ortaya çıkmaktadır. Yargıyı tanımlamakta suçluların cezalandırılması ile devletin vatandaşların kanunlara uymasını denetlediği yer aynı oranda kullanılmaktadır.

Mahkemelerde hakimlerin, savcıların karşılarındaki kişinin cinsiyetine, mezhebine, etnik kökenine, gelir seviyesine, iktidarına yakınlığına göre farklı davranıp davranmadıkları konusundaki algı negatiftir. Özellikle farklı kültürel kimliklere ait vatandaşlarda yargının tarafsız olmadığı algısı çok güçlüdür.

Toplumda güçlü bir “yargı tarafsızdır” algısı mevcut değildir. Tarafılık algısı, en fazla “iktidarın adamı olmak” ile “zengin ve fakire farklı muamele edildiği” konularındadır. Toplumun beşte biri, adaleti, güçlü olanların kendilerini haklı çıkarmasının yolu olarak görürken, yarıya yakını ise yargıyı güçlü olanın kendini haklı çıkardığı yer olarak görmektedir. Yargı tarafsızlığı konusunda güçlü olmanın “zengin olmak” ve “iktidarın adamı olmak” olarak tanımlandığı dikkate alınırsa parasal gücün ve partizanlığın yargıda geçerli olduğu algısının oldukça güçlü olduğu görülmektedir.

Şekil 39 Hakimler, Savcılar, Polisler İşlemlerinde Kim Olduğuna Göre Farklı Davranıyor Mu?

Hakların öğrenildiği tek yer olarak medya işaret edilirken eğitim sisteminin bu konudaki çok bariz yetersizliği dikkat çekicidir. Bir başka dikkate değer bulgu toplumun üçte birinin hiçbir kurum ve kişinin kişi haklarını korumadığı kanaatinde olmasıdır.

Tüm bu algı ve kanaatlere bakıldığında: Birincisi, hukuk devletine olan inanç toplumda kuvvetli bir biçimde hissedilmiyor. İkincisi de devletin ve memurlarının işlemlerde hukuk dışına çıktıkları kanaati yaygın şekilde görülüyor.

Hukuk ve adalet algıları, hukuka ve yargıya güven meselelerinde toplumda demografik farklılıkları aşan ortak bir kümeleşme analizi yapıldığında toplumda hukuk ve adaletle dair üç farklı tutum ve algı grubu tanımlanabilir: “Güvenenler” toplumun yüzde 50’si, “Güvenmeyenler” yüzde 10 ve “İnanmayanlar” yüzde 40.

Tablo 11 Hukuk ve Adalet Algıları

		Hukuka Güvenenler	Hukuk Devletine İnanmayanlar	Hukuka Güvenmeyenler	Toplam
Küme dağılımları		50,0	10,0	40,0	100
Etnik köken	Türk	52,6	37,1	10,2	100
	Kürt-Zaza	43,1	47,7	9,2	100
Mezhep	Sünni	50,8	38,4	10,8	100
	Alevi	31,6	63,2	5,3	100
Dindarlık	İnançsız	21,4	78,6	-	100
	İnançlı	50,8	39,4	9,8	100
	Dindar	50,0	39,4	10,6	100
	Sofu	21,4	78,6	-	100

Hukuk algı ve tutumları üzerinden oluşturulan üç kümenin demografik özelliklerine bakıldığında, temel demografik farklılıkların kümeler içinde özel bir ayrım göstermediği yalnızca kültürel kimlikler arası farklar olduğu gözlenmektedir. Kürtlerde hukuk devletine inanmayanlar genel dağılımdan farklıdır. Aynı şekilde Alevilerde hukuk devletine güvensizlik oldukça ağırlıklıdır. Aynı biçimde inançsızlarda ve sofularda hukuk devletine inançsızlık oldukça ağırlıklıyken inançlı ve dindarlar arasında küme dağılımı ortalama ülke dağılımına paraleldir.

Kutu 1: Hukukun Üstünlüğü: Uluslararası Bir Karşılaştırma

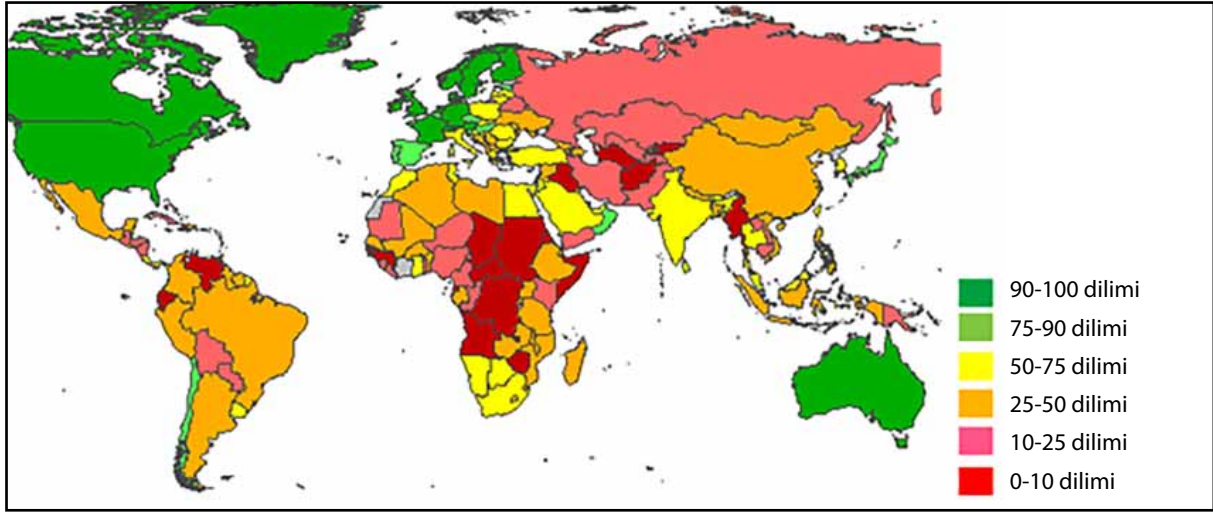
Bir ülkede kurumların gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki son 20 senede ekonomist-lerin kafasını oldukça meşgul etmiştir. Üzerine en çok çalışılan kurumsal göstergelerden biri olan hukukun üstünlüğü ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla arasındaki korelasyona ülkeler bazında bakınca oldukça kuvvetli bir pozitif ilişki çıkmaktadır.

Fakat bu korelasyon etkileşimin yönü hakkında bir fikir vermemektedir. Hukukun üstün olduğu ülkelerin daha hızlı büyüyüp zenginleştiğini düşünebileceğimiz gibi ilişkiyi tersine yorumlamak da mümkündür: Ülkelerin, zenginleştikçe daha iyi kurumlara sahip olmakta ve de bu kuralları uygulamaya maddi açıdan imkanları olmaktadır.

Akademik hayatına Massachusetts Institute of Technology (MIT)'de devam eden Türk ekonomist Daron Acemoğlu iki akademisyenle yaptığı ortak çalışmasında istatistiksel etkinin yönünün ülkeler bazında hukukun üstünlüğünden iktisadi kalkınmaya gittiğini belirleyerek literatürde bir çığır açmıştır.

Daha sonraki çalışmalar ise mikro düzeyde de ilişkinin geçerli olduğunu göstermişlerdir: Örneğin Dünya Bankası tarafından finanse edilen yatırım projelerinin hukukun üstünlüğünün daha fazla olduğu ülke veya aynı ülke içindeki bölgelerde daha başarılı olduğu teyit edilmiştir.

Peki, Türkiye hukukun üstünlüğünde diğer ülkelere göre hangi seviyededir? Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Çapında Yönetişim Endeksleri böyle bir karşılaştırmaya izin vermektedir. Aşağıdaki grafik en son endeksin hukukun üstünlüğü alt-endekslerini yeşilden (hukukun en üstün olduğu ülkeler) kırmızıya doğru renklendirmiştir. Türkiye orta sıralarda kalsa ve Batı Avrupa ülkelerinin gerisinde olsa da yeni Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerle benzer seviyelerdedir.

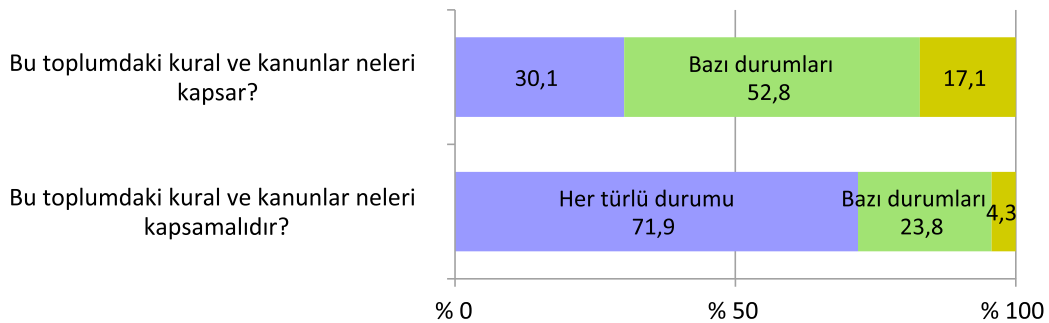
Belirsizlikten Kaçınma

Kültürler arası karşılaştırmalarda kullanılan boyutlardan biri de “belirsizlikten kaçınma” boyutudur. Belirsizlikten kaçınma, bireylerin muğlak olan durumlar karşısında kendilerini ne kadar tehdit altında hissettikleri, kuralları ve düzeni ne derece tercih ettikleri ve bir toplumun belirsizliği ne derece kaldırabildiğini ifade etmektedir.

İnsanların pratik durumla ilgili verdikleri cevaplarla, değerlere dair verdikleri cevaplar arasındaki farklar da toplumun ne yöne doğru değişmesini beklediklerini ifade etmektedir. Örneğin “Bu toplumdaki kural ve kanunlar neleri kapsar/kapsamalıdır?” sorusunda, toplumun yüzde 30,1’i kural ve kanunların her türlü durumu kapsadığını söylerken, yüzde 71,9’u her türlü durumu kapsamaması gerektiğini söylemektedir.⁸⁸

Bu sonuçtan anlaşıyor ki, mevcut durum sorulduğunda, toplumda kural ve kanunların bazı durumları kapsadığı düşüncesi öne çıkmaktadır. Durumun nasıl olması gerektiği sorusunun sonucunda da görüldüğü gibi çoğunluk kanun ve kuralların her türlü durumu kapsamaması gerektiğini söylemektedir. Bu da demek oluyor ki, toplumun hemen hemen her kesiminde, mevcut durumun yeteri kadar belirli olmadığı düşüncesi hakim olmakla birlikte, kural ve kanunların kapsama alanının genişletilerek daha fazla belirli olması gerektiğini söylenmektedir.

Şekil 40 Kural ve Kanunlar

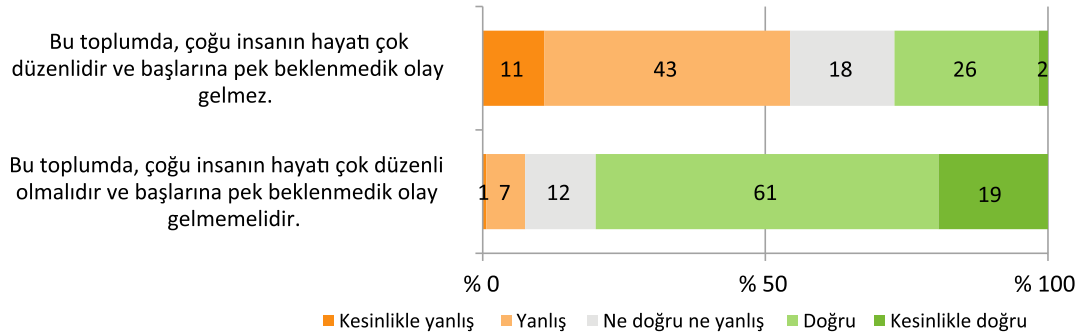
Toplumun yüzde 58’i, mevcut düzende, düzen ve tutarlılığın önemli ve yenilikten daha ön planda olduğunu belirtmektedir. Yüzde 23’lük bir grup ise bu yargıya katılmamaktadır. Aynı durumla ilgili toplumun yüzde 77’sinin toplumda düzen ve tutarlılığın önemli olması, yenilikten daha ön planda tutulması gerektiğini düşündüğünü görüyoruz. Buna karşılık yüzde 11’lik küçük bir kesim de tam aksi yönde görüş belirtmektedir.

88 Toplumun Belirsizlik Algısı, KONDA Şubat’2013 Barometresi teması, 9-10 Şubat 2013, Türkiye örnekleme, 30 ilin merkez dahil 95 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2617 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

Toplumun yarısından fazlası mevcut durumda düzen ve tutarlılığa önem verildiği ve yenilikten daha ön planda tutulduğu yönünde görüş belirtmiştir. Nasıl olması gerektiği sorusunda bu oran yüzde 77'ye çıkmaktadır. Toplum için var olan düzeni korumak ve devamlılığını sağlamak, yenilik yapmaktan daha önemlidir. Yenilikler, beraberinde belirsizlikleri getirme ihtimali nedeni ile çok sıcak karşılanmamaktadır. Bu soruya verilen cevaplardan anlaşılmaktadır ki, toplumun bütün kesimlerinde belirli bir düzenin ve tutarlılığın olması ve devam etmesi isteği, yani belirsizlikten kaçınma isteği, ön plana çıkmaktadır.

Toplumun yüzde 54'ü Türkiye'de insanların hayatlarının düzenli olduğu ve başlarına beklenmedik olay gelmediği yargısına katılmadıklarını belirtmişlerdi. Yüzde 28'lik bir bölüm bu yargının doğru olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, toplumun yüzde 79'luk bölümü toplumda insanların hayatlarının düzenli olması gerektiğini ve başlarına pek beklenmedik olay gelmemesi gerektiğini söylemektedir.

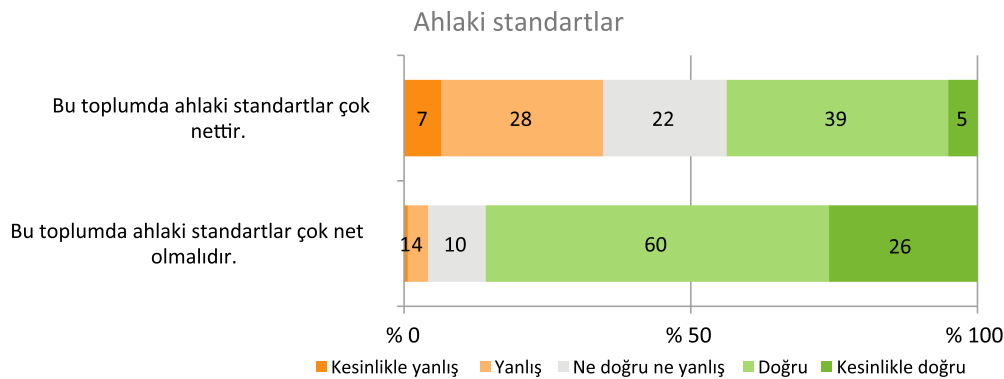
Şekil 41 Düzenli Hayat ve Beklenmedik Olaylar

Türkiye'de, insanlar gündelik hayatlarını düzenli olarak değerlendirmemekte ve başlarına beklenmedik bir olay gelebileceği düşüncesini taşımaktadırlar. Öte yandan, aynı konuyla ilgili sorulan değer sorusuna verilen yanıtlarda da görülüyor ki, insanlar hayatlarının düzenli olmasını ve başlarına beklenmedik olay gelmesi ihtimalini düşünmüyor olmak istemektedirler. Bu toplumda gündelik hayata dair belirsizlik durumu mevcuttur. İnsanlar gün içinde neler olacağını ve başlarına nelerin geleceğini önceden kestirememektedirler. Toplumda belirsizlikten kaçınma isteği bu soruya verilen cevaplarda da açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durumu yanlış bulmakta; hayatlarının daha düzenli ve belirli olmasını, yani bu konuda belirsizlikten kaçınmayı istemektedirler.

Toplumun yüzde 44'ü ahlaki standartların net olduğunu düşünürken, yüzde 35'i tam aksi yönde görüş bildirmektedir. Buna karşılık, toplumun yüzde 86'sı ahlaki standartların çok net olması gerektiğini söylemektedir.

Şekil 42 Ahlaki Standartlar

Toplumdaki ahlaki standartların netliği konusunda belirgin bir şekilde öne çıkan bir görüş olmamakla birlikte, net olması gerektiği konusunda belirgin bir görüş vardır. Toplumsal hayatın akışı ve insanların davranışları üzerinde belirleyici etkisi olan ahlaki standartların açık ve net olması, bu konuda belirsizlikten uzak olmak, Türkiye toplumu için önem taşımaktadır.

Hangi demografik küme olursa olsun, toplumun her kümesi, daha fazla belirli ve tanımlı toplum ve hayat düzeni beklentisi içindedir. Türkiye toplumu ortalamada daha fazla düzen talep etmekte ve bu talep toplumun her kümesinde geçerli ve ters yönde beklentisi olan küme bulunmaktadır. Kümeler arasında, toplumun belirsizlikten kaçındığına dair görüşte biraz fark bulunuyor, ancak toplumun nasıl olması gerektiği, yani belirsizlikten ne derece kaçınmamız gerektiğine dair değerlendirmede kayda değer fark bulunmamaktadır. Fakat toplumun her kümesi belirsizlikten ne derece kaçınmamız gerektiği konusunda hemfikirdir.

Peki, Türkiye toplumu, bu konuda diğer toplumlarla karşılaştırılınca nerede yer alıyor? 1990'ların başında 62 ülkede gerçekleştirilen GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness Research Program - Küresel Liderlik ve Kurumsal Davranışlarda Etkinlik Araştırması Programı) araştırmasının bulguları, bu tür bir kıyas yapmamıza olanak sağlıyor.

KONDA araştırmasına göre 1 ila 7 puan aralığındaki Belirsizlikten Kaçınmada Pratik Durum ekseninde, Türkiye'nin ortalama puanı 4,07 olarak ortaya çıkıyor. Bir puanın her türlü belirsizliği kaldırabilmeyi, 7 puanın ise belirsizlikten tamamen kaçınmayı, her şeyin belirli olmasını ifade ettiği ölçekte 4,07 puan, ölçeğin tam ortasında yer aldığımızı göstermektedir. Türkiye'nin Belirsizlikten Kaçınmada Değer eksenindeki puanı ise 5,54. Bu puan, toplumun nasıl olması gerektiği sorulduğunda, insanların belirsizlikten kaçınmaya doğru bir eğilim gösterdiklerini ifade etmektedir. Pratik durum eksenini ile değer eksenini arasındaki yani 4,07 puanla, 5,54 puan arasındaki 1,47 puanlık fark ise; Türkiye'de insanların, toplumsal düzenin şu an olduğundan daha belirli olması gerektiğine inandıklarını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda GLOBE araştırmasındaki 62 ülkenin belirsizlikten kaçınmada pratik durum ve değer puanları yer alıyor.

Tablo 12 GLOBE Araştırması, Belirsizlikten Kaçınmada Pratik Durum ve Değer Puanları

Ülkeler	Pratik	Değer	Ülkeler (devam)	Pratik	Değer
İsviçre	5,37	3,16	Güney Afrika (Beyazlar)	4,09	4,67
İsveç	5,32	3,60	Japonya	4,07	4,33
Singapur	5,31	4,22	Mısır	4,06	5,36
Danimarka	5,22	3,82	İsrail	4,01	4,38
Almanya (Batı)	5,22	3,32	Katar	3,99	4,82
Almanya (Doğu)	5,16	3,94	İspanya	3,97	4,76
Avusturya	5,16	3,66	Tayland	3,93	5,61
Finlandiya	5,02	3,85	Portekiz	3,91	4,43
İsviçre (Fransız)	4,98	3,83	Filipinler	3,89	5,14
Çin	4,94	5,28	Kosta Rika	3,82	4,58
Malezya	4,78	4,88	İtalya	3,79	4,47
Yeni Zelanda	4,75	4,10	Slovenya	3,78	4,99
Hollanda	4,70	3,24	Ekvador	3,68	5,16
İngiltere	4,65	4,11	İran	3,67	5,36
Güney Afrika (Siyahlar)	4,59	4,79	Kazakistan	3,66	4,42
Kanada	4,58	3,75	Fas	3,65	5,32
Arnavutluk	4,57	5,37	Arjantin	3,65	4,66
Fransa	4,43	4,26	Türkiye	3,63	4,67
Avustralya	4,39	3,98	El Salvador	3,62	5,32
Tayvan	4,34	5,31	Polonya	3,62	4,71
Hong Kong	4,32	4,63	Brezilya	3,60	4,99
İrlanda	4,30	4,02	Kolombiya	3,57	4,98
Nijerya	4,29	5,60	Güney Kore	3,55	4,67
Kuveyt	4,21	4,77	Gürcistan	3,50	5,24
Namibya	4,20	5,13	Venezüela	3,44	5,26
Meksika	4,18	5,26	Yunanistan	3,39	5,09
Endonezya	4,17	5,23	Bolivya	3,35	4,70
Hindistan	4,15	4,73	Guatemala	3,30	4,88
Zimbabve	4,15	4,73	Macaristan	3,12	4,66
ABD	4,15	4,00	Rusya Fed.	2,88	5,07
Zambiya	4,10	4,67	DÜNYA ORTALAMASI	4,16	4,62

Kaynak: Culture, leadership and organizations: The GLOBE study of 62 societies, derleyen Robert J. House ve diğerleri, 2004

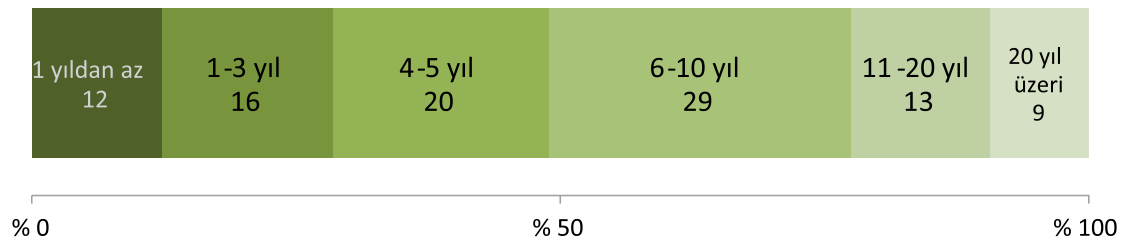
Gelecek Yönelimi

Gelecek yönelimi insanların davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerdendir, bu nedenle gelecek algısı kavramını derinlemesine incelemek, bireyleri ve toplumları anlama açısından önem taşımaktadır. Gelecek yönelimi, bir toplumun mevcut eylemlerinin geleceği nasıl etkileyeceğini ne derece hesapladıklarını, ne derece geleceğe yatırım yaptıklarını, ne derece geleceklerini planladıklarını ve eylemlerinin etkilerini hesaplarken ne kadar süreli bir geleceği öngördükleri ile ilgilidir. Sosyoekonomik ve politik koşullar, eğitim, cinsiyet rolleri ve dini inançlar bireylerin gelecek algısını şekillendirir. Örneğin, sosyal ve ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan bireyler için hayatlarını kısa vadeli planlamak daha yararlı hale gelmektedir. Politik ve ekonomik istikrar olan toplumlarda, hem bireyler hem de liderler uzun vadeli planlar yapabilecek imkanı bulabilmektedirler. Eğitim seviyesi yükseldikçe, bireylerin soyut düşünme kapasiteleri artmakta, böylelikle de bireyler geleceklerini planlamak için daha uzun vadeli bir vizyona sahip olabilmektedirler. Cinsiyet rolleri, gelecek yönelimini aileler ve parçası olunan topluluklar vesilesiyle şekillendirmektedirler. Ayrıca, içerisinde yaşanılan toplumun dininin getirdiği inançlar da belirgin bir şekilde o kültürün gelecek yönelimini etkilemektedir.

Bir toplumun gelecek yönelimi, o toplumun kısa vadeli çözümler yerine planlama gibi geleceğe yönelik davranışları ne derece teşvik ettiği ve ödüllendirdiğiyle ilgilidir. Geleceğe yönelimi düşük olan toplumlarda anı yaşamak ve uzun vadeli plan yapmamak daha yaygınken; geleceğe yönelimi yüksek olan toplumlarda ileriye yönelik hedefler koymak ve bunlara ulaşmak için stratejiler geliştirmek yaygındır. Buna göre, gelecek yönelimi yüksek olan toplumlarda ekonomik başarıya ulaşmak, gelecek için birikim yapmak, uzun vadeli stratejik hedeflere sahip olmak, esnek ve koşullara uyum sağlayabilen kurumlara sahip olmak, maddi kazanımı ve manevi tatmini bir bütün olarak görebilmek, anlık tatminler yerine uzun vadeli başarıya değer vermek önemlidir. Öte yandan, gelecek algısı düşük olan toplumlar ise, daha düşük seviyelerde ekonomik başarı, gelecek için birikim yapmaktansa mevcut zamanda harcama, kısa vadeli stratejik hedeflere sahip olma, esnek olmayan ve koşullara zor adapte olabilen kurumlar içermek, maddi kazanç ve manevi tatmini ayrı ve arasında seçim yapılması gereken olgular olarak görme, anlık tatmin ve anlık ödüllere değer verme eğilimleri görülmektedir.

Türkiye’de toplumun yüzde 29’unun gelecek dendiğinde 6-10 yıl, yüzde 20’sinin 4-5 yıl, yüzde 16’sının 1-3 yıl sonrasını anladığını görmekteyiz. Yüzde 12’lik bir kesim 1 yıldan az, öte yandan yüzde 9’luk bir kesim de 20 yıldan fazlasını tahayyül etmektedir⁸⁹.

Şekil 43 “Gelecek” Deyince, Aklınıza Bugünden Ne Kadar Sonrası Geliyor?

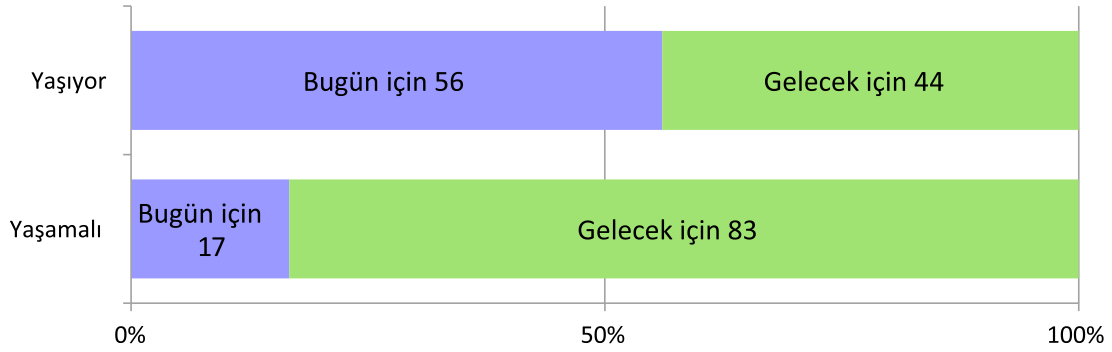
Bu bulguya paralel olarak, verilerin ortalamasını aldığımızda ise Türkiye toplumunun genelinin, gelecek dendiğinde 11 yıl sonrasını düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Toplumun gelecek algısı demografik farklılıklara göre, çok büyük olmamakla birlikte, değişiklikler göstermektedir. Gelecek algısını en çok yaş, eğitim seviyesi, hayat tarzı, dindarlık, çalışma durumu ve gelir seviyesi etkilemektedir.

Kredi alacak olsa toplumun yüzde 36’sı 5 yılda, yüzde 21’i 10 yılda, yüzde 15’i 2 yılda, yüzde 8’i 1 yılda ve yüzde 5’i 20 yılda ödenecek şekilde borçlanacağını söylemiştir. Bu bulgunun ima ettiği, toplumun yüzde 56’sının hayatlarını planlarken önündeki 5-10 senelik zaman dilimini göz önünde bulundurduğunu, 10 yıldan ilerisini ise toplumun yalnızca yüzde 26’sının planlayabildiğini göstermektedir.

⁸⁹ Toplumda Gelecek Tanımı ve Algısı, KONDA Eylül’2013 Barometresi teması, 7-8 Eylül 2013, Türkiye örneklemi, 34 ilin 104 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2392 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

Toplumun yüzde 56'sı insanların bugün için, yüzde 44'ü ise gelecek için yaşadığını söylemektedir. Toplumun nasıl bir gelecek yönelimine sahip olması gerektiğine dair bulguya bakıldığında, toplumun yüzde 83'ü gelecek için yaşanması gerektiği görüşüne sahip olmasıdır. Bu sonuçtan anlaşılıyor ki, toplumun yarısından fazlası toplumun bugün için yaşadığını düşünmekte, ancak mevcut durumdakinden daha fazla geleceğe yönelik yaşanması gerektiğine inanmaktadır.

Şekil 44 Türkiye’de İnsanlar Bugün İçin Mi, Gelecek İçin Mi Yaşıyorlar?

GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness Research Program - Küresel Liderlik ve Kurumsal Davranışlarda Etkinlik Araştırması Programı) araştırmasının bulguları, toplumların gelecek yönelimleri arasında kıyas yapmaya olanak tanımıştır. KONDA araştırmasına göre 1 ila 7 puan aralığındaki Gelecek Yönelimi Pratik Durum ekseninde, Türkiye’nin ortalama puanı 3,74 olarak ortaya çıkıyor. 1 puanın gelecek yönelimi en düşük, 7 puanın ise gelecek yönelimi en yüksek, her şeyin geleceğe yönelik planlandığını ifade ettiği ölçekte 3,74 puan, ölçeğin ortasında yer aldığımızı gösteriyor. Türkiye’nin Gelecek Yönelimi Değer eksenindeki puanı ise 5,68’dir. Bu puan, toplumun nasıl olması gerektiği sorulduğunda, insanların geleceğe yönelik bir yaşam sürme isteğini ifade ettiklerini gösteriyor.

Pratik durum ekseni ile değer ekseni arasındaki, yani 3,74 puanla, 5,68 puan arasındaki 1,94 puanlık fark ise, Türkiye’de insanların, toplumsal düzenin şu an olduğundan daha yüksek oranda geleceğe yönelik olması gerektiğine inandığını göstermektedir.

GLOBE araştırmasına göre gelecek yönelimi pratik durum dünya ortalaması 3,85’tir. Mevcut düzende gelecek yönelimi en yüksek olan ülke Singapur, en düşük olan ülke ise Rusya olmuştur. Türkiye ise 3,74 ile ortalamanın çok az altında ve listenin ortalarında yer almaktadır.

Gelecek yönelimi değer dünya ortalaması ise 5,48 olup oldukça yüksektir. Bu da demek oluyor ki, hemen hemen bütün ülkelerde daha stratejik ve uzun vadeli vizyona sahip olmak isteği öne çıkmaktadır. Değer listesinde ilk sırada Tayland bulunurken, son sırada ise Danimarka bulunmaktadır. Türkiye 5,83 ortalamasıyla ortalamanın üstünde ve listenin başına yakın bir konumda bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, GLOBE araştırmasındaki 62 ülkenin gelecek yönelimi pratik durum ve değer puanları yer alıyor.

Tablo 13 GLOBE Araştırması, Gelecek Yöneliminde Pratik Durum ve Değer Puanları

Ülkeler	Pratik	Değer	Ülkeler	Pratik	Değer
Singapur	5,07	5,51	El Salvador	3,80	5,98
İsviçre	4,73	4,79	Katar	3,78	5,92
Güney Afrika (Be-yaz denekler)	4,64	5,66	Zimbabve	3,77	6,07
Hollanda	4,61	5,07	Çin	3,75	4,73
Malezya	4,58	5,89	Türkiye	3,74	5,83
Avusturya	4,46	5,11	Ekvator	3,74	5,94
Danimarka	4,44	4,33	Portekiz	3,71	5,43
Kanada	4,44	5,35	İran	3,70	5,84
İsveç	4,39	4,89	Zambiya	3,62	5,90
Japonya	4,29	5,25	Bolivya	3,61	5,63
İngiltere	4,28	5,06	Kosta Rika	3,60	5,20
İsviçre (Fransız)	4,27	4,80	Slovenya	3,59	5,42
Doğu Almanya	4,27	5,23	Kazakistan	3,57	5,05
Finlandiya	4,24	5,07	İspanya	3,51	5,63
Hindistan	4,19	5,60	Namibya	3,49	6,12
Filipinler	4,15	5,93	Fransa	3,48	4,96
ABD	4,15	5,31	Yeni Zelanda	3,47	5,54
Güney Afrika (Si-yah denekler)	4,13	5,20	Tayland	3,43	6,20
Nijerya	4,09	6,04	Gürcistan	3,41	5,55
Avustralya	4,09	5,15	Yunanistan	3,40	5,19
Hong Kong	4,03	5,50	Venezuela	3,35	5,79
İrlanda	3,98	5,22	Kolombiya	3,27	5,68
Güney Kore	3,97	5,69	Kuveyt	3,26	5,74
Tayvan	3,96	5,20	Fas	3,26	5,85
Batı Almanya	3,95	4,85	İtalya	3,25	5,91
Meksika	3,87	5,86	Guatemala	3,24	5,91
Mısır	3,86	5,80	Macaristan	3,21	5,70
Endonezya	3,86	5,70	Polonya	3,11	5,20
Arnavutluk	3,86	5,42	Arjantin	3,08	5,78
İsrail	3,85	5,25	Rusya	2,88	5,48
Brezilya	3,81	5,69	DÜNYA ORTALAMASI	3,85	5,48

Sorun Çözme

Gündelik hayatta geçim derdi, işsizlik, aile içinde veya başkalarıyla yaşanan geçimsizlikler, trafik, istediği eğitimi alamama vb. gibi sorunlar hayatımız boyunca karşımıza çıkmakta ve hayatımızı büyük ölçüde etkilemektedir. Araştırmalarda, içinde “sorun” sözcüğü geçen konuları incelediğimizde, toplumsal olarak sorun diye algılanan konuların yelpazesinin genişliği dikkat çekmektedir.

Sade bir ifadeyle, bir sorun halihazırdaki durumla, istenen durum arasında bir engel olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Sorun çözmedeki birinci önemli adım neyin sorun olarak tanımlandığıdır. Örneğin, Kürt meselesinin çözilememesindeki engellerden biri farklı aktörlerin, bırakın çözüm yöntemi konusunda, sorunun tanımı konusunda dahi fikir birliğinde olmamasıdır. Sorun çözmedeki ikinci önemli adım çözümün önündeki engellerin tanımlanmasıdır. Bir sorunun çözülebilmesi için, çözümün önündeki engelin ne olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bazen birkaç engel birden olabilir veya sorunu görünenden daha derin, daha geniş kapsamlı engeller yaratabilir. Sorun çözmedeki üçüncü adım ise çözüm yönteminin belirlenmesidir. Sorun ve engeller doğru analiz edildikten sonra, istenen duruma ulaşmanın farklı yöntemleri, farklı stratejileri bulunabilir. Farklı yöntemlerin gerektirdiği zaman, çaba, para gibi kaynaklar da değişebilir.

İnsanların sorunlarla nasıl baş ettiğini, başkalarıyla olan ilişkilerinde, kurumlarla iş yaparken veya tüm ülkeyi ilgilendiren toplumsal sorunları değerlendirirken, sorunlar ve engeller konusundaki tespitlerini ve çözüm stratejilerini anlamak toplumsal zihin haritasını çıkarmak için önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Genel olarak sorunlar karşısında ne kadar yetkin hissediyorlar? Kurumlar karşısında çaresiz hissediyorlar mı? Başkalarıyla sorun yaşadıklarında çözüm olarak şiddete mi, hukuka mı, diyaloga mı başvuruyorlar?

Türkiye toplumunda sorun çözme biçimlerini anlamak için ilk olarak, bireylerin gündelik hayatlarında başka kişilerle yaşadıkları sorunlara ve bunları nasıl çözmeye çalıştıklarına bakmak gerekiyor. Toplumda başka bir kişiyle yaşanan problemin en büyük kaynağının kişilerin birbirlerini tam olarak anlayamaması olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir diğer önemli nokta da taviz vermekle, geri adım atmakla,⁹⁰ sorunun çözüleceğini düşünenlerin azlığı, yani genel olarak toplumda, kişilerin kusuru kendilerinde görmemeleri de dikkat çekicidir. Ayrıca, engeller ve çözüm yöntemleri demografik kümelere göre kayda değer farklılıklar göstermemektedir.

Türkiye toplumunda bireylerin diğer kişilerle yaşadığı sorunlara genel olarak bakışını incelediğimizde, yüzde 55'in "hayatta çözülemeyecek sorun yoktur" dediğini görüyoruz. Yani, insanlar genel olarak karşılaşılan sorunların çözümüne dair olumlu ve iyimser bir tutum içindedirler. Sadece yüzde 9'luk küçük bir kesim "zaten bunlar hep benim başıma geliyor" diyerek, sorunlara olumsuz ve karamsar yaklaşımlardır.

Başkasıyla yaşadığınız sorunla nasıl baş edeceksiniz sorusuna gelen cevaplara baktığımızda, toplumun yüzde 31'inin "etrafıca düşünüp bir çözüm bulurum", yüzde 19'un "su akar yolunu bulur" ve yüzde 12'nin "en kestirmeden çözerim" dediğini görüyoruz.

'Başka biriyle yaşanan sorun' kavramı somutlaştırılarak sorulduğunda, örneğin "komşusuyla ciddi bir problem yaşasa, nasıl bir yolla çözmeye çalışacağı" sorulduğunda; yüzde 70 "komşumla konuşurum" diyerek ılımlı bir seçim yapmış, yüzde 10 "kanuni yollara başvururum" demektedir. Sadece yüzde 5'lik küçük bir kesim "haddini bildiririm" diyerek saldırgan bir yolu tercih etmiştir. Özetle, toplumun büyük çoğunluğu, komşusuyla arasında olan sorunun çözümü için daha sağlıklı yollara başvuracağını söylemiştir.

Türkiye toplumunun yüzde 23'lük bir kesimi herhangi bir kurumla sorun yaşadığını belirtip, bir kurum ismi vermektedir. "Kurumla yaşadığınız sorunu çözmenizin önündeki engel nedir" diye sorulduğunda, yüzde 17'nin ilk defa böyle bir sorunla karşılaştığı, yüzde 11'in ise kurumun ne istediğini anlamadığı görülmektedir. Yani, sorunun çözilememesinin önündeki en önemli engellerin tecrübesizlik ve yine kişilerle yaşanan sorunlarda olduğu gibi sorunun tam olarak anlaşılabilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kurumla yaşanan sorunun nasıl çözülebileceği sorulduğunda, toplumun beşte biri kendisinden ne istediğini anlarsa, yüzde 12'si sonuna kadar inat ederse çözülebileceğini söylemektedir. Yüzde 17'lik bir kesim ise, kurumların her zaman bireylerden daha güçlü olduğunu ve yapacak bir şey olmadığını belirterek kaderci bir tutum almaktadır.

90 Toplumda Sorun Çözme, KONDA Kasım'2013 Barometresi teması, 2-3 Kasım 2013, Türkiye örnekleme, 29 ilin merkez dahil 97 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2603 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

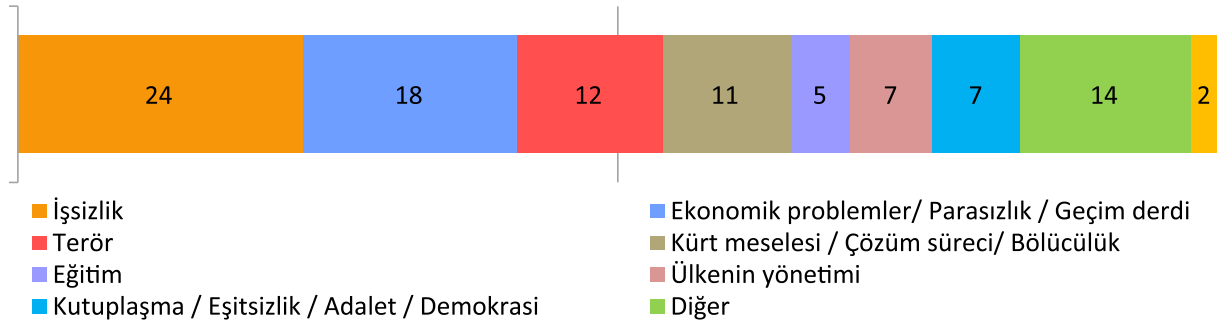
Tercih edilen çözüm yöntemleri incelendiğinde, iki cevabın birbirine karşıtlığı dikkat çekmektedir. “Haklıyım, inat edeceğim” diyenler ile “yapacak bir şey yok, kurumlar bizden daha güçlü” diyenler arasında aynı zamanda hayat tarzı karşıtlığı da bulunmaktadır. Yaş, eğitim, muhafazakarlık, gelir ve dindarlık gibi demografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, ‘modern’ olarak tanımladığımız kesim daha mücadeleci ve hakkını arama peşinde gözükmektedir; ‘muhafazakar’ kesim kurumların üstünlüğünü daha fazla kabullenmiş ve bu durum karşısında daha çaresiz hisseden taraf olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın temel bulgularına bakıldığında, “konuşma ve kararlar alarak çözüm yolu bulma” düşüncesini rasyonel; “bekleyip göreceğim, belki başka şekilde çözülür” diyenleri kaderci ve “en kestirmeden çözerim diyenleri” de fevri olarak tanımlarsak, toplumda rasyonel bir çözüm arayışı, fevri ve kaderci anlayıştan daha ön plana çıkmıştır. Demografik kümeler baktığımızda ise de, rasyonel bakışla kaderci bakışın birbirinin karşıtı olan kümelerce benimsendiği görülmektedir.

Kadınlar ve yaşlılar, daha kaderci iken veya çözüm yolu için çabalamaktan kaçınan tarafken; erkekler ve gençler ise daha fevridir. Eğitim seviyesi ve ekonomik sınıf yükseldikçe, rasyonel çözüm arayışı artmakta, kadercilik azalmaktadır.

Toplumun ülke sorunları ve çözümü hakkında neler düşündüklerine bakıldığında, bireysel hayatında çoğunlukla sorun yaşamadığı görülürken, ülkenin sorunları söz konusu olduğunda hemen hemen herkesin bir cevabının olduğu görülmektedir. Buna göre, toplumda en çok ekonomik sorunlar bireyler tarafından öne çıkarılmaktadır. Bunun dışında yüzde 12 terör, yüzde 11 Kürt meselesi, yüzde 5 eğitim, yüzde 7 ülke yönetimi ve yüzde 7 de kutuplaşma demidir.

Şekil 45 Sizce Şu Anda Ülkenin En Önemli Derdi Nedir?

Toplumda bir sorunu çözebilmenin önündeki en önemli engellerin yeterince kaynağımızın, bilincimizin olmaması ve çok fazla belirsizlik olması gösterilmiştir.

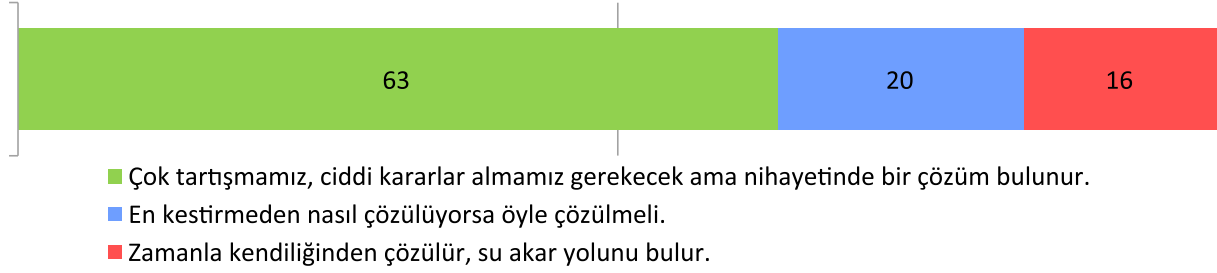
Şekil 46 Bu Sorunu Toplum Olarak Çözebilmemizi Hangisi Engelliyor?

Sorunla ilgili ne hissettikleri sorulduğunda toplumun çoğunluğunda iyimserlik gözlenmektedir. Toplumun yüzde 68’i “çok gayret etmemiz gerekir, illa ki çözülür” derken, yüzde 32’si “bu sorunlar hep var, böyle gelmiş böyle gider” diyerek sorunlar karşısında daha çaresiz bir profil çizmektedir.

Toplumsal çoğunluğunda, sorunun tartışarak ve kararlar alarak, yani rasyonel yollardan çözülebileceği fikri vardır. Toplumsal beşte biri ise fevri bir tutum içerisinde olup, en kestirmeden çözmek istemektedir. Yüzde 16'lık kesim ise daha çaresiz olup, sorunun zamanla kendiliğinden çözülebileceğini düşünmektedir.

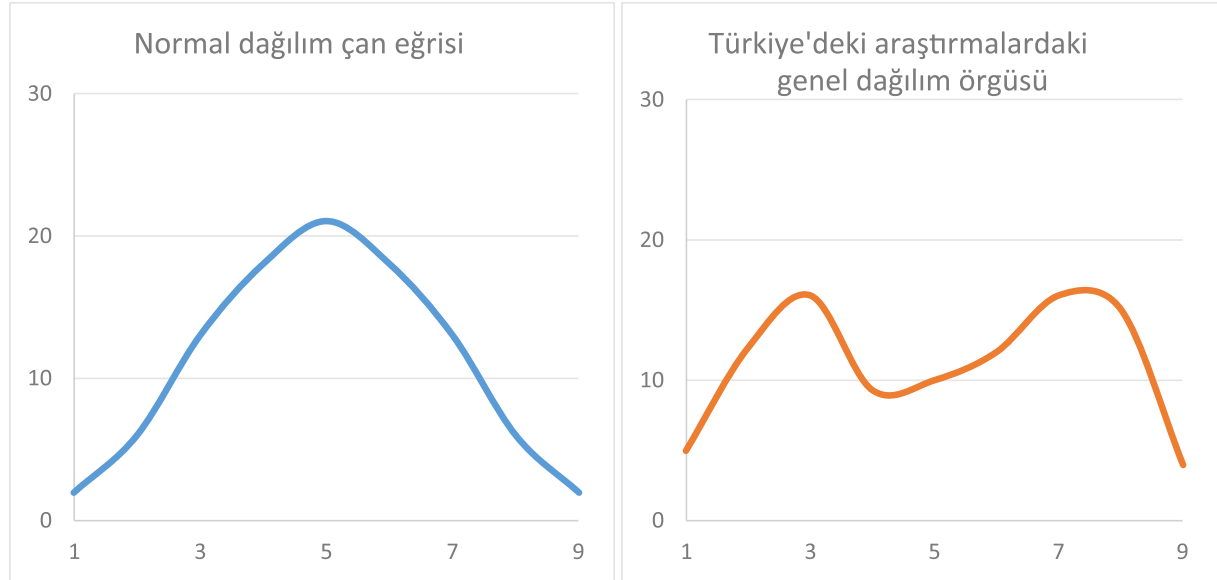
Şekil 47 Sizce Toplum Olarak Bu Sorunu Nasıl Çözebileceğiz, Nasıl Baş Edeceğiz?

Siyasi Kutuplaşma

Hangi konuda, ne türden bir araştırma olursa olsun, kişilerin çoğunluğunun birçok siyasi konuyu kendi içinde, kendi unsurları ve dinamikleriyle değerlendirmek yerine, kişinin siyasi zeminde hangi konumda olduğuna göre pozisyon alarak, konuyu iktidar karşıtlığı veya yandaşlığına göre yorumladığını görüyoruz uzun zamandır. Öte yandan yine araştırmalar siyasi zemindeki bu kutuplaşmanın gittikçe gündelik hayatı etkilemeye başladığı ve kutuplaşmanın siyasi bir zeminden toplumsal bir zemine ve hayat tarzları arasında bir ayrışmaya yol açtığının da ipuçlarını içeriyordu.

Her hangi bir araştırma ya da ölçüm yapıldığında dağılım normal çan eğrisi biçiminde şekillenir. Örneğin "Avrupa Birliğine girelim mi" gibi bir soru sorulduğunda yüzde 10 "kesinlikle hayır", yüzde 20 "hayır", yüzde 30 "ne evet, ne hayır", yüzde 20 "evet", yüzde 10 "kesinlikle evet" benzeri bir dağılım oluşmaktadır. Fakat Türkiye'deki araştırmalarda hemen tüm siyasi ve birçok toplumsal ya da kültürel hayata dair sorularda iki zirveli bir dağılım oluşmaktadır. Yani iki zirve, iki ortalımalı bir dağılım ortaya çıkmaktadır.

Bu iki zirveli, adeta deve hörgücü şeklindeki dağılımı hangi demografik-siyasi-kültürel özellikler açıklıyor sorusuna cevap arandığında üç unsur öne çıkmaktadır. Birincisi, yaş-cinsiyet-gelir gibi temel demografiler bazı durumları açıklasa da daha büyük sayıdaki durumları açıklamakta yeterli olmamaktadır. İkincisi bu durumun en kuvvetli açıklayıcısının siyasi tercihler olduğu görülmektedir. Üçüncüsü de yine açıklayıcılık gücü siyasi tercihler kadar kuvvetli olmasa da hayat tarzıdır.

2007 Yılından itibaren belirginleşen bu durumu anlamak ve izlemek amacıyla KONDA tarafından bir "Kutuplaşma Endeksi" geliştirildi. KONDA Kutuplaşma Endeksi güncel siyaset konularını ve AK Parti

iktidarını değerlendiren dokuz soru üzerinden görüşülen kişilerin AK Parti iktidarının veya muhaliflerinin söylemlerine ne kadar yakın veya uzak durduğunu ve dolayısıyla ülkedeki siyasi kutuplaşmadan ne derece etkilendiğini tespit etmeyi amaçlıyordu. Endeks için kullanılan dokuz sorunun cevaplarına dayanarak yapılan hesaplama sonucunda kutuplaşma endeksinde tamamen AK Parti karşıtı duruşu temsil edenler 1 puan ile tamamen AK Parti yandaşlığını temsil edenler 9 puan arasında aldıkları puana göre dizilerek bir grafik ortaya çıkarılıyor.

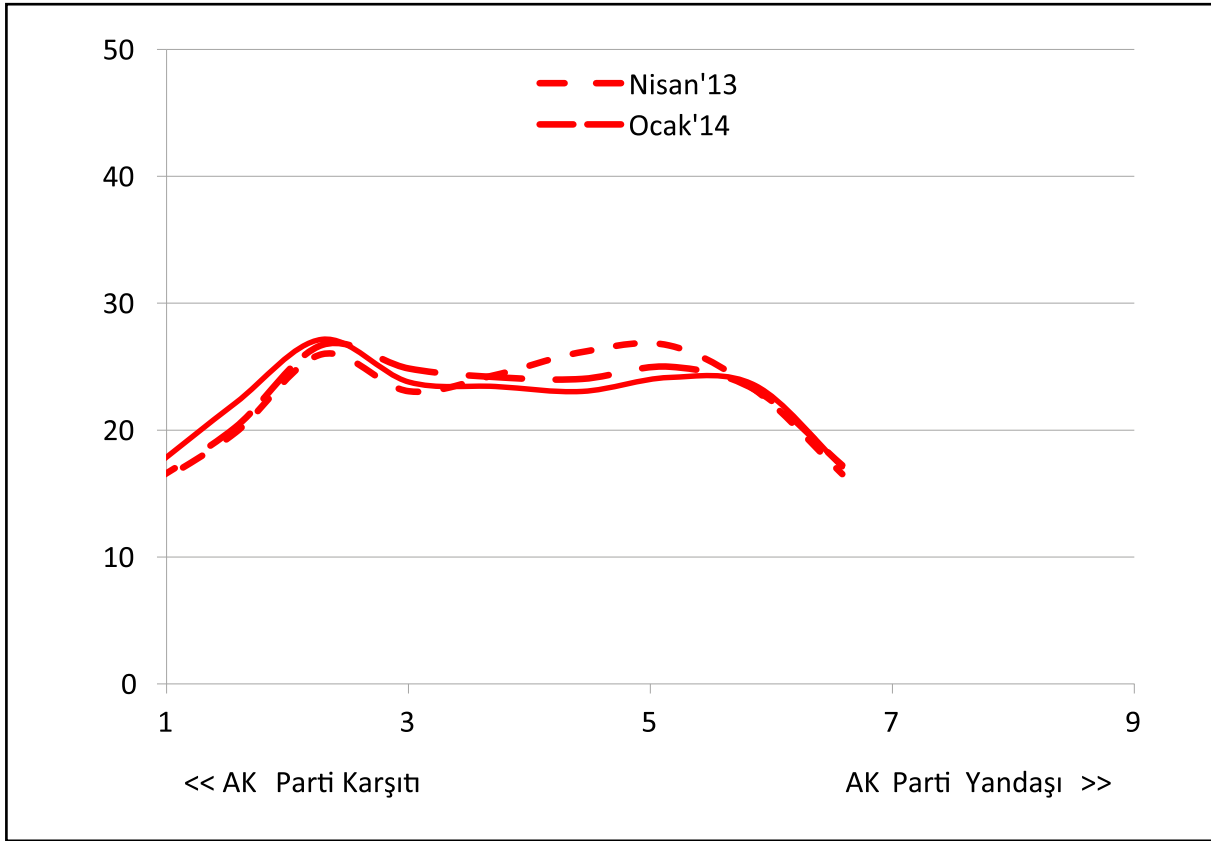
Son olarak Ocak'2015 tarihinde geliştirilen kutuplaşma endeksi bulguları şu noktalara işaret ediyor:⁹¹

Siyasi kutuplaşma 2015 yılında da geçen yıl olduğu gibi aynı şekilde devam etmekle kalmıyor, aynı zamanda biraz daha sertleşmiş görünmektedir.

Muhalefet partilerinin seçmenleri farklı hareketlerin ve farklı nedenlerin sonucunda AK Parti karşıtlığında aynı konuma gelmiş durumdadırlar.

Zaman serisi üzerinden bakıldığında kutuplaşma ekseninin AK Parti taraftarlığı kutbu biraz küçülürken, AK Parti karşıtlığı kutbunun hem az da olsa büyüdüğü hem de keskinleştiği görülmektedir.

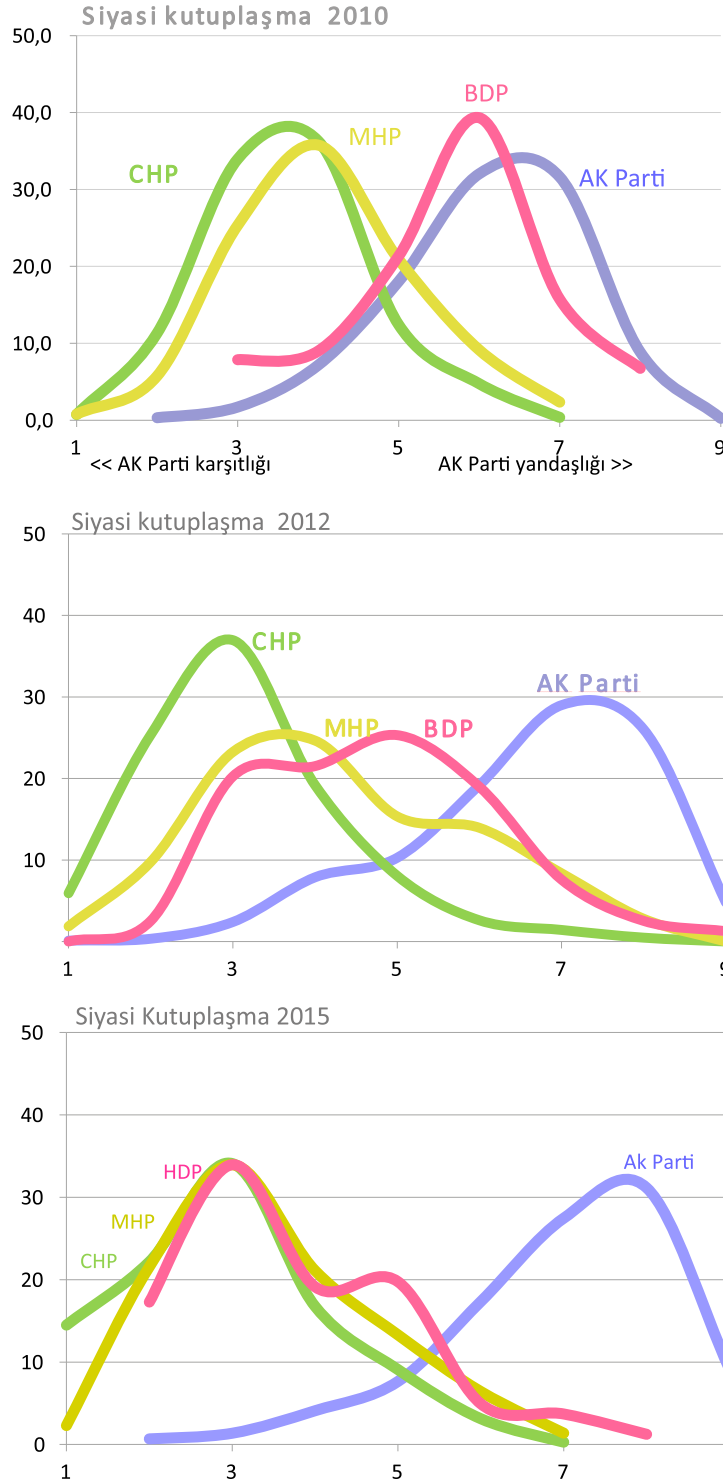
Şekil 48 Kutuplaşma - Türkiye 2013-2015

91 Kutuplaşma Endeksi, KONDA Ocak'2015 Barometresi teması, 10-11 Ocak 2015, Türkiye örnekleme, 30 ilin merkez dahil 108 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2556 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

Aşağıdaki 3 şekil aralıklı olarak yıllar itibarıyla kutuplaşmadaki değişimi göstermektedir.

Şekil 49 Siyasi Kutuplaşma (2010, 2012 ve 2015)

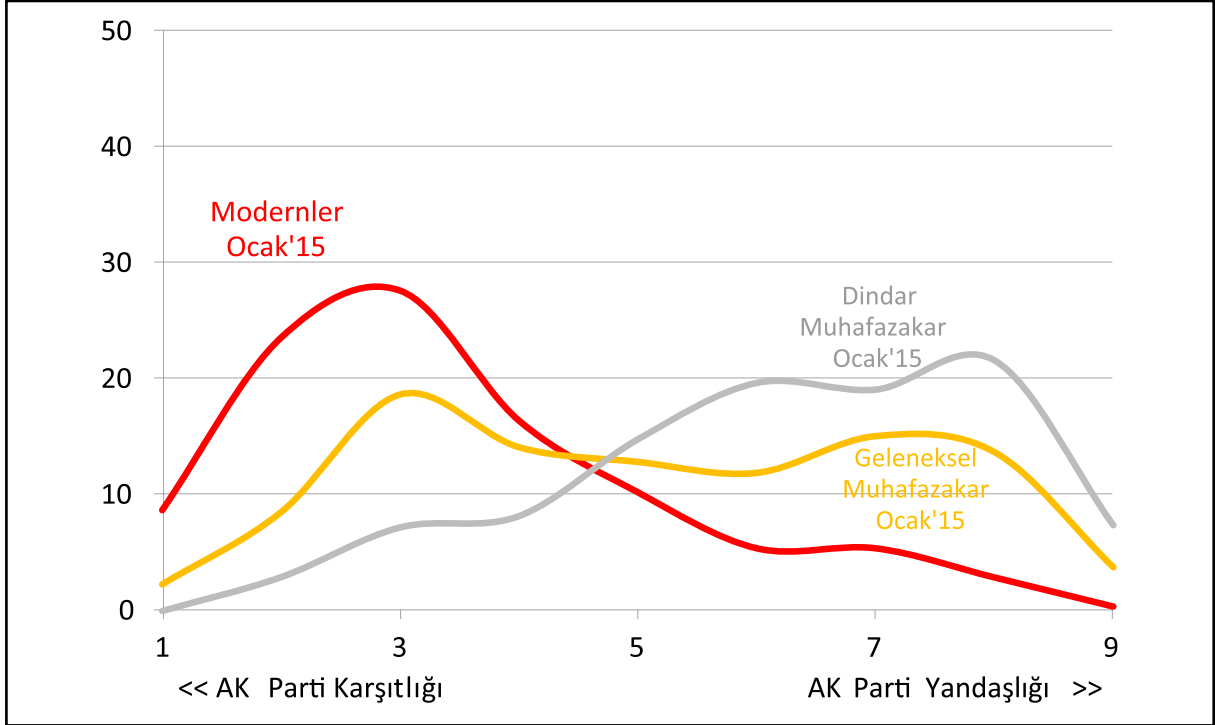

Hayat Tarzı Kümelerinde Kutuplaşma

Ülkedeki kutuplaşmayı endişe verici bulma nedenlerimizden biri, bu kutuplaşmanın sadece siyasi görüşlere göre değil, aynı zamanda hayat tarzlarına göre de yaşanıyor olmasıdır. Diğer bir deyişle insanların sadece siyasi görüşlerinden dolayı değil, toplumsal açıdan da birbirinden uzaklaşmaları, kutuplaşmanın çözülmesini zorlaştıracığından dolayı endişe vericidir. Nitekim aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi, kendini

farklı hayat tarzlarıyla tanımlayanlar kutuplaşma ekseninde oldukça farklı konumlara dağılmaktadırlar. Dindar Muhafazakarların çoğunluğu AK Parti taraftarlığı tarafında ve Modernlerin çoğunluğu AK Parti karşıtlığı tarafında yer alırken, Geleneksel Muhafazakarlar Türkiye genelindeki dağılıma oldukça benzer bir dağılıma sahiptirler.

Şekil 50 Kutuplaşma Ekseninde Hayat Tarzları Ocak 2015

Kutuplaşma Endeksi Değerlendirmesi

Kutuplaşma tartışmaları son yıllarda kamuoyunun gündemine gelmiş olsa da KONDA araştırmaları ile somut tespit ve analizi 2008 Eylül ayından beri yapılmaktadır. Siyasi kutuplaşmanın ürettiği sonuç yalnızca siyasi gerilim değildir. Siyasi kutuplaşmanın ürettiği zihni ve duygusal ambargolar ve eşikler siyasi zemini esir almaktadır. Bu ortam içinde müzakere, ikna ve uzlaşma süreçleri şeklinde çalışması gereken siyaset, bunların yerine çatışmacı ve ötekileştirici tarzlara teslim olmaktadır.

Zaman zaman kutuplaşmanın olmadığı ya da abartıldığı söylenmekte ve hatta yaşananın bir kutuplaşma değil, çoğulculuşma olduğu da iddia edilmektedir.

Tüm bunlar elbette tartışılabilir tezlerdir. Ama hangi konu tartışılırsa tartışılsın, farklı zamanlarda ve farklı gerekçelerle de olsa aynı aktörler o konu etrafında birbirine karşı veya birbirinin yanında hizalanıyorsa yaşananın doğal olduğunu savunmak mümkün değildir.

Asıl önemlisi siyasi aktörler arasındaki kutuplaşmadan öte, sade vatandaşın hemen her konuda benzer pozisyonlar, hizalanmalar ve karşıtlıklar üretmeye başlaması, ortada bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Aşağıdaki tablo son dört yılda bir referandum, bir Genel ve bir Yerel Seçim ile Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarını bir arada göstermektedir.

Farklı seçimler, farklı gibi görünen siyasi aktörler arası rekabetler, farklı seçime katılım oranları ve dört yıllık bir zaman aralığından bahsettiğimiz halde 2010 referandumu ile CB seçim sonuçlarındaki oy sayıları meselenin ne olduğunu göstermektedir.

Tablo 14 Referandum ve Seçim Sonuçları

	2010 Referandum	2011 Genel Seçim	2014 Yerel Seçim	2014 CB Seçimi
Seçmen	49.495.493	52.806.322	52.698.854	52.894.115
Katılım (%)	77,12	83,20	89,90	77,05
Kullanılan Oy	38.172.724	43.914.948	46.828.412	40.753.492
Geçerli Oy	37.448.797	42.941.763	44.899.584	40.019.352
Evet oyu	21.692.200			
Hayır oyu	15.816.149			
Erdoğan destekçisi partilerin oyu		22.272.259	21.012.433	
İhsanoğlu destekçisi partilerin oyu		17.656.549	20.925.958	
Erdoğan oyu				21.000.143
İhsanoğlu oyu				15.587.720

Son yıllarda ülke hayatını ve siyaseti etkileme potansiyeli oldukça yüksek birçok olay ve süreç karşın 21 milyon seçmen bir tarafta, 15 milyon seçmen diğer tarafta pozisyon almaktadır.

KONDA araştırmalarındaki tespitlere göre kutuplaşma siyaset zeminiyle de sınırlı kalmamaktadır. Giderek gündelik hayata yayılmakta, kültürel kimlikler arası (Türk-Kürt, Sünni-Alevi, dindar-seküler) kutuplaşmaya ve daha da önemlisi hayat tarzları kutuplaşmasına dönüşmektedir.

Bu durumun en önemli sonucu ortak yaşama iradesinin zayıflaması ve her kesimin eksikli bir “BİZ” tanımı yapmasıdır. Bu ise yeni toplumsal ve siyasal mutabakatlara ihtiyacımız olan koşullarda ve zaman aralığında mutabakat üretmenin önündeki en önemli psikolojik ve siyasal engel olacaktır.

Farklı siyasi partilerin çeşitli toplumsal ve siyasi konularda farklı düşünceleri demokrasinin olmazsa olmazlarından biridir. Ancak sistemin uyumu için bu farklılıklarının düşmanlık yaratmaması gereklidir. Kutuplaşmayı farklı düşünmekten ayıran en önemli taraf budur. Çünkü böyle bir düşmanlık, sağlıklı iletişimi engeller. Konuları kendi kulvarında tartışma imkanı kaybolur. İnsanlar konu ne olursa olsun önceden belirledikleri tarafın yanında yer alır. Dolayısıyla, su sorunundan kadın cinayetlerine kadar her konuda, kim, hangi saftaysa, o safın ezberi neyi gerektiriyorsa ona göre seçim yapar.

Bu durum devam ettiği sürece kutuplaşmanın diğer tehlikeli boyutları ortaya çıkmaya başlar. Kutuplarda saf tutan taraflar birbirinden uzaklaştıkça fikirler uçlara kaymaya başlar. Yani başta uçta olmayanlar dahi uçlara yaklaşır.

Böyle bir ortamda farklı bir ses çıkarmak ve bunu duyurmak zorlaşır. Zira “ya bizdensin ya onlardan” anlayışının hakim olduğu bir durumda farklı sesler, her iki uçta “bu ses diğerine hizmet ediyor” algısı yaratır. Öte yandan insanlar taraf seçmek zorunda hissederek kendilerine en yakın gördükleri uca geçebilir.

KONDA’nın beş seneyi kapsayan anketlerinden elde ettiğimiz bulgular, Türkiye’de siyasi ilkeler üzerinden değil, toplumsal ve kültürel kimlikler üzerinden kutuplaşma oluştuğuna işaret etmektedir. Sonuçlar, ayrıca, kutuplaşmanın farklı boyutlarının ölçülmesi, kimliklerin özelliklerinin belirlenmesi ve bunların toplumsal hayat ve ekonomideki sonuçlarının incelenmesi gereğini de göstermektedir.

Kutuplaşma Ölçüleri

Toplumsal-siyasal kutuplaşma, belli başlı konulara yaklaşımların parti tercihleri üzerinden şekillenmesi

ve kümeleşmesi olarak ele alınabilir. Doğal olarak insanların görüşleri ile oy verdikleri partinin görüşleri arasında paralellik olmalıdır. Ancak bu görüşler arasındaki farkın açılması ve aranın boşalması kutuplaşma olarak düşünülebilir. Barometre çalışmasında sunulan "Kutuplaşma Endeksinden" görüldüğü üzere Türkiye’de vatandaşlar uçlara doğru ilerlemektedir.

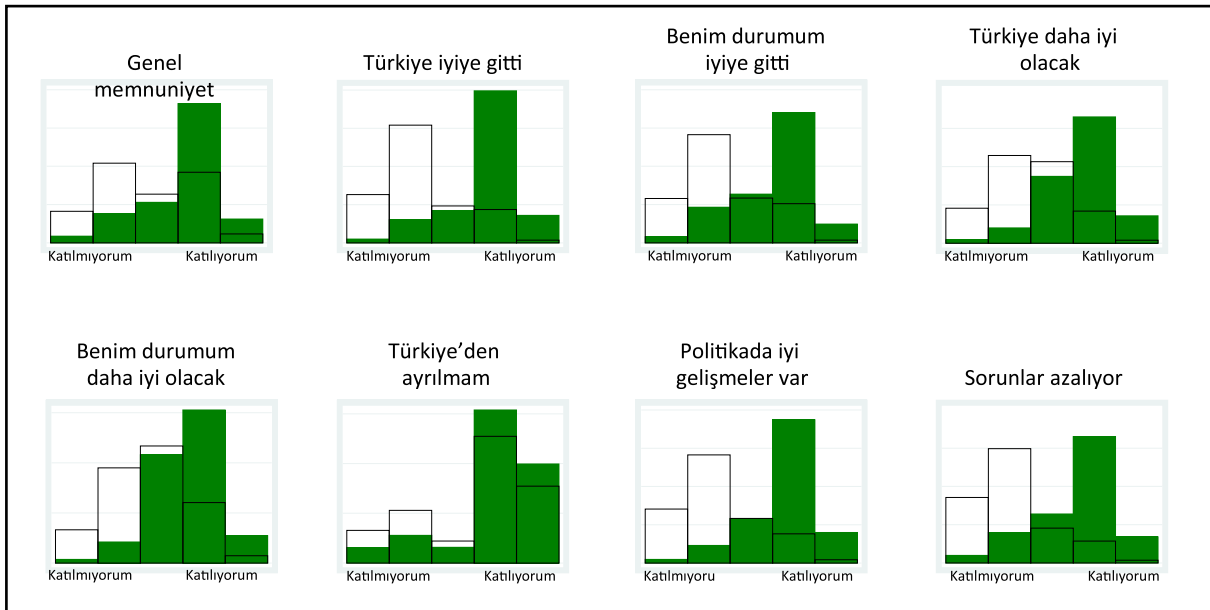
Diğer taraftan kişilerin konulara yaklaşımlarının kendi arasındaki kümeleşmesi de kutuplaşma olarak ifade edilir. Bu yönden kutuplaşma, aynı grupta yer alan kişilerin konu başlığı ne olursa olsun aynı tarafta yer almasıdır. Diğer bir deyişle kutuplaşma, sosyal kimlik ya da parti tercihi, kişilerin konudan bağımsız olarak saflaşmasına sebep olmaktadır. Bunun dışında KONDA araştırmaları hayattan memnuniyete ve gelecekte beklenilere dair sorularla kutuplaşmanın farklı bir boyutunu görmemizi sağlamaktadır. Memnuniyetin çeşitli yönlerinin parti tercihleri ve sosyal kimlikler arasında farklılık göstermesi ve bu farkın sistematik hale gelmesi de kutuplaşmaya işaret edebilir. Memnuniyet ve parti tercihi arasında doğal bir bağ olduğu açıktır. Durumundan memnun olan insanların iktidar partisini tercih etmesi doğaldır. Burada kutuplaşma olarak ifade edilen olgu, iktidar ve muhalefet taraftarları arasında memnuniyet açısından farkın anlamlı şekilde açılmasıdır; bir grubun gelecekte ümitli, diğerinin kişisel hayatında dahi gelecekte ümitsiz olduğunu belirtmesidir.

Hayattan memnuniyet ve kutuplaşma

Aşağıdaki şekillerde memnuniyet başlığı altında sorulan sorulara verilen cevapların dağılımları verilmektedir.⁹² Her bir sütun o cevap seçeneğini işaretleyenlerin toplam içindeki payını ifade etmektedir. Yeşil ile gösterilen alanlar AK Parti taraftarlarının cevap dağılımını, beyaz kutular ise diğerlerinin cevap dağılımını belirtmektedir. Şekillerden de görüleceği üzere vatandaşların memnuniyet algıları iki grup arasında bir boynuz resmi çıkarmaktadır. Muhalifler 'katılmıyorum', AK Parti taraftarları 'katılıyorum' tarafında kümelenmektedir. Kesişim noktaları, iki gruptan aynı seçeneği işaretleyenlerden oluşmaktadır.

Ortaya çıkan bir ucunda AK Parti taraftarlarının, bir ucunda muhaliflerin yer aldığı boynuz şekli kutuplaşmanın varlığına işaret etmektedir. Öte yandan (burada toplu sonuçları vermekle birlikte) ayrıntılı incelemede boynuzların kesişim noktalarının zaman içinde azaldığı gözlenmiştir. Bu açıdan kutuplaşmanın derinleştiği ileri sürülebilir.

Şekil 51 Memnuniyet Endeksi, KONDA 2015

92 Memnuniyet Endeksi, KONDA Ocak'2015 Barometresi teması, 10-11 Ocak 2015, Türkiye örneklemi, 30 ilin merkez dahil 108 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2556 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

Türkiye’de toplumsal kutuplaşmanın temel dinamiğinin siyasal kimlikten ziyade toplumsal ve kültürel kimlik olduğuna dair önemli işaretler bulunmaktadır. Zira eğitim, dini inanış, yaşanılan bölge, hayat tarzı gibi sosyo-demografik değişkenlere göre kümelemeler yapıldığında korelasyonlar değişmemektedir. Kendini modern olarak tanımlayanlar ile muhafazakar olarak tanımlayanlar arasındaki görüş kümeleri ile parti tercihinin göre ayrılan görüş kümeleri birbiriyle örtüşmektedir. Konu bazında kümeleşmelerin tabanında kimlik olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda parti tercihi ile sosyal ve demografik değişkenlerin iç içe geçtiği ve birbirini beslediği görülmektedir. Bu noktada gündelik siyasete ilişkin konular hakkında takınılan tutumların, temelleri çok derin olsa da kimlikler üzerinden şekillendiği öne sürülebilir.

Sivil Topluma Katılım

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın 6 Eylül 2015 tarihli son güncellenmiş verilerine göre Türkiye’de dernek sayısı 107 bin 809’ü buldu⁹³. Örgütlenmenin bir göstergesi olarak değerlendirilen derneklerin 1 milyon 960 bin 543 kadın, 8 milyon 148 bin 950 erkek olmak üzere toplam 10 milyon 209 bin 962 üyesi var.

Elbette bu sayılar formal dernek ve üye sayıları. İnisiyatif, platform, grup, sanal ortam grubu gibi farklı modellere dahil olan örgütlenmeler ve üyeler bu sayılara dahil değil. Yine benzer biçimde Vakıf formundaki örgütlenmeler de dahil değil.

Bu derneklerin faaliyet alanlarına bakınca da ilginç bir tablo ortaya çıkıyor. Türkiye’deki derneklerin 33.096’sı mesleki dayanışma, 19.938’i sportif, 17.721’i dini, 6.943’ü insani yardım, 6.164’ü eğitim araştırma, 5.451’i kültür-sanat-turizm, 2.529’u sağlık, 2.214’ü çevre-doğal hayat, 2.101’i bireysel öğreti-toplumsal gelişim, 1.785’i imar-şehircilik, 1.737’si toplumsal değerleri yaşatma, 1.660’ı hak ve savunuculuk, 1.394’ü engelli vatandaşlar alanlarında faaliyet gösteriyor.

Derneklerin yüzde 33,8’i Marmara, yüzde 18,3’ü İç Anadolu, yüzde 13,8’i Ege, yüzde 12’si Karadeniz, yüzde 10,4’ü Akdeniz, yüzde 6’sı Doğu Anadolu ve yüzde 5,8’i Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne göre ise, Türkiye’de 46 bin 571 vakıf faaliyet gösteriyor⁹⁴. Bunlardan 41 bin 720’si cumhuriyet öncesinde kurulan ve yöneticisi olmadığı için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen “mazbut vakıflar”. Yani yeni vakıf sayısı 4.893. Bunların 998’i sosyal yardımlaşma ve dayanışma, 27’si çevre koruma, 3.878’i çok amaçlı vakıf.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, sendika üye istatistiklerini yayınladı. Buna göre toplam işçi sayısı 12 milyon 180 bin ve bunların arasında sendikalı işçi sayısı 1 milyon 297 bin. Bu rakamlara göre sendikalı çalışan işçi oranı yüzde 10,6⁹⁵.

KONDA bulgularıyla örgütlenme ve sivil aktifliğe dair veriler ise özetle şöyle: Yetişkin nüfusun yüzde 8,6’sı herhangi bir siyasi parti ile üyelik ilişkisinde, yüzde 2,8’i de gönüllülük ilişkisindedir⁹⁶. Yine yetişkin nüfusun yüzde 6,3’ü bir sivil toplum örgütüne ya da platforma üyelik, yüzde 3,9’u da gönüllülük ilişkisi içindedir. Politikaya dair toplantı, miting, çalışma benzeri eylemlere (örgütlü veya örgütsüz) katılanların 18 yaş üstü yetişkin nüfus içindeki yüzde 8,6’sı; çevre koruma faaliyetlerine yüzde 14,4’ü; derneklerin toplantı, miting, çalışma gibi faaliyetlerine yüzde 9,7’si katıldığını söylüyor.

15-29 yaş gençliğin içinde herhangi bir dernek-vakıf-sosyal kulüp üyeliği olduğunu söyleyenler yüzde 19 oranında ki bunların 10,1 puanlık kısmı öğrenci kulüpleri⁹⁷. 18-24 Yaş gençlik içinde herhangi bir siyasi parti ile ilişkisi olanlar yüzde 9, herhangi bir dernek, vakıf, platform üyeliği olanlar yüzde 8,6’dır⁹⁸.

93 İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı www.dernekler.gov.tr

94 Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, web sitesi, www.vgm.gov.tr

95 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bak, İşçi ve sendika sayılarına dair tebliği, 24/01/15, www.resmigazete.gov.tr

96 KONDA Hayat Tarzları Araştırması, 14-15 Şubat 2015, Türkiye örneklemi, 39 ildeki, 284 il merkezindeki ve ilçede, 997 mahalle ve köyde 5222 kişi ile yüz yüze görüşmeler.

97 Türkiye Gençliği Araştırması, KONDA-Kültür Üniversitesi, 9-10 Nisan 2011, 15-29 yaş Türkiye örneklemi, 35 ilin 134 ilçesine bağlı 200 mahalle ve köyünde 2366 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

98 Türkiye’de Gençliğin Katılımı Araştırması, KONDA / Bilgi Üniversitesi, 4-5 Mayıs 2013, 18-24 yaş Türkiye örneklemi, 36 ilin merkez dahil 114 ilçesine bağlı 203 mahalle ve köyünde 2508 kişiyle yüz yüze görüşmeler.

Üyeliği zorunlu olan odalar ve meslek örgütleri bu sayısal analize dahil edilmemiş, gönüllü katılım esaslı örgütlenmeler dahil edilmiştir.

Derneklerin dini faaliyet amaçlı olanlarının “cami yaptırma ve yaşatma” esaslı oldukları, “yardımlaşma”, “kalkınma”, “dayanışma” amaçlı olanlarının da göçle büyükşehirilere akın edenlerin “bir arada durma” amaçlı oluşturdukları hemşeri dernekleri oldukları söylenebilir.

Bu toprakların ahalisi “vakıf”, “ahilik”, “imece” gibi örgütlenme ve iş yapma modellerini geliştirmiş tarihte de. Yani dayanışma ve küçük alanlarda ortak iş yapma modelleri bu topraklar için yeni sayılmaz. O nedenle “cami yaptırma ve yaşatma”, “...köyü kalkındırma ve yardımlaşma” başlıklı örgütlenmelerin bu denli ağırlıklı olması biraz da geleneklerden kaynaklanan bir durum.

Fakat son yıllarda “sivil toplum” kavramıyla asıl kastedilen tıkanmakta olan temsili demokrasi sonrası siyasal dünyada ve daha karmaşık, çok aktörlü ve çok boyutlu gündelik hayatın içinde kararlara, siyasete ve hayata yeni bir katılım modeli. Bu tanımdan bakılınca, bu türden katılım ve hak temelli örgütlenmenin düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Özetlemeye çalıştığımız araştırma konularını ve bulgularını çoğaltmak mümkündür. Orta demokrasi eşliğini aşma yolunda güç alınması ya da dönüştürülmeye çalışılması gereken toplumsal zihniyete dair bulguların bir kısmı umut verici bir kısmı umut kırıcıdır. Araştırmaların bazı ortak bulgu ve dikkat çekici noktalarına dair yapılacak soyutlama toplumsal zihniyeti anlamamıza yardımcı olacaktır.

Göç ve Metropolleşme

TÜİK’in ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) sonuçlarına göre açıkladığı ülke nüfusu 2014 yılı sonu itibarıyla 77,8 milyona ulaşmış durumda. Yine TÜİK açıklamasına göre bu nüfusun yüzde 91,8’i il ve ilçe merkezlerinde yaşıyor⁹⁹.

Tablo 15 Yıllara Göre Türkiye Nüfusu

Yıllar	Nüfus	İl ve ilçe merkezleri	Belde ve köyler
1.927	13.648.270	24,2	75,8
1.940	17.820.950	24,4	75,6
1.950	20.947.188	25,0	75,0
1.960	27.754.820	31,9	68,1
1.970	35.605.176	38,5	61,5
1.980	44.736.957	43,9	56,1
1.990	56.473.035	59,0	41,0
2.000	67.803.927	64,9	35,1
2.010	73.722.988	76,3	23,7
2.014	77.695.904	91,8	8,2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Yukarıdaki tablo 1927 yılından itibaren nüfusu ve nüfusun kır/kent dağılımını göstermektedir. Genellikle nüfus artışına dikkat çekilmekle beraber bu tabloda daha ilginç olan nüfusun kır / kent dağılımındaki

99 Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>

değişimdir. 1927 Yılında köylerde yaşayan nüfus toplamın yüzde 75,8'i iken bu oran 1960 yılına kadar çok yavaş değişerek yüzde 68,1'e düşmüştür. Bir başka deyişle sayımların izlenebildiği ilk 33 yılda kentli nüfus yüzde 24,2'den yüzde 31,9'a yükselmiştir.

Sanayileşmeye paralel olarak iç göç ve kentlere doğru akış hızlanmış, kentli nüfus oranı 1970'de yüzde 38,5'e, 1980'de yüzde 43,9'a, 1990'da yüzde 59'a yükselmiştir. 1990'larda oldukça hızlanan iç göç ve kentleşme sonucu kentli nüfus 2000'de yüzde 64,9'a, 2010'da yüzde 76,3'e yükselmiştir. 2014'de bu oranın yüzde 83'e doğru yükselmiş olması beklenir. Fakat TÜİK verisindeki 2014'deki kentli nüfus oranı olarak görünen yüzde 91,8'e sıçramanın nedeni Büyükşehir Kanunu ile yapılan idari sınır düzenlemeleri olsa gerektir. Bugün gerçek anlamda kentli nüfus muhtemelen yüzde 83, kırlardaki nüfus da yüzde 17 mertebesinde.

Sonuç olarak dikkat çekici olan rakam 1975 yılından bu yana 31 milyonu aşkın nüfusun göç etmiş olmasıdır ki bu eğilim ve oran (toplam nüfusun yüzde 40'ı ya da 56 milyon yetişkin nüfusun yüzde 57'si) modern tarihte hiçbir batı toplumunda olmayan bir iç hareketi göstermektedir.

Bu kent ve kır ayrımının önemi şuradadır: Kırdaki ve kentte yaşamın ritmi, kültürel ve ahlaki kodları farklıdır. Türkiye toplumunu anlamak için bakılması gereken noktalardan birisi de bu kent ve kır ayrımı. Özellikle son otuz, kırk yılın değişimini anlamak için bu ayrım ve bu ayrım üzerinden bazı noktalara bakmak anlamlı ve önemlidir.

Birincisi göç meselesi. Göç kavramını ve sürecini biz daha çok bir negatif tını ile düşünüyor ve söylüyoruz. Halbuki göç, hem toplumsal değişim hem de bu değişimin sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçları bakımından hala en önemli dinamiklerden birisi. O nedenle "doğru" veya "yanlış" hükümlerine varmadan ele alınması gerek. Çünkü sürüyor ve sürecek de. KONDA araştırmalarına göre hala toplumun yüzde 20'si "koşulsuz, yarın sabah başka bir yere taşınmayı", yüzde 45'i de "çocuklarının bulundukları yerden başka bir şehirde hayat kurmasını" istemektedir. Üstelik göçün dinamikleri ve dürtüleri de değişmektedir. Daha iyi bir hayata ulaşma çabası kadar artık hayatta kalma dürtüsüyle de göçün yoğunlaşacağı öngörülebilir. Gerek çatışmacı ortamdan kaçmak gerek kuraklık, iklim değişikliği, erozyon gibi nedenlerle göç gelecek yıllarda daha çok gündeme gelecek gibi görünmektedir.

İkinci önemli nokta, iç göç ve kentleşmenin "metropolleşme" diyebileceğimiz dünyada da gözlenen yeni bir eğilime dönüştüğünün altı çizilmelidir. TÜİK başta olmak üzere ayrım "kır ve kent" biçiminde yapılmaktadır. Fakat bu ayrım yeterince açıklayıcı değildir artık. "Kır-kent-metropol" ayrımı üzerinden anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Araştırmalarda da görünen kır ile kent arasında gündelik hayatın ritmi, kültürel ve ahlaki kodlar ve daha birçok konuda nasıl bir farklılaşma varsa, kentler ile metropoller arasında da aynı eksenler üzerinde müthiş bir farklılaşma olduğudur. Uşak merkez ya da Tokat merkez ile ne İstanbul'un ne de İzmir'in sağlık istatistiklerinden suç istatistiklerine kadar hiçbir verisi benzer değildir. Daha da önemlisi kültürel ve ahlaki kodlar ya da gündelik hayatın ritmi kent ile metropol arasında gece ile gündüz kadar farklıdır artık. Böyle bakıldığında "bütünleşik kent nüfusu" 800 binin üzerindeki 11 metropol toplam ülke nüfusunun yüzde 54'ünü barındırmaktadır. Geleneksel kentlerde de kentli nüfusun geri kalan yüzde 29'u yaşamaktadır.

Üçüncü nokta metropolleşmenin dayanışma ilişkileri, endişe duygusunda artış ve artan güvenlik ihtiyacı gibi daha kökten gündelik pratik ve zihni değişimleri tetiklenmesidir. Siyaset dünyasında veya sosyolojik olarak gündelik hayatta dayanışma mekanizmalarında sıkça atıfta bulunulan "hemşerilik" metropollerde sanıldığı gibi yüksek değildir artık. Kentlerde aynı kasabalardan, köylerden gelen insanların birbirleriyle temasları, dolayısıyla da etkileşim ve dayanışmaları hala yoğundur. Fakat metropollerin bugünkü mekansal yaygınlığı ve şişkinliği içinde, temas eskisi gibi yoğun yaşanmamaktadır. Ya da temas geniş aileye ve tanışlığa sıkışmaktadır. Daha da önemlisi metropolleşme diğer bazı dinamiklerle de etkileşerek kültürel kimlik aidiyetlerini öne çıkaran bir gündelik hayat ritmi ve zihin haritaları üretmektedir.

Özgürlük mü güvenlik mi?

Metropollerde gündelik hayatın ritmi değişti, hızlandı. Daha karmaşık, daha hızlı bir gündelik hayat var artık. Üstelik hayatın içinde hem aktörler çeşitlendi ve çoğaldı, hem karar odakları. Hangi aktörün, hangi amaç ve dürtülerle aldığını bilmediğimiz kararlar gündelik hayatımızı doğrudan etkiliyor.

Böylesi bir ritim ve karmaşıklıkta geleceğe dönük olarak iki unsur hem davranışlarımızı hem de zihin haritalarımızı değiştiriyor. Birincisi, bu karmaşıklık içinde yarın ne olacağı, neyle karşılaşacağımız eskisi kadar kestirilebilir, bilinebilir değil. Bu kestirilemezlik her bireyde az veya çok endişe duygusu yaratıyor. Bu endişe duyguları giderek korkulara ve paranoyalara dönüşüyor. Bu korkular ve paranoyalar üzerinden de ayrı bir manipülasyon ve politika üretme alanı açılıyor.

İkincisi kendini güvende hissetme, güvenli alanlar yaratma ihtiyacı artıyor. Bu ihtiyaç teknolojiden devlet politikalarına kadar hem bireysel hem de ülke hayatı bakımından bir dizi yeni alan açıyor.

Tüm bu endişe ve güvenlik ihtiyacı bireysel hayat kadar ülke hayatını, toplumsal hayatı da etkiliyor. Neredeyse sokaktaki tüm binaların dış koruma kameralarından, yerel veya ulusal yönetimlerin döşediği elektronik kontrol sistemlerine, haberleşme veya bankacılık sistemlerinin güvenlik ihtiyaçlarından şehirlerin güvenlik ihtiyacına kadar hemen her yeni uygulama ile tüm bir hayat izlenmeye ve korunmaya çalışılıyor.

Bir yandan daha iyi ve hızlı hizmet için tüm nüfus, adres, sağlık, eğitim, adalet, bankacılık bilgi ve sistemleri gelişiyor, yayılıyor. Bu sistemlerin doğal sonucu olarak her birimizin her türlü bilgisi ve hareketi bir yerlerde kayda girmiş oluyor. Öte yandan bu sistemlerin ve bilgilerin güvenlik ihtiyacı artıyor.

Paradoks da tam bu noktada başlıyor. Hem daha iyi ve hızlı hizmet için bu sistemlere ihtiyacımız var hem de bilgilerimizin ve hayatımızın güvenliğine. Çünkü bu devasa sistemler bireylerin kontrolünde değil kamu otoritelerinin ve devletin kontrolünde. Bir yandan hırsızdan, uğursuzdan korunmak için kameralara ihtiyaç var, öte yandan o kameralar aracılığıyla tüm hayatımızın her bir saniyesi kayıt altında. Bir yandan kredi kartıyla simit bile alabilmekten mutlu oluyoruz, öte yandan her bir hareketimiz, ne yiyip ne içtiğimiz, nereden neyi satın aldığımız, tüm bir hayat örgü ve tercihlerimiz kayda alınmış oluyor.

Sorun da bu noktada başlıyor. Bu bilgiler nasıl korunacak, saklanacak ve bu bilgiler nasıl kullanılacak?

Elektronik iletişimi, telefonları izlemek ve dinlemekten başlayarak, görünür amacı güvenliğimiz olan bir dizi uygulama hem yaygınlaşıyor hem de güvenlik ihtiyacımızdan meşruiyet üretiyor. Maillerimizden telefon konuşmalarımıza hemen her bir iletişimimiz bir yerlerde kayda alınmış, yığın bilgiler halinde biriktiriliyor. Devlet ve hükümetler görünürde haklı gerekçelerle bu iletişim bilgilerine ulaşabiliyor, izleyebiliyor, geriye dönük inceleme yapabiliyor. Benzer mesele adreslerimizden, mali bilgilerimizden, sağlık kayıtlarımıza kadar hemen her alan için geçerli.

Konforu genişletmeyi de sürdürmeyi de istiyor muyuz? O zaman iki önemli soru ortaya çıkıyor. Hangi kamu görevlisi ve kurumu, hangi bilgilerimize, hangi gerekçelerle bakabilir, kullanabilir? Güvenlik ihtiyacımız ile bireysel özgürlüklerimiz arasındaki sınırı, kim, hangi gerekçeyle çizicek? İkinci soru, farklı yerlerde (nüfus idarelerinde, hastanelerde, bankalarda, dükkanlarda, lokantalarda) oluşan bu bilgiler nerede biriktirilecek, hangi noktalarda birbirleriyle ilişkisi kurulacak, bu bilgi yığını hangi kurum ve kurallar ile güvenlik içinde korunacak?

Toplumsal hayatın güvenliği için gerekli istisnai güvenlik amaçlı uygulamalar, giderek yaygın ve standart uygulamalar haline dönüşüyor. Korunmaya çalışırken özgürlüklerimiz daralıyor. Günümüz insanının önemli bir sorunu da bu noktada başlıyor: Güvenlik uygulamaları artırılarak mı özgürlüklerimiz korunabilir? Ya da özgürlüklerimiz genişletilerek mi güvenliğimiz sağlanabilir? Dengeyi nerede ve nasıl kuracağız? Bu dengeyi hangi kurum ve kurallarla nasıl sürdürülebilir kılacağız?

Bilgi güvenliği, bilginin kullanımı, bilgi edinme hakkı, bilgi üretme hakkı gibi konularda yeni hayatı düzenleyecek yasalara acilen ihtiyaç olduğu açıktır.

Mesafe ve temas

Yüzlerce yıl boyunca insanlar kendilerini, kavimlerini, toplumlarını coğrafyalarıyla tanımladı. Diğer kavimlerle, toplumlarla aralarında coğrafi mesafeler vardı. Ve bu coğrafi mesafelerin ürettiği ilişkisizlik üzerinden birbirleri hakkında bilgisizlik hakimdi hayata. “Uzak” tanımı coğrafi mesafeyi tanımlasa da aynı zamanda diğer toplumları da tanımlıyordu. Uzaktaki o insanlar “el” idi veya “yaban”. “El” tanımlaması bilinmeyen anlamıydı daha çok. Uzak köylerdeki, diyarlardakilere dair bilgi söylencelerden, efsanelerden ibaretti.

Farklı olanlarla ilk mesafe aşımı “uzak” tanımının göç ile beraber “sosyal ilişki mesafesiyle” yer değiştirmesi oldu. Coğrafyalarımızdan taştıkça, farklı olanlarla ilişki kurma fırsatı doğuran mesafe daralması yaşandı. Sosyal ilişki mesafesinde birbirine yaklaşmış insanlar birbirini çoğaltan ilişkiler kurabildiler kimi zaman. Kimi zaman da önceki söylencelere, efsanelere dayanan yarım yamalak bilgilerin, önyargıların ürettiği temkinliliği korudular. İşte bu noktada merkezîyetçi ve tektipçi devlet politikaları, eğitim, siyaset ve medya girdi devreye. Hayatın içindeki yüzlerce farklı dinamikle beraber “el” olanlar önce “dost” ve “düşman” olarak ayrıştırılmaya başlandı insan zihninde.

Fakat hayatın ritmi değişti. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler sonrası televizyonlar, cep telefonları, internet derken yerçekimsiz ve mekansız bir hayat başladı. Daha da önemlisi yalnızca bu ülkede yaşayan yarıya yakın insan doğduğu coğrafyalardan çıkıp başka coğrafyalara göç etti. Bir anda “el”, “düşman” bildiklerimiz, önyargılarla, eksik bilgilerle tanımladıklarımız, kasabamızda, mahallemizde, sokağımızda, apartmanımızda, okulda, işyerinde yanı başımızda bitiverdiler. Sosyal ilişki mesafesi de yok oldu. Artık “el” olanlar “selam mesafemize” gelmişti.

Kendimize güvendiğimiz ölçüde onları, aslında birbirimizi tanımaya çalıştık. Ya da önceki söylencelere, bize öğretilen ezberlere sadık kalarak, selam mesafesinde olsalar bile onları bizden ayrı tanımlamaya ve ayrı tutmaya devam ettik zihnimizde ve gönül dünyamızda. “Öteki” tanımı işte bu noktada ortaya çıktı. Selam mesafemizde olan ama içimize almak istemediğimiz ve hatta selamlaşmak istemediklerimizi tanımlamak ihtiyacından.

Bu durum ancak “kaliteli” temasla çözülebilir. Kalite temas ancak şu durumlarda sağlanabilir: “Öteki” olarak görülen gruplardan bireylerin eşit şartlarda bir araya getirilmesi; bu grupların ortak amaçlar belirlemesine yardımcı olunması; bu ortak amaç sağlanmaya çalışılırken gruplar arası dayanışmanın sağlanması; bütün bu sürecin yetkili otoriterlerce desteklenmesidir.

Bu nedenle “Öteki”leştirilmenin negatif sonuçlarının azaltılması ve demokrasi kültürünün yaygınlaştırılması sosyal ve siyasi bir gündemle desteklenmelidir. Bir yandan eğitimimizdeki “öteki”leştiren ders materyalleri ayıklanmalı, bir yandan birbirini “öteki” olarak gören gruplar çok iyi düşünülmüş projelerle temasa geçirilmeli, diğer yandan da tüm bu süreçler siyasi bir kararlılıkla desteklenmelidir.

Değerler ve hayat pratikleri

Son otuz, kırk yılın belki de yüz yılın siyaset eliyle çözülemeyen toplumsal, siyasal sorunlar nedeniyle sade bireylerin zihin haritalarında önemli değişiklikler oluyor. En önemli zihin haritasındaki değişikliklerden birisi değerler ile gündelik hayat pratikleri arasındaki farklılaşmanın genişlemesi. Araştırma raporlarından derlediğimiz topluma dair bulguların hemen tümünde değerler ile pratikler arasındaki ayrım net olarak gözlenmektedir.

Değer dediğimiz şey özü itibarıyla bir ölçüt, neyin iyi, güzel ve doğru; neyin kötü, çirkin ve yanlış olduğunu gösteren ölçütler. Bir aidiyet grubuna, topluma dahil olan bireyin tutum ve davranışlarında

dikkate almak ve hatta uymak zorunda olduğu o grubun ya da toplumun yazılı olmayan ahlaki ilkeleri. Teorik tanıma göre bir aidiyet grubundan ya da toplumdaki söz edebilmek için o grubun ya da toplumun ortak hedefleri, ilgili konularda başvurulacak benimsenmiş norm ve değerleri, normlara saygı gösterilmesi ve ihlal edilmesi durumunda uygulanacak ödöl ve ceza gibi yaptırımların benimsenmiş olması gerekiyor.

Sorun da değerlerin ve toplumun bu teorik tanımlarıyla yaşanan pratiğin çelişkisinde çıkıyor. Çünkü toplumda “biz” tanımı parçalanmış, farklı “iyi-doğru-güzel” setleri olan birden fazla kültürel ve toplumsal küme var.

Son yüz yılda ülkenin yaşadığı kalkınma ve dönüşüm süreçlerine hiçbir ekonomik, toplumsal ve kültürel küme kendi kimliğiyle katılamadı. Bugün önümüzde büyük meseleler gibi görünenler bu katılım eksikliğinin ürettiği sorunlar da bir bakıma. Örneğin Murat Somer’in tanımıyla Kürt meselesine, Kürtlerin modernleşme süreçlerine ve o süreçlerin ürettiği sorunların çözümüne kendi kimlikleriyle katılamamalarının sonucu olarak da bakmak mümkün¹⁰⁰.

Tüm bu dönüşüm ve değişim merkezîyetçi ve tek tipçi proje çerçevesinde tasarlandı ve yürütüldü. Bu süreçler boyunca tüm farklılıklar yok sayıldı. O nedenle yalnızca Kürtler değil, Aleviler, dindarlar, emekçiler gibi hemen tüm toplumsal ve kültürel kümeler de katılamadı. Toplumun büyük kısmının öznesi değil hedefi olduğu bu süreçler sonucunda iyi, doğru, güzelin ortak referansları ve tanımları da üretilmedi. Farklı kümelerin farklı, iyi, doğru, güzel tanımları ve referansları gelişti. Ortak değer alanı daraldı.

Yine benzer nedenlerle hem devlet aygıtı ve hukuk yurttaşları denetlemek esaslı kuruldu hem de toplumun büyük kümeleri tarafından içselleştirilmedi. Devlet ve hukuku, bireysel hayatlara dahil edilmeden, mümkünse ilişilmeden uzak durulması gereken kurumlar ve güçler olarak algılandı.

Bir yandan toplumun referanslarına güveneceği yeni ve ortak değerlerin oluşmaması, öte yandan da devlete ve hukuka güvensizlik. Bu durumda bireyler, değerlerine, bu değerlerine olan inançlarına karşın gündelik hayat pratiklerinde farklı davranmayı meşru görmeye başladı. Hiç kimse kaçak inşaat yapmanın ya da kırmızı ışıktaki geçmenin doğru olduğunu savunmuyor. Öte yandan devlete, hukuka ve ülke hayatı zemininde diğerlerinin değerlerine güvenmediği için, kendisi de kendi bireysel sorunlarını çözmek için, değerlere ve kurallara uymamayı meşru görüyor.

Gündelik hayatında her türlü kentli hayat pratiklerini yaşayan gençlerin bile araştırmalarda geleneklere, ahlaki değerlere yaslandıkları görülüyor.

Değerler ile hayat pratikleri arasında bireysel tutum ve davranışlarda farklılık olması bir ölçüde bireyin naturasında olan ve önceki bölümlerde referans verilen GLOBE araştırmalarının da teyit ettiği gibi tüm toplumlarda da gözlenen bir durum. Çünkü tüm dünyada gündelik hayatın ritmindeki değişimlerin ve metropolleşmenin ürettiği benzer sorunlar var. Fakat bizde farklı olan bu açığın yaygın ve sistematik olması ve de giderek büyümesi.

Bireysel ve ortak hayatlar arası yarık

Siyaset marifetiyle müzakere-ikna-uzlaşma süreçleriyle ortak çözümler üretilmediğimiz Kürt meselesi, Alevi meselesi, kadın meselesi gibi kadim toplumsal ve siyasal sorunlarımız var. Toplum gündelik hayatın içinde var olan sorunlara kendi çözümlerini üretiyor. Ama asıl önemlisi toplumsal bellekte ve zihin haritalarında iki önemli eğilim yaşanıyor.

Birincisi sade bireyler kendi bireysel hayatlarıyla ülke hayatını neredeyse birbirine değmiyormuş gibi ayrıştırmaya başlıyor. İki ayrı zaman diliminde, iki ayrı katmanda iki ayrı hayat yaşanıyor gibi bir algı ve iki ayrı hayata dair iki ayrı zihin haritası gelişiyor. Ülke hayatı ne olursa olsun kendi hanesinin varoluşu, geçimi ve huzurunun önde olması insanın doğasında olan bir duygu. Hanenin, ailenin varoluş ve geçim

100 Murat Somer, Milada Dönüş, Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

sorununu bir biçimde çözüyor. Bulunan çözümün yasalara, ahlaki değerlere uygun olup olmadığına bakmaksızın kendi sorununu çözüyor. Sorun insanlar haneleri dışına çıktığında, sokağında, mahallesinde, işyerinde diğerleriyle ilişki ve iletişim içinde girdiklerinde başlıyor. Ortak sorun alanlarında, eğitim, sağlık, ulaşım gibi ortak sorunlarla karşılaşıldığında yeni bir durum var artık. Karmaşıklık esaslı yeni hayatın ortak sorun alanlarında eski bildik “imece” türü dayanışmacı ortak iş yapma ve sorun çözme mekanizmaları yetmiyor. Yeni yol ve mekanizmalar ise yok. Ortak alanlarda basit, gündelik hayat dayanışması dışında, karmaşık, modern sorunları çözmeye yönelik hayat pratikleri son derece düşük.

Gündelik hayatın karmaşıklığı ve hızlı ritmi içinde, öne çıkan kültürel kimlikler, farklılaşan aidiyetler, ötekileştirmeler, kutuplaşmalar derken sade birey ülke hayatını anlamlandırmakta ve kendini konumlamakta zorlanmaya başlıyor. Bu durumda, kendi hayat alanında hayata direnen, başarmaya çalışan, kendi hedefleri ve ihtiyaçları için tutkulu olan sade birey, ülke hayatının karmaşasından endişe ve korku üretiyor.

Bireysel hayatla ülke hayatının değerleri, öncelikleri ayrı yönlerde doğru gelişmeye başlıyor. Olması gerekenleri kendi hayatında bir biçimde çözüyor, kendinden farklı olana daha hoşgörülü bakıyor. Kendinden farklı olanla akrabalık tesis ediyor, aynı camilerde ibadet, aynı pazarlara alışveriş ediyor. Ya da farklı olanla, ötekiyle hiç ilişki kurmuyor. Ona değmeden yaşıyor. Hanesine bulaşmadıkça farklı olanın apartmanında, işyerinde varlığına itiraz etmiyor. Aynı farklılığa ülke hayatından bakınca ise o farklılığı ötekileştiriyor. Kendi de korkuyor, ötekini de korkutuyor.

Ülke hayatına dair beklentileri düşük olsa bile bireysel hayatı için umutlu ve iyimser düşünüyor. Ama eğer politize olmuş bir toplumsal ve kültürel kümede ise hem ülke hayatı için hem kendi hayatı için umutsuzluk çoğaltıyor.

Bireysel hayatla ülke hayatının bu denli birbirinden bağımsız yaşanıyor olması bazen toplumun çelişkisi gibi görünse de bu verili hal fırsat alanı da açıyor. Çünkü toplum bugün yaşanan tüm siyasal gerilimleri hanesinin içine taşıyor. Bireysel alan ile ortak alanı ayırarak ülkenin genel sorunlarını kendi hayatına yansımaları engelliyor. Bu nedenle tüm ajitasyon ve provokasyonlara karşın gerilim gündelik hayatta çatışmaya dönüşmüyor. Bir bakıma toplum doğru olanı biliyor ama yeterli mekanizmalar, kurumlar, kurallar olmadığı için doğruyu hayata geçiremiyor. Bu durum da değişim talebini besliyor.

Sivil topluma katılımın önündeki engeller

Araştırma bulguları toplumun sivil toplum katılımının ve geniş manada siyasete katılımının düşük olduğunu gösteriyor. Bu bulgular doğruysa, “vakıf”, “ahilik”, “imece” gibi modelleri icat etmiş bir toplum neden aynı beceriyi “hak arama”, “hayata müdahale” ve “ortak hayata dair kararlara katılma” konusunda göstermez, heveskar olmaz? Toplumsal tepkiye ve bu tepkiyi (tepkisizliği) belirleyen özelliklere dair güncel olaylardan bağımsız olan bazı zihni ve duygusal dört noktaya dikkat çekmek gerekiyor.

Birincisi, bu topraklardaki toplumsal bellekteki hak arama mücadeleleri ve örgütlü muhalefet etmeye dair izler olumsuz. Neredeyse tarih boyunca bu topraklardaki her hak talebi ve gayreti olumsuz tını taşıyan sıfatlarla anılmış. Hatta “örgüt” kelimesi bile bu topraklarda negatif bir tınıya sahip. Özellikle 12 Eylül sonrası “örgüt”, “örgüt üyesi” kavramları ve bu kavramlara yüklenen negatif anlamlar hala taze ve güçlü. O denli güçlü ki hala hiçbir ailede “evladım sendikaya üye ol, derneğe üye ol” öğüdü kullanılmaz, aksine oldukça kuvvetli bir biçimde uzak durulması talep edilir. Ya da araştırma bulgularında görüldüğü gibi ailede çocuklara “hak arama” öğretilmez.

İkincisi önceki paragraflarda da işaret edilen bireysel hayat ile toplumsal hayatın ve ülke hayatının adeta ayrı ve paralel zaman dilimlerinde, ayrı zihin haritalarıyla yaşanıyor olması. Dayanışma ve hayırseverlik için örgütlenme icatları ve niyetliliği yüksek iken ülke sorunlarına ve hak aramaya dair örgütlenme arzusu hem deneyim eksikliğiyle hem de negatif toplumsal belleğin harekete geçmesiyle düşmektedir.

Üçüncüsü, yine araştırma bulgularına referansla söylersek, sanayi toplumu sosyolojisinin öngördüğü “bireyselleşme” toplumda güçlü değil. Bu bireyselleşme düşüklüğü aynı zamanda “kendini gerçekleştirme”, “toplumsal meşruiyet arama” gibi bazı dürtüleri duygusal planda kontrol altında tutuyor veya zihni olarak da sınırlandırıyor. Kendini gerçekleştirme güdüsü “aile kapsamına”, toplumsal meşruiyet ihtiyacı “tanışlar evrenine” sıkışıyor.

Dördüncüsü de hala bu ülkedeki örgütlenme faaliyetlerine yönelik yasal engeller oldukça güçlü ve diri biçimde sürüyor.

Sivil topluma ve daha geniş anlamıyla siyasete ve hayata katılımın artırılması ve güçlendirilmesi için siyasi hayatın doğallaştırılması gerekiyor. Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler ve Vakıflar Kanunları, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu gibi örgütlenme ve siyaset yapmaya dair düzenlemelerde kısıtlar kaldırılmalı, katılımcılığı artıracak düzenlemeler yapılmalıdır.

Eğitimin ve medyanın rolü

Araştırma bulguları toplumun temel insan hakları eğitimi ve bilgilendirilme için gerekli araçlardan yoksun, fakat doğru eğitimi ve bilgilendirmeyi almaya çok açık olduğunu göstermektedir. Yani sıra toplum insan hakları ihlallerine duyarlı, fakat insan haklarının ilerlemesi için yapılacak çalışmaların hızında konservatif, tutucu bir yaklaşım sergiliyor.

Türkiye insanının, genel insan hakları ve temel ilkelerinin algı ve anlayış seviyesi kavramsal çerçevede; gelişmişlik oranı Türkiye’ye göre daha yüksek ve insan hakları eğitiminin daha yaygın olduğu ülkelerle kıyaslandığında neredeyse aynı sonuçları vermektedir. Fakat bunun yanı sıra haklar ve hak kullanma konusunda genel bir bilgi eksikliği olduğu da görülmektedir.

Bulguların işaret ettiği bir başka önemli tespit, eğitim seviyesi “ötekileştirilen” grupların, grup-içi değerlerini etkilememektedir. Bir başka deyişle “ötekisi” Kürt olan katılımcıların eğitim seviyesi yükselse bile “öteki” olarak Kürtleri söyleme oranı çok değişmemektedir. Fakat özellikle üniversite mezunu kesimlerin “ötekileştirdiği” gruplar arasında “Kürtler” ve “AK Parti taraftarları” dışındaki gruplar fazla bulunmamakla birlikte bu gruba karşı mesafe bayağı yüksektir (üniversite eğitimlilerin yüzde 23,8’i Kürtlere karşı, yüzde 28,5’i AK Parti taraftarların karşı). Bu da özellikle üniversitelerdeki eğitimin kendinden farklı olan grupları dışlayan duygu ve düşünceleri arttıran materyal ve teknikler barındırdığına işaret etmektedir.

Özellikle Avrupa ülkelerinde benzer çalışmalar eğitim seviyesi yükseldikçe “öteki”ni kabul etme süreçlerinin arttığını ve değişik kesimler arasındaki toplumsal mesafenin daraldığını göstermektedir. Oysa önceki bölümlerde özetlemeye çalıştığımız çalışmalarda eğitim seviyesinin bireylerde beklenen etkiyi göstermediğini görüyoruz. Bu çarpıcı veri, eğitim sistemimizin içeriğinin değiştirilmesine, özellikle farklı olana saygı ve insan hakları eğitimlerinin arttırılmasına vurgu yapmaktadır.

Araştırmaların genelinde ortaya çıkan bir başka önemli bulgu, Türkiye insanının temel insan hakları gibi konularda eğitimi ve bilgilendirilmesi için gerekli araçlardan ciddi anlamda yoksun olduğudur. Öncelikle toplumsal eğitim araçlarının çoğaltılması için çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar öncelikle insan haklarının eğitim sistemine yoğun bir şekilde bütünleşmiş hale getirilmesi, ana aktörlerin insan hakları çerçevesinde görevleri ve rollerini üstlenmesi ile pekiştirilebilir. Toplumsal bilinçlendirme kampanyalarıyla da önemli pozitif sonuçlar çıkarılabilir.

Araştırmada her ne kadar “ötekim yok” cevabı verilmiş olsa da daha sonraki bulgular gösteriyor ki, aslında büyük bir çoğunluğun tanımladığı bir “öteki” vardır ve bu ötekinin kendi hayatının belli alanlarına girmesinden rahatsızdır. Bu farkında olmama/inkar durumu her ne kadar doğrudan sergilenen ayrımcı davranışlara oranla masum görünse de üstü kapalı ayrımcılığın bireylere anlatılıp, kabul ettirilip, davranış ve tutum değişikliğine yönlendirecek eğitim süreçlerine ihtiyaç vardır.

Yine araştırmaların ortak bulgularından bir diğeri toplumun medya ile ilişkisinin sorunlu ve güvensiz olduğudur. Bir taraftan insan haklarını en çok medya aracılığıyla öğrendiğini (İnsan Hakları araştırmasına göre, haklarını öğrendiği kaynak olarak medya yüzde 45,5 oranıyla listenin başında iken) söylerken en çok insan hakları ihlalini yapanlar listesinin 2. sırasına yine medyayı koyuyor (medya yüzde 25,5). Yine insan hakları konusunda 'sorumlu kurumlar' listesinde medya yüzde 1 oranında ve 'güvenilen kurumlar' listesinde yüzde 0,4 ile listenin en sonlarında. Medyanın insan haklarının öğrenilmesindeki rolüne dair "medya ve insan hakları- meydanın sosyal sorumluluğu" çalışmalarının Türkiye'de dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Kutuplaşmaya dair

Kutuplaşmaya dair bulgulara bakıldığında şu noktaların altı çizilmelidir

Her bir kutup da monoblok değil: Kutuplaşma her ne kadar belirli pozisyonlarda konsolidasyon anlamına gelse de hiçbir kutup ya da siyaset ya da kimlik monoblok değil. Karşısında olunan için bir arada pozisyon ve tutum geliştirilmiş olsa da hemen her siyasi akım içinde farklı fikri damarlar bulunuyor. Ülkenin son yıllarda yaşadığı değişimin bazı şeyleri alt üst ettiği, özellikle bazı siyasi hareketler içinde ideolojik kırılmalar ürettiğini söylemek mümkün.

Dolayısıyla her siyasi akım içinde evrensel insan haklarına ve demokrasiye daha yakın gruplaşmalar olduğu gibi otoriterliğe, devletçiliğe, tektipleşmeye ve tek fikirliliğe doğru eğilimi olan gruplaşmalar da bulunuyor. Bu noktadan bakılınca siyasi bir akımı toptancı ve kategorik bir yaklaşımla bir yana ve kategoriye yerleştirmek doğru görünmüyor.

Evrensel insan hakları üzerinde yaygın bir mutabakat da var: Toplumda evrensel insan hakları ve talepleri konusunda küresel medeniyetin standartlarını yakalama isteği belirgin biçimde gözleniyor. İnsan hakları konusunda genelde özgürlükçü ve eşitlikçi bir tutum yaygın olarak kabul görüyor. Ortaya çıkan tablo, Türkiye'nin özgürlükçü demokrasi yolculuğunda belli bir eşiği aştırdığını fakat bazı "hassas" noktalarda hala görüş birliğine varılamadığını gösteriyor. Durumu şöyle tespit etmek de mümkün: Evrensel insan haklarının lafzı doğru kabul edilse de uygulanmasında tereddütler gözleniyor.

Temel haklar konusundaki görüşlerin büyük ölçüde örtüşür olduğu gözükmemektedir. Ancak soyut kavramlara yüklenen anlamlar ve somut politika önerilerinin farklı olması, ilk planda göze çarpan bu örtüşmenin doğrudan bir siyasal uzlaşmaya tahvil edilmesinin önünde önemli engeller bulunduğunu düşündürmektedir. Bu durum, soyut kavramlarla somut değerler ve politikalar arasındaki makası yaratan ideolojilerden ziyade güncel siyasetin kutuplaşmalarına sıkışmak olarak da anlaşılabilir.

Doğrular çoğulculuğu, korkular güvenliği getiriyor. Araştırmalarda değerler üzerinde sorulduğunda hoşgörü ve çoğulculuk öne çıkıyor. Fakat sorgulanan konu somutlaştırıldığında özellikle Kürt meselesi gibi kadim bir konuda bile güvenlik kaygıları öne çıkıyor. Öte yandan, bu ikili yaklaşım ille de belirli siyasal akımların tekelinde gözüküyor. Kendisini milliyetçi ve sağ olarak tanımlayanların ikinci yaklaşımda, demokrat veya sol olarak tanımlayanlarınsa birinci yaklaşımdaki mantığı takip etmeleri beklenir. Ancak Kürt meselesine gelindiğinde bu iki yaklaşım siyasal akım çeşitliliğini de aşan bir noktaya evrildiğine ve iki tercih etrafında yoğunlaştığına tanık oluyoruz. Bu iki tercihin birisi barışçı ve demokrat çözümler, diğeri ise statükocu ve çatışmacı öneriler.

Çözümlerin ertelenmesinden yana olmak: Yine önceki tespite devamla şunu söylemek mümkün, soyut doğrulardan ülkenin somut durumu ve meselelerine gelindiğinde kırılmalar, kısıtlar başlıyor. Bu durumda da ideal olan değil, o güne uygun olduğu varsayılan çözümler savunuluyor. Başka bir ifadeyle ideal normların gerçeklerle yüzleştiği noktada, kaygılar, endişeler, korkular ağır basıyor ve talepler ilkesel olarak katılımcılık, çoğulculuk üzerinden değil pragmatik çözümlerle karşılanıyor.

Ya kimlik siyasetlerini yok saymak ya da kimlik siyasetlerine sıkışmak: “Etnik, dinsel, kültürel, vb. sıfatlarla dile getirilen kimlik talepleri yeni gündelik hayatın ve siyasetin en önemli alanlarından birisidir. Kimlik siyasetinin tuzakları ve handikaplarına rağmen, günümüz gündelik hayatında artık bu farklı kimlik ve farklı talepler yalnızca siyaset zemininde değil hayatın her alanında önem kazanmıştır. Yeni toplumsal dokunun ve bunun ürettiği yeni siyasi alanın önemli unsurlarından birisi kimlik talepleri ve politikalarıdır.”

“Sanayi toplumu sosyolojisi ile bakılınca esasen toplumsal olanla tanımlanabilen ve çözümlenebilen birçok sorunu artık toplumsal tanımlar, eksenler üzerinden açıklamak mümkün görünmemektedir. Yeni birçok sorun ancak kültürel olan tanımlar üzerinden anlaşılabilir. Kimlik taleplerini insan hakları anlayışıyla birleştiren artık insanlara devletin tek tip kimlik tanımlaması ve dayatması değil insanların kendi seçtikleri farklı kimlikleri yaşayabilmeleri, toplumun demokratik ve çoğulcu olabilmesi önemlidir.”

“Yaşadığımız değişim ve dönüşüm gösteriyor ki, kültürel kimlik talepleri ve bu kimlikler üzerinden türemiş diğer siyasal ve kültürel talepler göz ardı edilerek yok sayılamaz. Ya da anlamaya çalışmadan, cevap üretmeden, kategorik olarak reddedilerek, yasalarla veya çevre baskılarıyla bastırılarak, yasaklanarak ortadan kaldırılamaz.”¹⁰¹

Öte yandan siyasi akımların ve aktörlerin hemen hemen hepsinin yalnızca kendi kimlik talep ve kimlik siyasetlerine sıkıştıkları görülmektedir. İster yeni Anayasa meselesi olsun ister Kürt meselesi olsun dillendirilen taleplerin hemen hemen hepsi kimliğe dairdir.

Bu noktada karşılaştığımız sorun ise “hedef durum” ile “o hedef durum içinde alınacak olan siyasi pozisyon” ayrımının yapılamıyor olmasıdır.

“Hedef durum” her türlü farklılığın ve siyasi talebinin var olabileceği demokrasidir. Demokratikleşme yalnızca kendi pozisyonlarımız, kimlik taleplerimiz üzerinden geliştirilemez. Kimlik talepleri, tektipleştirilmeye çalışılmış olan toplumun ve devletin zihin haritalarını bozmak gibi olumlu bir işlev görmüştür. Fakat demokrasinin geliştirilmesi kimlik talepleri üzerinden yürütülemez. Demokrasi ancak hepimizin, herkesin var olabileceği bir zemini savunarak geliştirilebilir.

Zihni sorunlar duygusal soruna dönüşünce: Araştırma bulgularının tümünün bir arada gösterdiği bir başka sorun alanı ortaya çıkıyor: Zihni sorunlar duygusal sorunlara dönüşmüş durumda. Örneğin Kürt meselesi ve terör meselesi geldiği evrede böyle bir soruna işaret ediyor.

Kürt meselesini var eden ve çözümün önünde hala da büyük direnç yaratan zihni sorunlar bulunuyor. Aynı hakların var olmasının eşitlik demek olmadığını bilmemek, anlamamak da böyle bir zihni tıkanıklık mesela. Ulus devletin illa tektip, kimliksiz, türdeş vatandaşların olduğu monolitik toplum tasavvuruna dayanması bir başka zihni tıkanıklık mesela. Ya da üniter devlet olmak ile ademi merkezîyetçi bir yönetim düzeninin birbirinin düşmanı olduğunu düşünmek.

Ama en önemlisi Kürt meselesini ölümlere rehin vermek. Ölüler sürdükçe de Kürt meselesinin çözümü için adım atmamak. Öte yandan çözmeden sürdürdükçe, “silahlar kalsın, ölümler dursun, sonra çözeriz” zihniyeti hakim oldukça, ölümler sürüyor. Sürdükçe her ölümün ardında bıraktığı acı kişisel olmaktan çıkıyor, toplumsallaşmaya başlıyor. O toplumsal acı, nefrete, ortak yaşam iradesini aşındıran bir testereye dönüşüyor. Giderek zihni sorunlar duygusal sorunlara dönüşüyor. Bu duygusallık da bir yerden sonra çözümün önünde bizatihi kendisi engel oluyor.

Hele bir de vehimler, korkular devreye girmeye başlayınca bu duygusallığı körüklemeye, her gün yeniden üretmeye ve çoğaltmaya yönelince çözüm zemini olması gereken siyaset, korkuların ve öfkelerin zemini haline geliyor.

101 Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması, KONDA, İletişim Yayınları.

Zihni sorunların duygusal sorunlara dönüşerek gidişatı etkiler hale gelmesi yalnızca Kürt meselesinde gözlenen bir durum da değil. Her aktör, zihni tikanıklıkları aşacak yeni bir zihin haritasıyla işe başlamışsa başarılı oluyor. Zamanlaması da doğru ise, kendine bir taban, destekçi, seçmen, okur, izleyici veya müşteri buluyor. Başarılı oldukça, yeni sorunlarla karşılaşılıyor veya sorunlar değişerek önüne geliyor. Sorunların da kendi dinamikleriyle değiştiğini fark edemeyenler, kendi zihin haritalarına takılı kalıyorlar. Yeniden, yeni zihin haritasını oluşturmayı başaramayanlar, kendini yenilemeyenler kendi pozisyonlarını duygular üzerinden meşruiyet aramaya yöneliyorlar.

Aktörler bir süre sonra kendi ürettikleri duygusal iklimin esiri oluyorlar. Akıllarıyla buldukları, fark ettikleri adımları atmaktan kendi duygularına olan esaretleriyle kıpırdayamaz hale geliyor.

Siyaset toplumsal psikolojiyi, algı ve beklentileri doğrudan etkiliyor:

Özellikle kutuplaşma ve yaşamdan memnuniyet bölümünde de bulgulardan hareketle değiştiğimiz gibi siyaset dünyasının çoğunluğunun sorunlar karşısında çözümsüzlüğü çoğaltan pozisyon, tutum ve söylemlerinin toplumsal bellekte ve toplumsal psikolojide yarattığı olumsuz etkilerinin farkında olmadıkları görülüyor. İyimserlik ya da karamsarlığın bile araştırma verileri ile siyasi kutuplaşma üzerinden açıklanabilir olması geleceğe dönük bir ruhi ve zihni ambargo üretiyor.

Son yıllarda gerek demokratikleşme ve vesayet gerek çözüm süreci bağlamında alınan mesafelerin şimdi zihniyet, kurumlar ve kurallar çerçevesinde de tamamlanması gerekmektedir. Ancak o zaman önceki bölümlerde sözü edilen zihni ve duygusal ambargolar aşılabilecek, toplumsal zihni dönüşüm gerçekleşecek ve değişimler kalıcılacaktır.

Bu ise esasen siyaset eliyle başarılabilir. Kürt meselesi dahil bugünün irili ufaklı tüm sorunlarının çözüm zemini siyasettir. Bu noktadaki ilk ihtiyaç, siyaset zemininde siyasi liderliğin öneminin kavranmasıdır. Ülke şimdi “dönüştürücü liderliğe” daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Münakaşa, münazara, müzakere: Sorunlarımızı siyaset marifetiyle çözebileceğimize göre, siyaset zemininde yöntem ve dil önemlidir. Müzakere kavramı sıkça kullanılmakla beraber şu ana dek sürdürülen tartışmalar müzakere değil, münazara ve münakaşadır.

Münazara, içtenlikle inanılmasa, bilinmese bile bir tartışmada yer alınan tarafın, karşı tarafın tezlerini çürütmek, açığa düşürmek, laf cambazlığı yapmak üzerine kuruludur. İster lise münazaralarında kura ile seçtiğiniz olsun, ister çıkarlarınızla, korkularınızla içinde olduğunuz olsun bir tarafın laf ebeliğine soyunmak demektir. Derdiniz karşı tarafı anlamak, ortak bir noktaya ulaşmak değil, diğer tarafı yenmektir.

Münakaşa ise duyguların daha ağır bastığı bir tartışma biçimidir. Dile akıl değil, öfkeler hakimdir. Çoğu zaman dilin yanı sıra fiziksel güç de işe dahil olur. Amaç yine ortak bir noktaya ulaşmak değil, diğerini gerekirse güçle susturmak ve yenmektir.

Münazarada da münakaşada da akıl ve fikir değil, dil ve güç yarışır. İstenen öğrenmek, anlamak, uzlaşmak değil, karşı tarafı yenmektir. Savunulan fikre inanmak değil, bugünkü pozisyon ve o pozisyonun çıkarları kolları.

Ne yazık ki son yıllarda ülkedeki siyasi ortama da hakim olan, münazara ve münakaşadır. Ne söyleyen, ne okuyan, ne izleyen ne demek istendiğiyle ilgilenir, kafasındaki pozisyona uygun olarak yapıştırdığı etiketle ve sonra da o etikete uygun münazara ve münakaşa tepkileriyle ilgilenir.

Şimdi müzakere zamanıdır. Siyasetin, siyaset yapmanın ilk adımı müzakeredir. Müzakere aldım-verdim pazarlığı değildir. Karşı tarafın ihtiyaçlarını, zihni ve duygusal pozisyonlarını, yüklerini, çıkmazlarını anlama çabasıdır. Ancak bu noktadan başlarsak uzlaşmaya ulaşabiliriz. Kendi fikrimizi öbür tarafa dayatarak değil, yeni bir üçüncü fikre ulaşmaya razı olarak başlarsak başarabiliriz. Ancak böylesi bir niyetlilikle başlarsak, müzakereden ikna ve uzlaşma üretebiliriz.

Uzlaşmaya ulaşmak için de yeni bir dil ve zaman algısının gerekli olduğu açıktır. Söylemleri “dün” üzerinden değil “yarın” üzerinden kurmak önemlidir ve yeni bir dil üretmek gereklidir.

Siyasetin doğallaştırılması: Siyasal ve hukuksal değişimin önündeki zihni ve duygusal engellere bakıldığında bir başka nokta öne çıkmaktadır. Zihni ve duygusal ambargoların doğal yollardan, siyaset zemininde aşılamıyor olmasının en önemli sebebi siyaseti düzenleyen kurallardan kaynaklanmaktadır. Doğal yollarla müzakere-ikna-uzlaşma süreçleri çalışmamakta bunun yerine vehimler, niyet okumalar devreye girmektedir.

Türkiye’deki temel sorun, siyasi farklılık ve anlaşmazlıkların “barışçıl mücadele araçları” ve “rekabet” yoluyla çözümünü olanaklı kılacak kurumsal yapının yaratılmasıdır. Bir başka deyişle temel mesele Türkiye’deki siyaset zemininin hukuken nasıl düzenlendiği sorusudur.

Bu nedenle siyaseti düzenleyen kuralların yeniden düzenlenmesi bir başka deyişle “siyasetin doğallaştırılması / demokratikleştirilmesi” en doğru adım olacaktır. Siyasi Partiler Kanunundan, Dernekler Kanununa, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanuna kadar siyasete dair bir dizi kanunun demokratikleştirilmesi adımı siyasetin doğal mecrasında yürümesinin önünü açacaktır.

İlişki ve diyalog platformları geliştirmek: Güncel siyasi gerilimler üzerinden bakıldığında hemen hemen her siyasi akımın kendi içinde çatladığı görülmektedir: uzlaşmayı ve çözümü barışçı yollardan düşünen ve arayanlarla ötekini yenmek üzerinden düşünen ve arayanlar. O nedenle hiçbir aktör, net ve bütüncül bir çözüm önerisine sahip değildir. Bu ikili yapı nedeniyle, her bir siyasi akımın ve temsilcisi aktörün her bir adımının ikircikli olduğu görülüyor.

İşte bu noktada, farklı fikir ve ideolojileri olsa bile, “biz” diyebilen, münazarayı değil, “müzakereyi” esas alan kişilerin oluşturabileceği diyalog zeminlerine dair iyi örnekler üretebilir. Bir değil, birçok diyalog zemininin oluşabilmesi iyi örneklerin çoğaltılmasını sağlayabilir.

Gücünü ve meşruiyetini “bilmelerinden”, “bildikleri varsayımından”, atanmalarından, bilindik olmalarından değil, konuşabilmelerinden, diyalog hünerlerinden alan birçok gruba birden ihtiyaç var. Bu nedenle özellikle sivil toplum aktörlerinin kendi faaliyetlerinin yanı sıra “ilişki platformları” üretmeleri teşvik edilmeli, desteklenmelidir.

6. SONUÇ

Yeni Anayasa ve Demokrasiyi Pekiştirmek

Türkiye, Yeni Anayasa yapım sürecine hızla dönecek. 64. AK Parti Hükümeti, bu süreci hızla başlatmak istiyor ve Yeni Anayasa üzerine odaklanacak.

“Yeni Anayasa’ya Doğru” başlıklı raporumuzda, bu süreçte, demokrasiyi “bir toplum yönetim tarzı” olarak ele alarak ve “kurumsal” ve “zihniyet” alanlarına yoğunlaşarak katkı vermek istedik.

Yeni Anayasa ile Türkiye ister parlamenter demokrasi isterse de bir tür başkanlık rejimi tercihini yapsın, önemli olan, bu tercihin alt yapısını ve temelini oluşturacak değerlerin ve kuralların iyi işlemesidir. Diğer bir değişle, sistemin temelini oluşturacak demokrasinin kurumsal ve zihniyet boyutları içinde pekişmesi ve güçlenmesini sağlamaktır.

Türkiye’de demokrasinin, kurumsal ve zihniyet boyutları içinde güçlenmesi, raporumuzda vurguladığımız gibi, başta ekonomik istikrarın ve dinamizmin sağlanmasının, aynı zamanda da toplumsal sorunlarımıza çözüm olasılığının ön koşuludur.

Gerek yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığında gerek yürütme-yasama ilişkilerinde gerek merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde gerekse de devlet-toplum/birey arasında “eşit vatandaşlık” anlayışının güçlenmesinde uygulanacak etkin bir Denge ve Denetleme sistemi içinde gelişecek “demokrasinin kurumsallaşması” ve “demokrasi kültürünün içselleşmesi”ni sağlayacak zihniyet değişimi, Yeni Anayasa yapım sürecinin temel amacı olmalıdır.

Kurumsallaşma ve Zihniyet boyutları içinde demokrasisi pekişmiş bir Türkiye, istikrar ve etkin yönetim sağlayacak sisteme de sahip olacaktır.

Bu genel önerimiz içinde, aşağıdaki somut önerileri de raporumuzda geliştirdik.

Birincisi, Türkiye’nin son dönemde yaşadığı demokrasi ile ilgili sorunlar, sadece bize özgü değildir; aksine, küresel ölçekte bu sorunu yaşayan ülke sayısı giderek artmaktadır. Bu nedenle de, altı çizilmesi gereken nokta, bugün demokrasinin küresel ölçekte bir durgunluk yaşadığıdır. Türkiye demokrasisinin sorunlarına küresel ölçekte ve karşılaştırmalı yaklaşım, sorunlara çözüm için de önemli ipuçlarını bize vermektedir.

“Küreselleşme-Demokrasi ilişkisini” irdelediğimiz bölümde vurguladığımız gibi, orta gelirli ülkelerde demokratikleşme süreci doğrusal olmaktan ziyade, birçok ülkede ve farklı dönemlerde gelgitleri içinde barındıran bir süreçtir. 1980’ler ve 1990’larda “Üçüncü Demokratikleşme Dalgası” bağlamında demokratikleşmeye başlayan ülkelerin pek azında demokrasinin pekişmesi sağlanabilirken, birçok ülkede otoriterleşme eğilimleri gözlenmektedir. Hatta benzer bir otoriterleşme süreci, halihazırda orta gelir tuzağını aşmış, AB’ye üye olmuş bazı ülkelerde de yaşanmaktadır.

Küresel ekonomik risklerin ve kriz olasılığının güçlü olduğu bir tarihsel bağlamda ve koşullarda, ekonomi-demokrasi ilişkisini kurmak giderek zorlaşıyor. Karşılaştırmalı çözümler, bu noktada, demokrasiye ciddi meydan okumaların olduğunu, karar vericilerin ekonomik istikrar alanına yoğunlaştıklarını ve ekonomiyi demokrasiye önceleyen bir “rekabetçi otoriter” veya “liberal olmayan demokrasi” eğilimlerine girdiklerini bize gösteriyor.

Fakat ekonomik istikrar adına demokrasiden sapmanın, ekonomik sorunlara çözüm olmadığını da görüyoruz. Önemli olan, ekonomi ve demokrasi arasında dengenin kurumsal ve zihniyet alanlarında kurulması.

Örneğin, raporumuzda da vurguladığımız gibi, “orta gelir tuzağı”ndan çıkmak ve genel olarak sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirebilmek için demokratik kurumların, ekonomik kurumlar kadar önemli olduğu, hatta “iyi” ekonomik kurumların demokratik kurumlar sayesinde ortaya çıktığı görüşü giderek geçerlik kazanıyor. Çoğulculuk ve özgürlük ortamı yaratılmaksızın piyasa ekonomisini ve büyümeyi sürdürebilmek mümkün değil.

Ekonomi-demokrasi dengesinin iyi kurulması gerekiyor. Bu anlamda, sivil toplumun, özellikle iş dünyası örgütlerinin iktisadi ve demokratik kurumların aşınmasının önlenmesi için denetçi-gözlemci rolü oynaması kilit önem taşıyor. Sivil toplumun, kendi ilgi-çıkarcı alanıyla doğrudan ilgisi olmayan kurumların sağlığına ilişkin de benzer bir rol oynaması gerekli; nitekim kurumlara müdahalede domino etkisi kurumsal yıpranmanın yaygınlaşmasını beraberinde getirebiliyor.

Sivil toplumun ekonomik ve demokratik kurumları koruma bağlamında kendi içinde ortak hareket edebilmesi büyük önem taşıyor. Her ne kadar Türkiye’nin tüm sivil toplumu etkisi altına alan ve iş dünyası örgütlenmesine de yansıyan kutuplaşmış ortamında bunu yapmak çok kolay olmasa da, geçmişteki örnekler, ortak hareket etmenin ve iş dünyasının kendi içinde koordinasyonunun ne kadar etkili bir araç olduğunu bize gösteriyor.

Peki, demokrasiyi nasıl pekiştirmeliyiz?

Raporumuzda açıkladığımız gibi, Türkiye’nin demokrasi deneyiminin kısa bir özeti demokrasinin kurumsallaşması ve pekişmesi ile ilgili yaşadığı sorunları gözler önüne sermektedir. Rekabetçi ve katılımcı seçimlerin ilk kez gerçekleştiği 1950 yılından bu yana Türkiye’deki demokratik kurumlarda birçok değişiklik gerçekleştirilmiştir. 1960 darbesinden sonra uygulanan reformlar kurumsal yapıyı çoğunlukçu modelden uzlaşmacı modele (Lijphart 1999) yakınlaştırmış, 1980 darbesinden sonra ise iki model arasında bir denge tutturulmaya çalışılmıştır.

1950’den bu yana sıkça yaşanan reformlara rağmen kurumsal yapının çok da değişmeyen bir özelliği devletin merkeziyetçi yapısıdır. Türkiye’nin demokrasi deneyimi göstermektedir ki resmi kurumlarda yapılan değişiklikler demokrasinin kurumsallaşmasını ve pekişmesini sağlamak açısından yeterli olmamıştır. Devlet kurumlarının dışında, siyasi partiler içinde yaşanan lider hakimiyeti ve sivil toplumun güçsüzlüğü de toplum tarafından gelen taleplerin demokratikleşmeye katkıda bulunmasına çok fazla imkan tanımamıştır.

Bu nedenle, yeni kurumlar yaratmak ya da kurumları değiştirmek yerine, var olan kurumlarımızı etkin, verimli, adil yönetim ilkesinde yeniden yapılandırmak, demokrasinin kurumsallaşarak pekişmesini sağlayacaktır. Türkiye demokrasisinin kurumsal gelişimi, demokrasinin pekişmesi için gerekli ama yeterli değildir. Bu nedenle, kurumsal reform ile ilgili yönetim normlarını içerecek Yeni Anayasa çok önemli bir açılımı sağlayacaktır.

Benzer olarak, Türkiye-AB tam üyelik müzakere süreci de bize demokrasinin pekişmesi için yapılacaklar hakkında önemli ipuçlarını vermektedir. Türkiye’de 1999 yılını takiben demokrasinin pekişmesi yolunda atılan adımlar, AB ile ilişkilerin 2005 yılından itibaren bozulmasıyla önce bir durgunluk, sonra da gözle görünür bir gerileme sürecine girmiştir.

AB’nin Türkiye’nin demokratikleşmesindeki etkisinin artması ve Türkiye’nin halihazırda büyük ihtiyaç duyduğu kurumsal reformların Avrupa kriterleri uyarınca gerçekleşmesi için kısa/orta vadede Kıbrıs Rum Kesimi vetosu nedeniyle müzakere edilmesi engellenen ve demokrasi-haklar-özgürlükler-adalet sistemi ile ilintili olan 23. ve 24. fasılların açılması ve bu fasılların gerektirdiği adımların atılmasında iki tarafta da güçlü bir siyasi idare gösterilmesi gerekmektedir.

23. ve 24. fasılların açılması, tam üyelik müzakerelerinin yeniden canlandırılması ve böylece Türkiye'nin "AB çıpası"nın güçlendirilmesi, Yeni Anayasa yapım sürecinde demokrasinin pekişmesi yönünde olumlu bir iklim yaratacaktır.

Daha uzun vadede, AB'nin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin net mesajlar vererek inandırıcılığını artırması ve bu fasıllar kapsamında gerçekleştirilen reformların kalıcılığına katkıda bulunması gerekmektedir.

AB kriterleri gibi önemli bir gönderim noktası da, Venedik Komisyonu'nun gerek hukukun bağımsızlaşması ve tarafsızlaşması gerekse de demokrasinin pekişmesi temelinde yaptığı önerilerdir. Demokrasinin pekişmesi ile (yukarıda vurguladığımız) denge ve denetleme sistemini bağlantılandırılan reform önerileri, Yeni Anayasa yapım sürecinde ele alınmalıdır.

Son olarak, kurumsal reform demokrasinin pekişmesinin ön ve en önemli koşulu olmakla birlikte, raporumuzun girişinde ve son bölümünde vurguladığımız gibi, demokrasi kültürünün ve birlikte yaşamaya dönük genel güvenin toplumda yaygınlaşması da gereklidir.

Kurumsallaşma önemlidir, ama demokrasiyi pekiştirecek kurumsallaşma ancak zihniyet alanında demokrasi kültürünün, birlikte yaşama ve ötekine karşı güven duyma temelinde gelişmesiyle başarılı ve sürdürülebilir olabilir.

Bu gerçeğe karşın, Türkiye, bugün, hem ciddi kutuplaşma sorunu hem de ötekine karşı güvensizlik sorunu yaşayan bir ülke konumundadır. Kutuplaşan ve güvensiz Türkiye tablosu, demokrasinin pekişmesinin önündeki temel engellerden biridir.

Yeni Anayasa, bu sorunları çözecek, diğer bir deyişle, birlikte yaşama ve genel güven kültürünü güçlendirecek değerlere sahip olmalıdır.

Kurumsal reform süreciyle zihniyet alanında birlikte yaşama ve genel güvene dönük değişimin birleşmesi ve bu yolla demokrasinin pekişmesi, hiç şüphe yok ki, Türkiye'yi, hem Yeni Anayasa hem de 2023 hedeflerini yakalama da başarıya ve ileriye doğru hareket eden bir yola sokacaktır.

TÜRKONFED, elinizdeki raporla, bu sürece katkı vermeyi amaçlamaktadır.

7. KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. 2012. *Why Nations Fail, The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Publishers.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. 2008. "The Role of Institutions in Growth and Development" Commission on Growth and Development, Working Paper No 10.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. 2006. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Adalet Bakanlığı. (tarihsiz). 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları (Karşılaştırma Tablosu) <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982.pdf>

Agénor, P.R. ve Canuto, O. 2012. "Middle-Income Growth Traps." Policy Research Working Paper 6210, Dünya Bankası, Washington, DC.

Ahmad, F. 1977. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*. C Hurst & Co Publishers Ltd.

Aiyar, S., Duval, R., Puy, D., Wu, Y. ve Zhang, L. 2013. "Growth slowdowns and the middle-income trap." IMF Working Paper 13-71. Washington, DC: International Monetary Fund.

Albayrak, M. 2004. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 - 1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Avrupa Komisyonu. *Türkiye İlerleme Raporları (2012-2014)*. Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Avrupa Komisyonu. *Türkiye İlerleme Raporu, Ekim 2014*, Brüksel: Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-turkey-progress-report_en.pdf

Aydın S. ve Keyman E.F. 2004. "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy." EU-Turkey Working Papers No. 2, Brüksel: CEPS.

Aydın-Düzgüt S. ve Keyman E.F. 2012. "EU-Turkey Relations and the Stagnation of Turkish Democracy." Global Turkey in Europe Working Paper No. 2, Rome: IAI.

Bayer, R. ve Öniş, Z. 2010. "Turkish Big Business in the Age of Democratic Consolidation: The Nature and Limits of its Influence." *South European Society and Politics*, 15(2), 18-201.

Becker, U. (der). 2013. *The BRICs and Emerging Economies in Comparative Perspective, Political Economy, Liberalisation and Institutional Change*. London ve New York: Routledge.

Berkes, N. 1971. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi.

BİA Medya Gözlem. 2015 Nisan-Mayıs-Haziran. <http://bianet.org/bianet/medya/165972-erdogan-akp-kontrolunde-haber-ve-haberci-risk-altinda>

<http://engelliweb.com/istatistikler/>

BİA Medya Gözlem. 2015 Nisan-Mayıs-Haziran. <http://bianet.org/bianet/medya/165972-erdogan-akp-kontrolunde-haber-ve-haberci-risk-altinda>

Bikmen, F. ve Meydanoğlu, Z. 2006. Civil Society in Turkey: An Era of Transition Civicus Civil Society Index Country Report for Turkey.

Boix, C. 2003. Democracy and Redistribution. New York: Cambridge University Press.

Boix, C. ve Stokes, S.C. 2003. "Endogenous Democratization." World Politics. 55(4): 517-549.

Buğra, A. 1994. State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study. Albany, NY: State University of New York Press.

Carothers, T. 2002. The End of the Transition Paradigm. Journal of Democracy.13(1): 5-21.

Casier, M., Jongerden, J., & Walker, N. 2011. "Fruitless Attempts? The Kurdish Initiative and Containment of the Kurdish Movement in Turkey." New Perspectives on Turkey. Spring(44): 103-127.

Council of Europe 2012. European Judicial Systems, Edition 2012 (Data 2010): Efficiency and Quality of Justice, Strasbourg.

Cox, G.W. 1997. Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems (Political Economy of Institutions and Decisions) . New York: Cambridge University Press.

Çakmak M. 2014. "The Efficiency of the Turkish Judiciary in the Process of the European Union Membership", Human Rights Review. 4(1).

Dahl, R.A. 1971. Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press.

Demirel, T. 2004. "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy." Middle Eastern Studies. 40(1): 127-150.

Diamond, L. 2002. "Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes." Journal of Democracy. 13(2): 21-35.

Diamond, L. 2004. Essential Readings in Comparative Politics: The Democratic Rollback: The Resurgence of the Predatory State. New York: Norton & Company.

Diamond, L. 2008. "The Rule of Law versus the Big Man." Journal of Democracy. 19(2): 132-149.

Dimitrov, M. 2008. "The Resilient Authoritarians." Current History: 24-30.

Duverger, M. 1963. Political Parties: Their Organization and Activity in Modern State. Wiley.

Eichengreen, B., Park, D. ve Shin, K. 2011. "When Fast Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China." Working Paper No. 16919. National Bureau of Economic Research.

Eichengreen, B., Park, D. ve Shin, K. 2013. Growth slowdowns redux: New evidence on the middle-income trap. No. w18673. National Bureau of Economic Research.

Economist Intelligence Unit. EIU 2015. "Democracy Index 2014: Democracy and its discontents." A Report from the Economist Intelligence Unit.

Elizondo, C. 2011. Por Eso Estamos Como Estamos: La Economic Política de un Crecimiento Mediocre. México City: Debates.

Ergin, S. "HSYK Seçimi Nasıl Okunmalı?" Hürriyet. 19 Ekim 2010.

- European Court of Human Rights. 2010. Annual Report 2010.
- Evans, P.B. 2008. "In the Search of the 21st Century Developmental State." Center for Global Political Economy Working Paper 4: 1-22
- Felipe, J. 2012. "Tracking the middle-income trap: What is it, who's in it and why." ABD Economics Working Paper, Asian Development Bank, No. 306.
- Findley, C.V. 1980. Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922. Princeton University Press.
- Fleming, J.M. 1962. "Domestic Financial Policies under Fixed and Floating Exchange Rates". IMF Staff Papers 9: 369-379.
- Foxley, A. ve Sosso, F. 2011. Making the Transition: From Middle-Income to Advanced. Washington: Carnegie Endowment.
- Freedom House. 2013. Freedom in the World. [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/turkey> [27 Eylül 2015'te alındı].
- Freedom House. 2015. Freedom of Press. [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/turkey> [27 Eylül 2015'te alındı].
- Frey, F.W. 1965. The Turkish Political Elite. Cambridge: The M.I.T. Press.
- Freedom House. 2015. "Discarding Democracy: Return to the Iron Fist, Freedom in the World 2015." Annual Report.
- Fukuyama, F. 1989. "The End of History?" National Interest.
- Gallagher, M.E. 2002. "'Reform and Openness': Why China's Economic Reforms Have Delayed Democracy." World Politics. 54 (3): 338-72.
- Gill, I. ve Kharas, H. vd. 2007. "An East Asian Renaissance. Ideas for Economic Growth." Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Gözler, K. 2000. Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gümüşçü, Ş. 2010. "Class, Status, and Party: The Changing Face of Political Islam in Turkey and Egypt." Comparative Political Studies. 43(7): 835-861.
- Gürsoy, Y. 2015. "Turkish Public Opinion on the Coup Allegations: Implications for Democratization." Political Science Quarterly. 130(1): 103-132.
- Haggard, S. ve Kaufman, R.R. 1995. The Political Economy of Democratic Transitions. Princeton University Press.
- Hanioğlu, Ş. 2014. Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri.
- Human Rights Watch. 2010. "Protesting as a Terrorist Offense: The Arbitrary Use of Terrorism Laws to Prosecute and Incarcerate Demonstrators in Turkey." <http://www.hrw.org/reports/2010/11/01/protesting-terrorist-offense-0>
- Human Rights Watch. 2006. "Turkey: Human Rights Overview." <http://hrw.org/english/docs/2006/01/18/turkey1220.htm>.

- Hassner, P. 2013. "Russia's Transition to Autocracy." Yapp, F. ve Gibb, R. (der.) Annual Editions. Comparative Politics 13/14: 66 – 71.
- Huntington, S.P. 1968. Political Order in Changing Societies. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S.P. 1991. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, Norman, Oklahoma: Oklahoma University Press.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. 2014. "İlerlemenin Matematiği: Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporlarına Farklı Bir Bakış." Hazırlayan: Melih Özsoz. No: 271. Ekim 2014, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- İnsel, A. "HSYK Seçimi Şaibeli mi Değil mi?" Radikal. 19 Ekim 2010.
- İstanbul Politikalar Merkezi. 2012. "Anayasa Reformu Aracılığıyla Türkiye'nin Denge ve Denetleme Sisteminin Güçlendirilmesi." İstanbul Politikalar Merkezi Raporu. Şubat 2012.
- Jensen, N. 2003. "Democratic Governance and Multinational Corporations: The Political Economy of Foreign Direct Investment." International Organization 57(3).
- Jordana J, Levi-Faur, D. ve Fernandez, X. 2011. "The Global Diffusion of Regulatory Agencies: Channels of Transfer and Stages of Diffusion." Comparative Political Studies 44: 1343–1369.
- Kalaycıoğlu, E. 2015. "Turkish Popular Presidential Elections: Deepening Legitimacy Issues and Looming Regime Change." South European Society and Politics, DOI: 10.1080/13608746.2015.1046264.
- Kalaycıoğlu, E.M. ve Sarıbay, A.Y. 2014. Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme. Bursa: Sentez Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. 2012. Elections and Governance. Sayarı, S. ve Esmer, Y. (der.) Politics, Parties, and Elections in Turkey. Lynne Rienner Publishers.
- Kalem S. ve diğ. 2008. "Adalet Barometresi: Vatandaşların Mahkemeler Hakkındaki Görüş ve Değerlendirmeleri." İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Açık Toplum Enstitüsü.
- Kapstein E.B. ve Converse N. 2008. "Why Democracies Fail." Journal of Democracy. 19(4): 57-68.
- Kara, N. 1992. Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. İstanbul Yayınevi.
- Karpat, K. 1973. Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis. Leiden: Brill.
- Keyder, Ç. 1987. State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development. London: Verso/New Left Books.
- Kharas, H. ve Kholi, H. 2011. "What is the middle-income trap? Why do countries fall into it, and how can it be avoided?" Global Journal of Emerging Market Economies. 3 (3): 281-289.
- Koçak, C. 2010. İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950). Birinci Cilt: 1945. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak S. Y. ve Ekşi, A. 2010. "Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye'de Yerel Yönetimler." SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2010. 21:295-307.
- KONDA Araştırma 2011. Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması, KONDA, İletişim Yayınları.
- Koyuncu, E. ve Sertesene, S. 2012. Yerelleşmede Bir İleri Bir Geri. TEPAV Politika Notu.

- Levitsky, S. ve Lucan, A. Way. 2010. *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. New York: Cambridge University Press.
- Li, Q. ve Resnick, A. 2003. "Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries." *International Organization* 57 (1): 175-211.
- Lijphart, A. 1999. *Patterns of Democracy Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lipset, S.M. 1959. "Some Social Requisites for Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *American Political Science Review* 53: 69-105.
- Lord, C. 2012. "The Persistence of Turkey's Majoritarian System of Government." *Government and Opposition* 47(2): 228-255, doi:10.1111/j.1477-7053.2011.01360.x
- Mantilla Baca, S. ve Munck, G. (der.) 2013. *La Calidad de la Democracia: Perspectivas desde América Latina*. CELAEP.
- Moore, B. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mosley, L. 2005. "Globalisation and the State: Still Room to Move?" *New Political Economy*. 10(3).
- Mosley, L. 2000. "Room to Move: International Financial Markets and National Welfare States." *International Organization*. 54(4): 737-773.
- Munck, G. L. ve Verkuilen, J. 2002. "Conceptualizing and Measuring Democracy, Evaluating Alternative Indices." *Comparative Political Studies*. 35 (1).
- Mundell, R.A. 1963. "Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates." *Canadian Journal of Economic and Political Science*. 29 (4): 475-485.
- North, D. 1991. "Institutions." *The Journal of Economic Perspectives*. 5(1): 97-112.
- Okandan, R.G. 1957. *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- O'Neill, J. 2001. "Building Better Global Economic BRICs." *Golmand Sachs. Global Economics Paper*. No. 66. 20 Kasım.
- Özbudun, E. 2015. *Anayasacılık ve Demokrasi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul..
- Özbudun, E. 2014. "AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift." *South European Society and Politics*. 19(2): 155-167.
- Özbudun, E. 2012. *1924 Anayasası*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Özbudun, E. 2011. *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Özbudun, E. 2007. "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004." *Turkish Studies*. 8(2): 179-196.
- Özbudun, E. 2000. *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Özel, I. 2015. "Reverting Structural Reforms in Turkey: Towards an Illiberal Economic Governance?" *Global Turkey in Europe. Policy Brief*. No. 22. Istituto Affari Internazionali.

Özel, I. 2014. *State-Business Alliances and Economic Development: Turkey, Mexico and North Africa*. Londra ve New York: Routledge.

Özel, I. 2013a. "Differential Europe within a Nation: Europeanization of Regulation Across Policy Areas." *Journal of European Public Policy*. 20(5): 741-759.

Özel, I. 2013b. "Emerging, Hybrid and Illiberal: the Turkish Variety of Capitalism." in Becker, Uwe (der.), *The BRICs and Emerging Economies in Comparative Perspective, Political Economy, Liberalisation and Institutional Change*. London ve New York: Routledge: 167-187.

Özel, I. 2012. "Is It None of Their Business? Business and Democratization, the Case of Turkey." *Democratization*. 20(6): 1081-1116.

Özel, I. 2011. "Economic Development." Kurian, G.T. (der.) *The Encyclopedia of Political Science*. Washington D.C.: CQ Press, Cilt. 2: 416-420.

Özel, I. ve Atiyas, İ. 2011. "Regulatory Diffusion in Turkey: A Cross-Sectoral Assessment." Çetin, T. ve Oğuz, F. (der.) *The Political Economy of Regulation in Turkey*. Springer. 51-74.

Poast, P. ve Urpelainen, J. 2015. "How International Organizations Support Democratization: Preventing Authoritarian Reversal or Promoting Consolidation?" *World Politics*. 67(1): 77-78.

Powell, G.B. 2000. *Elections as Instruments of Democracy Majoritarian and Proportional Visions*. New Haven: Yale University Press.

Przeworski, A., Alvarez, M.E., Cheibub, J.A. ve Limongi, F. 2000. *Democracy and Development Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

Przeworski, A. ve Limongi, F. 1997. "Modernization: Theories and Facts." *World Politics*. 49(2): 155-183.

Reporters Without Borders. 2014. *World Press Freedom Index*. [online] https://rsf.org/index2014/data/index2014_en.pdf [27 Eylül 2015'te alındı].

Rodrik, D. 2011. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. W.W. Norton & Company.

Rodrik, D. 2008. *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rodrik, D. 1999. *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*. Overseas Development Council .Washington: DC.

Rueschemeyer, D., Stephens, J. D., ve Stephens, E.H. 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.

Rumelili, B. ve Bosnalı, B. 2015. *Taking stock of the Europeanization of civil society in Turkey The Case of NGOs*. Tekin, A. ve Güney, A. (der.) *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*. Routledge.

Sarıgil Z. 2015. "Public Opinion and Attitude toward the Military and Democratic Consolidation in Turkey." *Armed Forces & Society*. 41(2): 282-306.

Satana, N.S. 2012. "The Kurdish Issue in June 2011 Elections: Continuity or Change in Turkey's Democratization?" *Turkish Studies*, 13(2): 169-189.

- Sayarı, S. 2002. The Chaning Party System. Sayarı, S. ve Esmer, Y. (der.) Politics, Parties, and Elections in Turkey. Colorado: Lynne Rienner.
- Schedler, A. 1998. "What is Democratic Consolidation?" Journal of Democracy. 9(2): 91-107.
- Schmidt, V.A. 2009. "Putting the Political Back into Political Economy by Bringing the State Back Yet Again." World Politics. 61(3): 516-548.
- Sen, A. 1999. Development as Freedom. New York: Oxford University Press.
- Sohrabi, N. 2011. Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran. New York: Cambridge University Press.
- Somer, M. 2015. Milada Dönüş. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sosay, G. 2009. "Delegation and Accountability: Independent Regulatory Agencies in Turkey." Turkish Studies. 10(3): 341-363.
- Soysal, M. 1997. 100 Soruda Anayasanın Anlamı. Gerçek İstanbul.
- Sunar, İ. 1974. State and Society in The Politics of Turkey's Development. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları.
- Svolik, M. 2008. "Authoritarian Reversals and Democratic Consolidation." The American Political Science Review. 102(2): 153-168.
- Tanör, B. 1992. Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Uzlaşma Komisyonunun Yeni Anayasa Taslağı Çalışmalarına Sivil Toplum Örgütlerince Sunulmak Üzere Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Tarafından Hazırlanan, Örgütlenme Özgürlüğü Alanına İlişkin Sivil Toplum Anayasa Önerileri, <http://anayasaizleme.com/wp-content/uploads/2011/11/STGM-Anayasa-%C3%96nerileri.pdf>
- TÜSEV. 2011. Sivil Toplum İzleme Raporu. http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/izleme%20Raporu_web.pdf.
- TÜSİAD, Prof. Dr. Ergun Özbudun ve Prof. Dr. Turgut Tarhanlı, "Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu", Mart 2011
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 2014. UNCTAD Handbook of Statistics. New York ve Geneva: Birleşmiş Milletler.
- Ünal, F. 2011. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal Ve Yapısal Dönüşümü. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 30.
- Wiarda, H.J. ve Matthew Q.C. 2010. "Premature Democracy: Waking up to the Reality of Incomplete Democratic Transitions in Latin America." Brown Journal of World Affairs. XVII(1): 89-98.
- World Bank. (2015). World Development Indicators. [online] <http://data.worldbank.org> [27 Eylül 2015'te ulaşıldı].
- World Trade Organization (WTO). 2014. "World Trade Report 2014, Trade and Development: Recent Trends and the Role of the WTO." Dünya Ticaret Örgütü.
- World Press Freedom Index 2014. <http://rsf.org/index2014/en-index2014.php>

Yıldız, N. 1997. Demokrat Parti İktidarı (1950 - 1960) ve Basın. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 8.

Yıldız, N. 2011. "The Relation Between Socioeconomic Development and Democratization in Contemporary Turkey." Turkish Studies. 12(1): 129-148.

Yılmaz, H. 1997. "Democratization from Above in Response to the International Context." New Perspectives on Turkey. Fall(17): 1-38.

Yücekök, A.N. 1983. Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları.

Zakaria, F. 1997. "The Rise of Illiberal Democracy." Foreign Affairs. Kasım-Aralık: 22-43.

Zurcher, E.J. 2005. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

türkonfed
TÜRK GİRİŞİM VE İŞ DÜNYASI KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE AND BUSINESS CONFEDERATION

TÜRKONFED
Refik Saydam Cad.
Akarca Sok. No.41
Tepebaşı, Beyoğlu
İstanbul

T 0212 251 73 00
F 0212 251 58 77
E info@turkonfed.org

www.turkonfed.org
facebook.com/turkonfed
twitter.com/TURKONFED

ISBN: 978-605-64879-7-2